

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER

**COVID-19 SALGINININ YARATTIĞI DEĞİŞİMLERİN
“RİSK TOPLUMU TEORİSİ” BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

FATİH POLAT

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN

Doç. Dr. Fahri ATASOY

KIRIKKALE-2022

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**COVID-19 SALGINININ YARATTIĞI DEĞİŞİMLERİN
“RİSK TOPLUMU TEORİSİ” BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

FATİH POLAT

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN

Doç. Dr. Fahri ATASOY

KIRIKKALE-2022

Fatih POLAT tarafından hazırlanan “COVID-19 SALGINININ YARATTIĞI DEĞİŞİMLERİN “RİSK TOPLUMU TEORİSİ” BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Fahri ATASOY

Sosyoloji Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Prof. Dr. Serdar SAĞLAM

Sosyoloji Anabilim Dalı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İmza

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Çağatay SARP

Sosyoloji Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 19/09/2022

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

Fatih POLAT

19.09.2022

ÖZET

COVID-19 SALGINININ YARATTIĞI DEĞİŞİMLERİN “RİSK TOPLUMU TEORİSİ” BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Fahri Atasoy

Eylül 2022, 133 sayfa

Aralık 2019 tarihinden itibaren ortaya çıkan Covid-19 virüsünün neden olduğu pandemi sürecince toplumlar meydana oluşan ani değişimlerin etkisinin neler olduğunu saptamak için bu çalışma gerçekleşti. İnsanlık tarihi boyunca bilinen ve bilinmeyen birçok salgın hastalıklar yaşandı. Ancak Covid-19 pandemisi ilk kez dünya üzerine eş zamanlı ve yerküreye tamamen tesir ederek gerçekleşti. Covid-19 pandemisi ortaya çıktığı andan itibaren insanların hayatlarında ve toplumların işleyişlerinde ani değişimler oluştu. Bu değişimlerin nelere etki ettiği incelendi. Çalışma yöntemi olarak literatür taraması kullanıldı. Covid-19 pandemisi ile ülkeler vaka görülen bölgelerden gelen hava yolu ulaşımı başta olmak üzere diğer ulaşım yollarını durdurarak sınırlarını kapattı. Sınırların kapanması durumu ile tedarik zincirlerinde üretim, lojistik ve tüketim kısımlarında kopmalar meydana geldi. Üretimin ve istihdam alanında olumsuzluklar yaşandı. Sosyo-ekonomik anlamda zor duruma düşen ülkeler ve insanlar belirsizlik içerisinde yeni tedbirlerle mücadele etmeye çalıştı. Tedbirlerin etkilediği eğitim alanının da ise eğitime ara verilerek uzaktan eğitim ile devam ettirilmeye çalışıldı. Salgının ani gerçekleşmesi ve hazırlıksız yakalanılması sonucunda en çok etkilenilen durum sağlık hizmetlerini aksaması oldu. Ulrich Beck’in Risk toplumu kuramı çerçevesinde Covid-19 pandemi sürecinde ani oluşan değişimlerin insanlar ve toplumlar üzerinde oluşturduğu risk durumunun neler olduğu incelendi.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Pandemi, Risk Toplumu, Toplumsal Değişme.

ABSTRACT

EVALUATION OF THE CHANGES CREATED BY THE COVID-19 PANDEMIC IN THE CONTEXT OF THE "RISK SOCIETY THEORY"

Kırıkkale University

Institute of Social Sciences

Department of Sociology, Master's Thesis

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Fahri ATASOY

September 2022, 133 pages

This study was conducted to determine what is the effect of sudden changes that have occurred in societies during the pandemic caused by the Covid-19 virus that has occurred since December 2019. Throughout the history of mankind, there have been many known and unknown epidemics. However, for the first time, the Covid-19 pandemic has occurred simultaneously on earth and on a scale that has a complete impact on the earth. From the moment the Covid-19 pandemic emerged, it has brought about sudden changes in people's lives and the functioning of societies. The effects of these changes were examined. Literature review was used as the study method. With the Covid-19 pandemic, countries have closed their borders by stopping other transportation routes, especially air transportation from the affected areas. Due to the closure of borders, disruptions occurred in the production, logistics and consumption parts of supply chains. There have been negative developments in the field of production and employment. Countries and people who have fallen into a difficult socio-economic situation have tried to combat the new measures in uncertainty. The training area affected by the measures was also tried to be continued with distance education by Decaying the training. As a result of the sudden occurrence of the epidemic and the fact that it was caught unprepared, the most affected situation was the disruption of health services. Within the framework of Ulrich Beck's risk society theory, what is the risk situation caused by sudden changes in the Covid-19 pandemic process on people and societies was examined.

Key Words: Covid-19, Pandemic, Risk Society, Social Change.

TEŞEKKÜR

Tezimin yazım süreci boyunca akademik bilgisi ve hayata dair tecrübelerini benimle paylaşarak yolumu aydınlatığı, hoşgörü, sabır ve anlayış gösterdiği için kıymetli hocam Doç. Dr. Fahri ATASOY'a,

Lisans ve yüksek lisans eğitimim sürecinde desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerini paylaşan, değerli zamanını bana ayıran, ilerlemem için teşvik eden, kıymetli hocam Prof. Dr. Dolunay ŞENOL'a,

Sevgilerini, desteklerini, bana olan inançlarını her zaman yanımda hissettiğim annem Ayten POLAT, babam Köksal POLAT, kardeşlerim Aysun POLAT ve Bedirhan POLAT'a sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

Sayfa

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM TOPLUMSAL DEĞİŞME KAVRAMI VE KURAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. Toplumsal Değişme.....	5
1.2. Toplumsal Değişmeyi Etkileyen Faktörler.....	10
1.2.1. Coğrafya.....	10
1.2.2. Demografi	11
1.2.3. Teknoloji.....	11
1.2.4. Kültür	13
1.3. Klasik Sosyolojide Toplumsal Değişme Anlayışı.....	13
1.3.1. Auguste Comte	13
1.3.2. Emile Durkheim.....	17
1.3.3. Karl Marx.....	20
1.3.4. Max Weber	24
1.4. Ekonomik Krizler ve Salgın Hastalıklar.....	28
1.4.1. Ekonomik Krizler	28
1.4.1.1. 1929 Ekonomi Buhranı	28
1.4.1.2. 1973 Petrol Krizi	31
1.4.1.3. 1994 Meksika Krizi ve 1994 Türkiye Krizi	34
1.4.1.4. 2000-2001 Türkiye Ekonomi Krizi.....	35
1.4.1.5. 2008 Küresel Finans Krizi(Mortgage Krizi)	37
1.4.2. Salgın Hastalıklar.....	40
1.4.2.1. Veba	40
1.4.2.2. Japon Çiçek Salgını.....	40
1.4.2.3. Kara (Büyük) Veba	41
1.4.2.4. Yeni Dünya Çiçek Salgını.....	42
1.4.2.5. Kolera Salgınları	43
1.4.2.6. Üçüncü Veba Salgını.....	44
1.4.2.7. İspanyol Gribi	45

1.4.2.8. Sars(Şiddetli Akut Solunum Yetersizliği).....	46
1.4.2.9. Mers(Orta Doğu Solunum Sendromu).....	46
İKİNCİ BÖLÜM RİSK TOPLUMU KURAMI VE TOPLUMSAL DEĞİŞME	48
2.1. Modern Toplumdan Modern Sonrası Topluma.....	48
2.2. Risk Toplumu Kavramı	49
2.3. Ulrich Beck’in Risk Toplumu Kuramı	53
2.3.1. Risk Toplumu Ortaya Çıkışı	55
2.3.2. Risk Toplumu Kavramları	56
2.3.2.1. Bumerang Etkisi.....	57
2.3.2.2. Toplumsal Eşitsizliklerin Bireyselleşmesi	58
2.3.2.3. Hesaplanamazlık ve Sigortalanamazlık	60
2.3.2.4. Uzmanlaşma ve Belirsizlik/Güven.....	61
2.3.2.5. Düşünümsel Modernleşme.....	63
2.4. Anthony Giddens’te Risk Kavramı	66
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM COVID-19 PANDEMİSİ VE RİSK TOPLUMU	73
3.1. Covid-19 Pandemisinin Ortaya Çıkışı.....	73
3.1.1. Çin Vuhan Virüsün Ortaya Çıkışı.....	73
3.1.2. Dünya’ya Yayılması ve Meydana Gelen Gelişmeler	75
3.1.3. Türkiye’de Yaşanan Gelişmeler	77
3.2. Pandemi Döneminde Ortaya Çıkan Sosyal-Ekonomik Problemler	79
3.2.1. Sınırların Kapanması ve Ulaşımın Durması	79
3.2.2. Tedarik Zincirinin Aksaması	81
3.2.3. Üretimin Aksaması ve İstihdam Problemi.....	84
3.2.4. Eğitime Ara Verilmesi ve Uzaktan Eğitim	87
3.2.5. Sağlık Hizmetlerinin Aksaması	90
3.3. Pandemi Döneminde Oluşan Risk Ortamı	93
3.3.1. Covid-19 Pandemi Sürecinde Oluşan Riskler	93
3.3.2. Düşünümsel Modernleşme Kavramı ile Pandeminin Oluşturduğu Risklerin İncelenmesi	109
3.3.3. İmal Edilmiş Risk Bağlamında Pandemide Oluşan Risklere Bakış ...	118
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	120
KAYNAKLAR	125

GİRİŞ

Risk kavramı insanlık tarihi kadar eski bir kavram olarak kabul edilir. Ancak risk kavramının tanımlanması yaşanan döneme göre farklılık göstermektedir. Genel-geçer, yıllar boyu hiç değişmeyecek bir tanım yapmak oldukça güçtür. Çünkü risk kavramının tanımından çok yaşanan dönemde insanların ona ne anlam yüklediğine göre farklılık göstermektedir. Ulrich Beck ise risk kavramına farklı bir tanımlama yapma girişiminde bulunarak Risk Toplumu kuramını geliştirir. Beck'in yaşadığı döneme kısaca bir bakılırsa riske nasıl bir anlam yüklemeye çalıştığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Beck, Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşamış, Soğuk Savaşın etkilerinin neler olduğunu, Soğuk Savaşın sona ermesi ile oluşan değişimleri bizzat kendi döneminde yaşamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Soğuk Savaş sonrasındaki dağılma sürecinde risk kavramını çalışmalarında kullanmaya başlamıştır. 20.yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başlangıcına doğru gelirken toplumsal yapılarda, kültürel yapılarda, siyasi, ekonomi, teknoloji ve bilimsel yöntemler alanında oluşan farklılıkları açıklamak için Risk Toplumu kuramını geliştirmektedir. Beck, toplumların gelişimini açıklayacak geniş kapsamlı bir yaklaşımdan ziyade modernleşme sonucunda oluşan gelişmeleri temele alan bir yaklaşımı benimsemiştir. Risk Toplumu çalışmasında sanayi toplumu ile beraber gelişen modernleşmenin denetlenmeden, sorgulanmadan kabul edilmesi ve kontrol mekanizmalarının zayıf kalması sonucunda risk toplumunun temellerinin atıldığını belirtir. Beck'in risk toplumu olarak bahsettiği dönemin farklı düşünürler tarafından nasıl bir dönem olduğu tartışmaları sürmektedir. Kimi düşünürlere göre modern sonrası dönem kimi düşünürlere göre ise hizmet toplumu ya da sanayi toplumunun aynen devamı olduğunu savunur. Beck'e göre ise bu durum Risk Toplumdur. Beck, Risk Toplumu kuramı özelliklerini Bumerang etkisi, Toplumsal Eşitsizliklerin Bireyselleşmesi, Sigortalanamazlık, Uzmanlaşma ve Düşünsel Modernleşme kavramları ile inceler. Giddens ise riski iki kategoriye ayırarak dışsal risk ve imal edilmiş risk olarak incelemektedir.

Sanayi toplumu ile yaşanan gelişmeler sonucunda Risk Toplumu'nun ortaya çıktığını savunan Beck, ekonomi, teknoloji, bilim, kültür, sosyoloji alanında yaşanan gelişmelerin, risk durumunun incelenmeden uygulanması, toplumlar ve bireyler açısından riskleri oluşturur. Sanayi toplumunun denetim mekanizmalarının

yetersizliği nedeni ile kontrol altına alınamaması riskleri meydana getirir. Risklerin yayılarak tehlikeler oluşturması sanayi toplumu modernliğinin sona geldiğini gösterir. Bu durumda insanlar bilinçlendirilerek, akıl ve mantığın sağduyu ile hareket etmesi sonucunda, oluşan riskleri ortadan kaldıracak yeni kontrol mekanizmaları oluşturulması gerekecek ya da mevcut mekanizmaların risklere göre tekrar değerlendirmeye alması gerekecektir. Beck sanayi toplumu ile risk toplumunun birbirinin devamı ya da birinin başlayıp diğerinin bittiği bir süreç olarak ele almamaktadır. Sanayi toplumunun diğer yüzü olarak risk toplumunu incelemektedir. Risk toplumu; karamsarlığı niteleyen bir duruş sergilese dahi Beck bu konuda karamsar düşünmemektedir. Beck, risklerin kaynağının insanlar olduğunu, yine risklere karşı çözümünde insanlardan geleceğini belirterek farklı bir bakış açısı ile mevcut durumu inceler.

İnsanlık tarihi boyunca bilinen ve bilinmeyen birçok salgın hastalıklar yaşanmıştır. 21.yüzyılda SARS, MERS, Kuş gribi, Domuz Gribi, Ebola salgınları dünyada belirli bölgelerde görülmüş salgın hastalıklardır. Ancak bu salgın hastalıklar bütün dünya ülkelerinde aynı anda görülmemiştir. Tarih Aralık 2019’u gösterdiğinde Çin’in Vuhan kentinde tespit edilen koronavirüs ailesinin yeni yesi Covid-19 virüsü, salgın hastalıklar tarihinde kendine yer buldu. Covid-19 virüsü önce Çin’de eyaletler arasında yayıldı ve Çin’e komşu ülkelerde vakalar grlmeye başladı. Çağımızın sağladığı ulaşım imkânları ve ulaşım süresinin azalması, insan hareketliliğini artması virüsün yayılmasını hızlandırdı. Dünya lkelerinde çok hızlı yayılan ve hemen hepsinde görülen bu hastalığın pandemi olduğunu Dünya Sağlık rgt 11 Mart 2020 tarihinde ilan etti. İnsanlık tarihinde bilinen salgın hastalıklar arasında ilk kez eş zamanlı olarak dünyayı etkileyen salgın hastalık Covid-19 pandemisidir. Pandeminin ilan edilmesi ile birlikte ülkelerin tedbirler alması için maske kullanımı, mesafeye dikkat edilmesi gerekliliğini ve temizlik kurallarını önceleyen kurallar açıklandı. Süreç ilerledikçe salgının durumuna göre tedbirlerin boyutu değişim gösterdi.

Salgının yayılımını engellemek için öncelikle vaka görülen lkelere sınırlar kapatıldı. Vakaların neredeyse bütün ülkelerde görülmesi üzerine ülkelerin hepsi sınırlarını kapattı. İnsan hareketliliğini kısıtlayarak insanların ülkeleri içerisinde kalmalarını sağlamak için sınırlar kapatıldı ve uluslararası seyahatler durduruldu. lkeler içerisinde hareketliliği ise sokağa çıkma kısıtlamaları getirilerek tedbirler

alınmaya çalışıldı. Günlük hayat içerisinde yapılan birçok eylem salgın nedeni ile gerçekleştirilemedi. Sınırların kapatılması, tedarik zincirlerinin kopması, üretimin aksaması, insanların iş hayatlarının aksaması gibi sosyo-ekonomik problemler oluşurken eğitime ara verilmesi, alternatif eğitim materyali olarak uzaktan eğitimin uygulanmaya çalışılması ancak her kesimin bu uygulamaya erişememesi problemleri oluştu. Salgın elbette ki en çok sağlık hizmetleri alanını etkiledi. Salgının başladığı ilk dönemde hastanelerin bu yoğunluğa cevap verememesi, hastalığa dair net bilgi ve tedavi yönteminin bilinmemesi sağlık sisteminin tıkanmasına sebep oldu. Soruna çözüm bulmak için yapılan tedbirler ise diğer hastalıkların takibinde problemler oluşturdu.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde toplumsal değişme kavramı ve kuramsal çerçeve sunulmaktadır. Toplumsal değişmeyi etkileyen unsurlar ve klasik dönem sosyologlarının toplumsal değişme kavramı üzerine düşünceleri işlenmektedir. İkinci bölümde ise çalışmanın ana hattını oluşturacak olan Risk Toplumu ve Toplumsal Değişme başlığı yer almaktadır. Ulrich Beck'in Risk Toplumu kuramını ve Anthony Giddens'in risk kavramına bakışını incelediğimiz bu bölümde riskin değişimi nasıl etkilediği konusu incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise Covid-19 Pandemisi ve Risk Toplumu başlığı ile Covid-19 pandemisi sürecinde Dünya genelinde ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Oluşan bu gelişmeler risk ve risk toplumu kavramları ile incelenmiştir.

Covid-19 virüsü etkisinin ne zaman kaybolacağı ya da ne zamana sona ereceği şu an için belirsizdir. Ancak 2022 yılının başlangıcından bu yana dünya üzerinde ülkeler normalleşme adımları atarak uygulanan önlemleri kaldırmaya başlamıştır. 2020 yılı ile başlayan pandemi ilk yılında oldukça belirsiz ve kaygılandırıcı tablolar ortaya çıkarmıştır. 2021 yılından itibaren hastalığa dair edinilen bilgiler, başarılı olunan tedavi yöntemleri ve insanların hastalığa karşı bilinçlenmesi, aşılama uygulamaları, alınan tedbirler ile sürecin ilk yılına göre daha kolay geçmesini sağlamıştır.

Pandemi ile birlikte hayatımızda birçok farklılıklar yaşandı. Bu farklılıklar değişimlerin habercisi niteliğindedir. Salgın sürecinde yaşanan değişimlerin yanında salgın sonrasında da değişimler devam etti. Covid-19 pandemisi aniden hayatımıza dâhil olması değişimleri de bir o kadar hızlı gerçekleştirdi. Yaşanan bu değişimler kalıcı mı olur yoksa süreç düzelmeye başladığında bazı durumlar eskiye

mi döner bunu zaman gösterecektir. Ancak salgın ile birlikte yaşanan problemlerin birçoğu risk olarak tesir etmektedir. Salgına karşı alınan tedbirler kısa vadede salgının yayılımını ve oluşturacağı tahribatı kısmen yavaşlatsa da uzun vadede tedbirlerin sonucunda yeni riskler ile karşılaşmak olasıdır.

Çalışmada Covid-19 pandemisinin ve alınan tedbirlerin oluşturduğu risk durumunu Risk ve Risk Toplumu kavramları çerçevesinde inceleyerek cevap aranmaktadır. Aralık 2019 tarihinde başlayıp hala etkisinin devam ettiği sürecin insanların sosyo-ekonomik hayatları ile eğitim ve sağlık hizmetlerine etkisinin neler olduğunu saptamak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Toplumsal ilişkiler, birbiri içine geçmiş, birini diğerinden ayrı düşünmenin imkânsız olduğu bütüncül biçimde incelemelerin yapılması gerektiği alandır. Covid-19 pandemisinin sadece bir sağlık problemini içermediğini aynı zamanda psikolojik, ekonomik ve sosyolojik etkilerinin var olduğunun altını çizmek gerekir. İnsanlık tarihinde yaşanan bu süreç gibi büyük ölçekli ve eş zamanlı gerçekleşen bir başka olay görülmemektedir. Çalışmada Covid-19 pandemisini Ulrich Beck'in Risk Toplumu kuramı ve Anthony Giddens'in risk kavramı çerçevesinde incelenerek pandemi durumunda oluşan risklerin neler olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM TOPLUMSAL DEĞİŞME KAVRAMI VE KURAMSAL ÇERCEVE

1.1. Toplumsal Değişme

Değişme, önceki bir durumun veya var oluş tarzında meydana gelen çeşitlenmelerdir. Toplumda gerçekleşen bütün değişimler geçicidir. Zaman geçişi değişimin önemli unsurları arasındadır fakat zaman değişimin nedeni değildir. Değişmeyi çalışan sosyal bilimciler süreklilik, akıcılık ve çeşitlilikte birlik gibi problemlerle karşılaşmaktadır. Ancak sosyo-kültürel olgular değişseler dahi yerine yeni olgular gelmektedir. Toplumsal grup ve kurumlar biçim, içerik açısından değişseler de sosyal hayatın örgütlenmiş olduğu her yerde mutlaka var olurlar(Fichter, 2011, s.166).

Sosyolojide hızlı ilerleme kültür değişmesi ya da daha kapsamlı anlamda sosyal değişme meydana gelmektedir. Her kültür sistemi hızlı veya yavaş olmak üzere değişimi yaşamaktadır. Değişme olgusundan kaçış mümkün değildir. Fakat değişimin nasıl gerçekleşeceğini yönlendirmek mümkün olabilmektedir. Herhangi bir yeni buluş veya icat sonucunda toplumun kültür yapısında maddi veya maddi olmayan unsurlardan birinde değişim gerçekleşir. Maddi unsur ya da maddi olmayan unsurlardan birinde değişim gerçekleşirse diğer unsur mutlaka değişim gösteren unsura uyum sağlamaya çalışacaktır. Ancak bahsedilen uyum hemen gerçekleşmez ve uzun zaman alabilmektedir(Türkdoğan, 2014, s.63).

Değişmeyi daha iyi anlayabilmek için olağan sürekli değişme ile yepyeni bir davranışı oluşturan değişme arasındaki farka dikkat edilmeli. Gerçek anlamda bir değişme o toplumda bulunan fertler tarafından yeni oluşan olgunun kabul edilmesi ve çok sayıda fert tarafından paylaşılması gerekir. Toplum hayatında gerçekleşen değişmeyi genel görünümde gözlemlemek gerekir. Değişme, fizik, kültürel ve somut çevrede bulunmalıdır. Coğrafi çevrede sürekli değişim söz konusudur. Gerek insanın doğayı kontrol almaya çalışması sebebiyle gerek doğanın kontrol altına alınamaz gücü olan deprem, sel, heyelan gibi sebeplerle değişim kaçınılmazdır. Kültürel çevrenin değişimi, fertlerin davranışlarında meydana gelen değişme sonucunda oluşan değişimdir. Fertlerin değişmeyi, değişimin de fertleri etkilemesi önemlidir. Fertler toplumsal gruplara girip çıktıkça grup üyelerinin hacmi ve tipleri

değişir. Süre ilerledikçe toplumda bulunan bütün fertlerde değişim gerçekleşir(Fichter, 2011, s.168).

Amiran Kurtkan(1976, s.266-267), Toplumların hiçbirisi hareketsiz, statik değildir. Her toplumun bir değişim gösterdiğini söyler. Değişimin derecesi toplumdan topluma farklılık gösterir. Değişme kavramı olarak herhangi bir yön ifade etmemektedir. Değişimin ileri yönde olması içerisinde reformu içermesiyle alakalıdır. İlerleme ve gelişme kavramlarının ayrımını yapmak gerekir. Çünkü ilerleme kavramının neyi ifade ettiği konusunda fertler kanaatlerine ve inançlarına göre farklı yorumlayabilmektedir. Ancak gelişme kavramı yanlı olmayan delillerle ölçülebilen ve ferdin düşüncelerine, inançlarına göre farklılık oluşturmeyen sosyal gerçekliktir.

Değişmenin kaçınılmaz tek bir yönü yoktur. Mutlaka ilerlemeci ya da döngüsel biçimde gerçekleşmesi gerekli değildir. Değişmenin hızlandırılması ya da yavaşlatılmasında bütün dünyada geçerli sayılacak kurallar bulunmaz. Değişmenin hızı gruptan gruba farklı hızlarla gerçekleşir. Sanayileşmiş, kentleşmiş kültürün değişim hızının fazla olduğunu söylemek o kültürün tüm toplumsal kurumlarında gelenekselliğin yitirildiği anlamı taşımamaktadır. Teknolojik açıdan başarılı bir toplumda ekonomik durum ve kurumlar dini ve ailesel kurumlardan daha hızlı gelişim gösterir(Fichter, 2011, s.169).

Modern sosyoloji bize günümüz toplumlarında hem sürekli gelişme hem de değişimin var olduğunu gösterir. Fonksiyonalist bakış açısına sahip sosyoloji ise değişmeye önem vermeyerek değişmeyi kural dışı bir olgu olarak kabul eder. Toplumda değişme diye bir şeyin olmadığını sürekliliğin var olduğunu belirtir. Süreklilik güç ve sosyal denetimle sağlanır. Sosyal değişimin yol açtığı az bilinen bazı genel durumlar mevcuttur. Bunun en önemlisi bilgi artışı ve çatışmanın olmasıdır(Türkdoğan, 2014, s.67).

Sosyal değişimin anlaşılabilmesi için ilgili kavramların açıklanması gerektiğini vurgulayan Kurtkan ilk kavram olarak tekâmül kavramından bahseder. Tekâmül kavramının sözlük anlamı olgunluk, gelişim olarak karşımıza çıkar. Batı toplumlarının sosyal ve ekonomi şartlarında bulunan tekâmül öğretileri birbirlerinden bir dereceye kadar farklı olabilmelerini doğuran başlıca neden vardır. Bu neden tekâmülcü dünya görüşünün hiyerarşik yapıda bulunması ve bu hiyerarşinin beş

seviyeyi içinde bulundurmasıdır. İlk seviye basit değişme olarak tekâmül düşüncesinin en basit seviyesidir. Burada değişme hiçbir yön belirtmemektedir. Bu seviyeyi statik dünya görüşlerinden ayıran özellik devamlı şekil değiştirme anlayışıdır. Burada oluşan değişimler genel olarak basit ve tesadüfi biçimde gerçekleşmektedir. Bu nedenle bu aşamada bir olgunlaşmanın, ilerleme durumundan bahsedilmesi mümkün değildir. İkinci kavram olarak nizam kavramı açıklanmaktadır. Sözlük anlamı düzen, kural olarak tanımlanır. Basit değişmede ortaya çıkan yön belirtmeyen değişme durumu kaos yaratmaktadır. Bu kaosun sebebi değişimin kural ve düzene bağlı olmaksızın gerçekleşmesidir. Bu nedenle değişimin belirli kural ve düzene göre gerçekleşmesi gerekir. Üçüncü kavram olarak istikamettir. Değişme sürecinde gözlemlenmesi mümkün farklı nizamlar varsa bu nizamlar toplumsal bütünün unsurlarına dış bir güç olmaktan öteye gidemiyorsa tam anlamıyla bir tekâmül ifade edemez. Ancak birbirini takip eden nizamlar oluşmuş ve tekâmüller kendine bir yön belirlemişse üçüncü seviye gerçekleşmiş demektir. Dördüncü kavram terakki yani ilerlemedir. İstikamet; bir hedefe yönelmek, hedefe en kısa yoldan ulaşmaktır. Terakki herhangi bir yöne ait değildir. Terakki kavramı ön planda tutarak değişmeyi açıklamaya çalışan düşünürler madde mi yoksa mana etrafında değişim mi gerçekleşecek konusunda tartışma yürütmüşlerdir. Terakki boyutundaki değişme madde ve mana hedeflerini, zaman ve mekânın şartlarına uygun düzeyde gerçekleştirir. Böylece maddi artışın mana etrafında birleşmesi bütünlük oluşturmasıyla gerçekleşecektir. Son ve beşinci kavram ise olgunluğa erişmek kavramıdır. Doğanın değişiminin durmaksızın devam ettiğini kabul ettiğimiz gibi kültürel düzeyde de değişimin durmaksızın devam ettiğini ve edeceğini kabul ederiz. Küçük ve basit toplum yapılarından büyük ve iç içe geçmiş toplum yapılarına doğru ilerleme söz konusudur. Bu ilerlemenin sağladığı fayda Amiran Kurtkan'a göre üç şekildedir. Maddi gelişmelerle refahın sağlanması, manevi gelişmelerle bütüncü ahlak görüşünün sağlanması ve son olarak hem maddi hem manevi gelişmelerin birbirini tamamlar nitelikte birlikte sağlanması durumudur(Kurtkan, 1976, s.272-280).

Erol Güngör Toplumsal değişmeyi açıklarken Ziya Gökalp gibi kültür ve medeniyet ayrımı üzerinde durur. Tam olarak Gökalp'ın dönemindeki gibi kavramlar üzerinde aynı tanımları ve ayrımları yapmasalar dahi bu ayrım ile bahsedilen durum aynıdır. Kültür ve medeniyet bir millet hayatına, o milletin oluşturduğu topluma yön

vermektedir. Bu yönün nasıl olacağına dair isteklerimizi tarafsız ve ilmi destek etrafında gerçekleştiririz. Bir toplumu belirlenen milatlarla düşünmek imkânsızdır. Sanayileşme hareketlerinden sonra hızla oluşan ve bütünleşen Batı medeniyeti dünya üzerinde birçok toplumu etkilemektedir. Etkilenen bu toplumlarda Batı medeniyetinin maddi imkânlarla sahip olma arzusu bulunurken diğer taraftan da toplumun kendi aile hayatı, sosyal ilişkiler, felsefe, dini inanç, sanat gibi alanların vazgeçmesi gerekli midir? Tartışmaları devam etmektedir. Kültür ve medeniyet ayrımı Ziya Gökalp; değiştirilmesi istenmeyen bütün değerleri kültür kavramı altında toplar. Değiştirilmesi istenen değerler bütününe ise medeniyet altında toplar. Kültür, milletin öz malı olan her şeyi içermektedir. Medeniyet ise kültürün gelişmesine olanak sağlamadığı takdirde değiştirilmesi gerekenlerdir. Medeniyet bir toplumdan başka bir topluma geçen kavram ve tekniklerin tamamıdır. Medeniyet bir toplumun öz malı değildir. Daha önceki toplumların birikimi ve çağdaş toplumların etkileşiminin ürünüdür. Kültür medeniyetin tersi anlamda bir millettten başka millete taklit ya da başka yöntemle alınamayan duygular olarak tanımlanır. Kültürlerin karşılaşmasında önce maddi sonrasında maddi olmayan(manevi) kültür unsurları benimsenir demek yanlış olacaktır. Kültür değişmesi seçicilik özelliği bulundurur. Kültür başka bir kültürden bir şey alırken bir sıraya bağlı kalmaksızın gerçekleşir. Bazı unsurlar doğrudan seçilerek alınır diğer unsurları kültürün dışında kalabilir(Güngör, 1992, s.4-10).

Değişmenin oranı ve yönü kasıtlı veya kasıtsız değişme ile açıklanır. Kasıtlı değişme liderler, kâşifler, mucitler veya baskı grupları aracılığıyla oluşturulur. Toplumu ve kültürü istenilen yönde değiştirebileceklerini ileri süren kişiler bu değişme biçimi ile ilgilenir. Örnek olarak yeni ürünlerin üretilmesi için kurulan fabrikaların kurulduğu bölge yeni günlük hayatların oluşturması gibi. Kasıtlı olmayan değişim öngörülemeyen, doğal afetler, salgın hastalıklar, kuraklık gibi durumları içerir. Bu değişme biçiminde toplumun değişmeyi emme veya tepkide bulunma durumuna göre farklılaşır. Genellikle kasıtlı olmayan değişmelerde fertler davranışlarında hızlı uyarlanmalar gerçekleştirmek zorunda kalır. Ancak tüm kültürel ve toplumsal değişimleri kasıtsız değişmelere bağlamak bilimsel olarak kuşku uyandırmaktadır. Değişmenin insani olan ve olmayan ajanları birbiri üzerinde etki ve tepkide bulunur. İnsan teknik bilgi ve yönetimde yeterliliği sayesinde kasıtsız oluşan değişimler üzerinde eskiye göre daha kontrollü adımlar atabilmektedir. Hızlı değişme

ile ilerleme aynı manada kullanılmamaktadır. Modern dünyada en hızlı değişen kültür; toplumda teknoloji, sanayi, maddi görünümünde ilerlemeleri gerçekleştirenler olarak kabul edilir. Beş yıllık sanayi planlarının oluşturulması ekonomik anlamda o topluma büyük faydalar sağlamaktadır ancak bu süreçte ekonomik olmayan kurumların kaybolmasına sebebiyet vermektedir. Çünkü maddi değerler ile maddi olmayan değerlerin değişim süresi açısından farklılık mevcuttur(Fichter, 2011, s.170-172).

Değişimi belirlemek olguların temel yapısında ne kadarlık değişme gerçekleştiğini göstermek gerekir. Toplum yapısında hangi ölçüde, hangi bakımdan değişme süreci içerisinde bulunduğu belirlemek gerekir. Belirli bir dönem içinde yapı içinde bulunan kurumlara ne denli tesir ettiğini ve değişimin ne kadar istikrarlı olduğunu bulmak gereklidir. Değişimde uzak geçmişten gelen süreklilikler mevcuttur(Giddens, 2012, s.77).

Değişimin yönünün ilerleme mi, gerileme mi, yoksa bozulma mı olduğu toplumda tartışılan başka bir konudur. Kasıtlı değişme genellikle kazançlı ve ilerlemecedir. Beklenmedik ya da tesadüfi değişme ise etkisine göre gerileme ya da bozulma olarak kabul edilebilir. Değişimin değerlendirilmesinde fertlerin neyin istenilir ve neyin istenilmez olduğunu düşünmesi ile alakalıdır. Ancak bu durum bize bilimsel sonuca ulaştırmayabilir. İlerlemenin ölçütü hedef araç ilişkisiyle belirlenir. Toplumsal kurumlar fertlerin belirli sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılama hedefindedir. Kurumlar içinde kullanılan araçlar analiz edilirken kurumsal hedeflerin elde edilme derecesi üzerinde görüş birliğine varılmasıyla mümkündür. Gereksinimlerin karşılanma düzeyinde artma veya azalamaya göre ilerleme veya gerileme görülebilir. Belirtilmesi gereken diğer bir husus ise hedeflerin her toplumsal kurumda açıklıkla tanımlanamaz oluşudur. Ayrıca fertler hedefe yönelik kullanılan araçlara isteksiz ve yeteneksiz olma ihtimalleri mevcuttur. Örnek olarak eğitim ve siyaset kurumunda değerler çatışmasının oluşması yüksek ihtimaldir. Burada fertlerin izlediği yolun hangisinin daha ilerici olduğunu karar vermek güçtür(Fichter, 2011, s.171).

Öğrenilmiş davranış biçimlerini yeni nesle aktarılması ve toplumun üyesi olarak ferdin kazandığı farklı yeteneklerinin sosyal açıdan standart kazanması gerekir. Bunun oluşması için kültürü meydana getiren inanç ve değerler sistemini varlığını unutmamak gerekir. Her bakımdan değişme yeniliği oluşturan temeldeki

zihniyet ve değerlerin de alıcı toplumu etkilemesi anlamını içinde barındırır. Gelişmekte olan ülkeler bilim, teknik ve yöntemi doğrudan dışardan alabilirler. Fakat din, inanç, değer, felsefe, sanat bu değişimden korumak durumundadırlar.(Türkdoğan,2014, s.64).

1.2. Toplumsal Değişmeyi Etkileyen Faktörler

Toplumsal değişme farklı zamanlarda sosyal yapı unsurlarında ortaya çıkan nitelik ve nicelik farklılaşmasıdır. Sosyal değişmeyi bütün zamanları ve bütün toplumların tamamını içinde bulunduracak ölçüde önceden belirli değişme kalıpları içinde inceleyemeyiz. Toplumsal değişme tartışmaları ne olması gerektiğinden hareket etmek yerine ne olduğu tartışılmakta ve yorumlanmaktadır. Değişmenin olmadığı bir insan topluluğu düşünmek mümkün değildir. Sosyal değişme medeniyet tarihinde bazen hızlı bazen ise yavaş gerçekleşmektedir. Değişmeden bahsedebilmek için belirli süreye ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumun yapısında gözlemlenebilen bir değişmedir(Erkal, 2016, s.237-238).

1.2.1. Coğrafya

Çevre ile toplumsal değişme arasındaki bağıntı köklü bir geçmişe dayanır. Örneğin Montesquieu insanların davranışlarını, duyarlılıklarını iklim ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Yüzlerce düşünürün coğrafyanın insanlar üzerinde etkilerinin neler olduğunu konusunda araştırmalar yapar. Uygarlıklar tarih boyunca kendilerine yerleşim yeri olarak en uygun coğrafi bölgeyi seçmek için mücadele etmişler. İnsanların hayatlarını doğrudan etkileyen coğrafya değişme olgusunu da etkileyen faktörler arasında yerini alır(Bozkurt, 2015, s.327).

Coğrafya toplumsal değişim konusunda mutlaka etkilidir ancak bazı düşünürler coğrafyayı tek etken olarak görmekte ve coğrafi kaderciliğe kadar düşüncelerini sürdürmektedirler. Fiziki çevre sosyal değişmeyi açıklamakta kullanılacak tek etken olarak görmek yetersiz kalacaktır. İnsanların fiziki çevreyi kullanabilmesi veya fiziki çevrenin engellerine takılması sosyal değişmeyi etkileyen unsurlar arasında yer alır. Birçok doğal afet, salgın hastalık, iklim değişiklikleri, kuraklık, kıtlık gibi unsurlar değişimin doğal sonuçlarıdır(Erkal, 2016, s.248).

1.2.2. Demografi

Toplumsal değişmeyi etkileyen nüfus hareketlerinden biri göçtür. Göç farklı sebeplerden dolayı insanların bulundukları konumdan başka bir konuma geçişi ifade eder. Göç hareketinin sonucunda farklı kültürler birbiri ile karşılaşarak birbirlerinden etkilenirler(Özkalp, 2017, s.318). Genellikle sosyal bilimlerde nüfusun büyüklüğü, nüfusun değişimi ve toplumsal yapının belirli özelliklerine ışık tutmaktadır. Birçok sosyolog nüfus artışının sosyal yapıda değişimleri meydana getirdiğini savunur ve bazı sosyologlar da demografik değişimlerle savaş sırasındaki ilişki ve ekonomik faaliyetlere olan etkisini tartışmaktadırlar. Nüfus üzerinde meydana gelen değişim, nüfus artması, azalması ya da durağan kalması toplumun siyasal, sosyal, kültürel toplumda önemli değişimleri getirebilmektedir. Toplumun bir kısmın başka bir topluma göç etmesi hem göç eden toplum açısından hem de göç alan toplum açısından değişimlerin habercisidir. Göç edilen yeni yerin mekânsal, demografik, iklim, kültürel durumuna ve toplumun sosyolojik özelliklerine göre göç eden ve göç edilen toplum yapısında değişiklerin meydana gelmesinde etkilidir. Göç kavramı bu konuda hem iç göçü hem de dış göçü kapsamaktadır(Okumuş, 2016, s.28).

1.2.3. Teknoloji

Toplumsal değişme sürecinin zemininde insanlığın birikimi bulunur. Kültür anlamında bu birikim maddi kültür alanında insan doğa mücadelesinde teknoloji, manevi kültür alanında ise insan ile insan arasındaki mücadele olan ideolojidir(Kongar, 2011). Keşif var olan fakat daha önce insanlar tarafından bilinmeyen ya açıklanmayan olanın anlaşılır hale gelmesidir. İcat ise mevcut bilgilerin yeni bilgiler ile düzenlenerek ortaya yeni bilinmeyen şeylerin ortaya çıkmasıdır. Keşif ve icatların artış göstermesi ve yayılması toplumlarda ilerleme ve yeniliklerin oluşmasını ve sonuç olarak değişmenin gerçekteşmesi demektir(Özkalp, 2017, s.318).

Bilim doğa kanunlarının araştırılması teknoloji ise hayatı kolaylaştırmak amacı ile kanunların maddi boyutta uygulanmasıdır. İnsanlar doğadaki varietini devam ettirebilmek adına teknolojiyi üretmiş insanın diğer insanlarla olan ilişkisini belirler. Teknolojiye yaklaşım kültürden kültüre farklılık gösterir(Ata, 2009, s.10). Teknoloji toplumların değişimini etkileyen en önemli faktörler arasındadır. Teknolojinin bir toplumdan başka topluma geçişi ya da o toplumda meydana gelişi kültürel ve

ekonomik başta olmak üzere bütün alışkanlıkları değiştirebilecek etkiye sahiptir. Ancak teknoloji sadece toplumun kendini değiştiren bir faktör olarak görmek hatalı olur. Teknolojinin kendisi de toplumun içinde kendini değişime uğratır.(Bozkurt, 2015, s.328).

Teknoloji sanayileşmeyi ve üretimi hızlandıran etkidir. Sanayi devrimiyle oluşan gelişmeler yeni tekniklerin bulunmasına ve kullanılmasına öncülük etmiştir. Fiziki çevrede bulunan kaynaklar fert ve toplum ihtiyaçlarının karşılamak için kullanılır. Bu kaynakların kullanılabilmesi için hem teknik bilgiye hem de teknik bilgiyi uygulayabilecek insan gücüne ihtiyaç duyulur. Bu teknik gelişmeler ister bulunulan toplumda gerçekleşsin isterse başka bir toplumdan kendi toplumuna teknoloji aktarılsın sosyal değişmeyi etkileyen önemli etkenlerden birisi olduğunu kanıtlar. Ancak teknoloji bir araçtır, hiçbir zaman amaç olmaz. Teknoloji toplumları daha iyi ve ileri kademelere ulaşmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Amaç ise kültürün yaşatılmasıdır. Teknolojinin sağladığı refah ile kendi kültürünü var etmeye, yaşatmaya ve gelecek kuşaklara aktarmaya hizmet etmektedir(Erkal, 2016, s.249).

Teknolojik değişimin başlaması başlıca bir olay iken değişimin oluşturacağı sosyal sonuçları gözlemlemek ve onları belirli bir hızda izlemek başlıca başka bir sorunu oluşturmaktadır. Teknolojik değişim kendi başına tavır ve davranış değişimidir. Teknolojik değişimin önünde durabilecek engel bulunmamaktadır. Teknolojinin en büyük özelliği sürekliliktir. İnsan toplumları kültür açısından daha ileri ya da geri seviyede bulunabilir. Ancak teknolojinin önü daima ilerleme halindedir. Teknoloji coğrafi anlamda bir yerde etkisini kaybetse ya da o coğrafi bölgede tamamen yok olsa dahi dünyanın başka bir yerinde ilerlemeye devam eder. Teknolojik değişimlerin sosyal ilişkilerde ve kurumlarda olumsuz etkileri oluşursa o teknolojiyi reddetmek yerine sosyal ilişkilerin yeniden ele alınması ve düzeltilmesiyle olumsuz etki asgari düzeye indirilir. Teknolojik değişimin etkisinde kaçmak imkânsız olması değişmeyi tamamen kendi haline bırak anlamına gelmez. Doğrudan ve dolaylı etki olarak ayrılan durumların dolaylı etkisini kontrol altına alınabilir. Kültürün bazı noktalarda değişime direnmesi onun teknik değişimlere teslim olacak kadar zayıf olmadığını göstermektedir. Teknolojiyi kendi başına fayda sağlamaz ya da zarar getirmez. Teknolojiyi kullanarak gerçekleşen değerler insan tarafından meydana getirilir. Teknolojinin zararlı mı yoksa faydalı mı olacağını insanın onu nasıl kullanacağına bağlıdır(Güngör, 1992, s.22-23).

1.2.4. Kùltùr

Sosyal değişmenin oluşabilmesi için insan unsurunun fiziki çevrede bulunan kaynakları işleyebilmesi, teknik bilgilerle teknolojiyi kurabilmesi insanın bulunduğu kùltürün yaratıcılık özeliğine bağlıdır. Yaratıcılık özelliği sosyal değişmeye yön verecektir. Kùltür maddi ve manevi olarak ikiye ayrılır. Maddi kùltür olarak adlandırılan araç gereçler, mimari yapılar, yemek, giyim kuşam, kılık kıyafet akla gelir. Manevi kùltür ise örf ve adetler, gelenek ve görenekler, toplumsal kurallar gibi unsurları kapsar. Toplumun manevi kùltürü zengin ise maddi kùltürün gelişmesi, yeni tekniklerin bulunması ve kullanılması, oluşan yenilikleri almakta ve uyum göstermekte başarılı olması daha kolaylaşır. Toplum hayatındaki dengenin bozulmaması değişmenin gerçekleşmesine yardımcı olur. Manevi kùltürün gelişmişliği bu dengeyi sağlayacak unsurdur. Maddi kùltür alanındaki değişim manevi kùltür önünde olduğunda toplumsal dengenin bozulmasına sebep olabilir. Çünkü manevi kùltür maddi kùltüre göre daha yavaş değişim göstermektedir(Erkal, 2016, s.250). Değişimin niteliği ve ne yönde gerçekleşeceği üzerinde kùltür önemlidir. Kùltür kavramı içinde birçok unsur bulunur. Bunlardan biri dindir. Bazen dini inançlar ve değerler değişimin hızını yavaşlatır ya da ortaya çıkmasını engelleyici faktör olur. Bazen de toplumsal değişme için harekete geçiren bir rolü üstlenir (Giddens, 2012, s.79).

1.3. Klasik Sosyolojide Toplumsal Değişme Anlayışı

1.3.1. Auguste Comte

Sosyoloji toplumsal düzen araştırmasıdır. Toplumun parçaları birbirlerini karşılıklı organik bir bütün olarak kabul eder. Comte bilimsel araştırmada gerek toplumun içinde yer aldığı şartlar gerek onun hareketlerini parçalara ayırır ve aralarındaki bağın üzerinde durur. Sosyal fizikte düzen ve ilerleme biyolojideki hayat ve düzen hakkındaki konuşulan kesinlikler gibi ayrılamaz. Bu nedenle Comte sosyolojide, toplumsal düzeni araştırmak için Toplumsal Statik kavramını; toplumsal ilerlemenin ve değişimin araştırılması için Toplumsal Dinamik kavramını kullanmıştır. Toplumsal Statik toplumsal yapının unsurları ve ilişkileri araştırılması ve analizi için kullanılır. Comte bireyleri toplumsal yapıya doğan ya da daha sonradan katılan kapasite ve ihtiyaç olarak görmektedir. Birey toplumun birimi

olarak görülmez. Toplumun temel birimi olarak aileyi kabul etmektedir. Comte toplumsal yapıyı bireye indirgemez ve kurum açısından da ailede bırakır. Toplumsal yapının başka yapılardan oluştuğunu ve onların yapısal özelliklerini ve ilişkilerini inceler(Turner, Beeghley, Powers, 2010, s.45-46).

Sosyal fenomenlerin incelenmesine dair oluşan kavramlar, doğa felsefesinin daha önceki branşları ile aynı olgunlukta değildir. Ancak Comte diğer branşlardan elde edilen pozitif karakteri sosyal fenomenlere de kazandırmaya çalışmaktadır. Eğer bu durum gerçekleşirse modernlerin felsefi bütünlüğü kurulmuş olur. Gözlemlenebilir her fenomen astronomik, fiziksel, kimyasal, fizyolojik ve sosyal fenomenlerden oluşan beş kategoriye oluşturacaktır(Comte, 2001, s.42). Comte biyolojide anatomi ve fizyolojinin ayrılmasından etkilenecek, sosyolojide statik ve dinamik ayrımına gider. Yapılan ayrım olguların türleri arasında değil kuramın iki yönü arasındadır. Düzen toplumsal varoluşun şartlarında kalıcı uyumu işaret ederken ilerleme ise toplumsal gelişmeyle ilişkilidir. Toplumsal statik toplum sisteminde oluşan etki-tepki yasalarının parçalarda temel devinimden ayrı ele alınması sonucunda ortaya çıkar. Toplumsal bütünü oluşturan parçaların ilişkilerinin dengesini araştırmaktadır. Bu uyumun oluşması kaçınılmazdır aksi halde patolojik durum ile karşılaşılır. Toplumsal statik toplumsal düzen şartlarını ve önkoşullarını araştırmak ve bunun insan ilerlemesi ile eşit tuttuğu toplumsal dinamiğin araştırılmasıyla bağlantılıdır(Coser, 2008, s.29-31).

Toplumsal statik; toplumsal sistemin farklı parçalarının hareket ve tepki yasalarının araştırılması olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal sistemin parçalarının etkileşime girme biçimlerinin yasaları, ampirik araştırma ile türetilemez. Toplumsal statik yasaları kuram ile belirlenmektedir. Comte toplumun yapıları ile onların işlevlerini yerine getirme biçimleri ve daha büyük bir toplumla ilişkileriyle ilgili bir bakış açısı geliştirdi. Toplumsal sistemin parçalarını ve bütünlüğünü uyum içerisinde gördü. Toplumsal Statik kavramıyla zaman ile ilgili değişkenleri göz ardı edilmesi gerektiğini belirtir. Toplumsal dinamik; toplumsal fenomenlerin ardışık oluşunun yasalarını araştırmaktır. Toplumun her an değişim göstermektedir. Değişim düzenli ve toplumsal yasalara bağlıdır. Comte Toplumsal Dinamiği, insan toplumunun doğal ilerleme kuramı olarak adlandırmaktadır. Comte toplumsal statikten daha çok toplumsal dinamik ile ilgilenmektedir. Toplum sürekli olarak ilerlemeci gelişme yasasını izler. İlerlemenin sadece hızı bir dönemden diğerine ya da bir toplumdan

diğer topluma göre farklılık gösterebilir. Değişimi sabit yasalar denetlediği için insanın değişime etki oldukça sınırlı kalmaktadır. Kendi fikrini tamamen ön plana koyarak toplumsal dinamik için Comte, kendi gelişim ilkesini insan toplumunun geçmişinin mükemmel bir yorumu olarak niteler(Ritzer, 2014, s.117-118).

Comte, insanlığın her bir zihinsel çağı, o çağa ait toplumsal örgütlenmesi, siyasal egemenliği ile ilişkilendirilir. Comte çalışmalarının sonucunda pozitif felsefenin gerçek doğasını açıklamaya çalışır. Comte gelişimin değişmez bir zorunluluğa bağlı olduğunu söyler. Bu zorunluluğun bütün bilim dallarında karşılığı olan bir yasa olduğunu belirtir. Üç Hal Yasası insanların zihinsel çağına göre oluştuğunu belirtir. Her bilgi branşının peş peşe üç farklı teorik halden geçmesine dayanan bu yasa teolojik-kurgusal hal, metafizik-soyut hal ve bilimsel-pozitif hal olarak karşımıza çıkar. Bu haller içerik bakımından birbirine zıt gibi görünse dahi Comte bu hallerin birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu savunur(Comte, 2001, s.32).

Pozitif felsefenin amacı farklı doğa fenomeni düzenleri hakkında elde edilen bilgiler bütününe tek bir homojen öğreti durumuna getirmektir. Fenomenleri tek bir ilkenin farklı sonuçları gibi düşünmektir(Comte, 2001, s.57). Comte zaman içerisinde belirli bir noktada üçünün birden işleyişte olabileceğini kabul eder. Comte insanların bu üç aşamadan geçtiğini ve dünya tarihinin bu aşamalardan geçeceğini ileri sürer. Pozitif aşamada insanların kendileri üzerine egemen olan değişmez yasaları daha iyi anlayacaklarını ve bu yasalara daha hızlı uyum sağlayacaklarına inandı. Bu yasalar kaçınılmaz değişimlerin oluşumunu hızlandırabilecek seçimler yapmada etkili olacağını belirtti.

Comte toplumsal düzenin ilerleyişini açıklarken kullandığı üç hal yasası, insan zihninin ve insanların olgunlaşma süreci aracılığıyla dünya tarihini ve tüm bilgi kollarının sırasıyla üç aşamadan geçtiğini ileri sürmektedir. Teolojik aşamada insan zihni varlıkların kendine has doğasına, kendisini etkileyen her şeyin ilk ve son nedenlerine odaklanır. Dünyanın bütün görünür anormalliklerini açıklayan doğrudan ve sürekli doğaüstü etmenlerin ürünü olarak gözünde canlandırır(Comte, 2001, s.33). Üç hal yasası içinde ilk aşamayı oluşturan teolojik aşama diğer iki aşamanın oluşması için zorunludur. İnsan zihin, şeylerin nereden geldiklerin, ne olduklarını, ne amaçla var olduklarının araştırır. Doğaüstü güçler ya da varlıklar tarafından tüm fenomenlerin oluşturulduğu, düzenlendiği ve amaçlarının belirlendiği varsayılır. Bir

nesneye tapma, birçok tanrıya tapma ya da her şeyi sadece bir tanrıya bağlayarak açıklamayı teolojik aşmanın içine dâhil eder(Ritzer, 2014, s.108).

Metafizik aşamada bir önceki teolojik aşamanın doğaüstü etkenlerinin yerini soyut güçler almaktadır. Dünyada çeşitli varlıkların içerisinde olan gerçek kendiliklerle doldurulmuş ve bu etkenler, açıklaması herkes için uygun olan kendiliği belirtmekten ibaret fenomenlere kendileri neden olmaya elverişli biçimde tasarlanmıştır(Comte, 2001, s.33). Comte üç hal yasası içinde en önemli aşamanın metafizik aşama olduğunu belirtir. Teolojik aşama ile pozitivist aşama arasında bir köprü, bir geçiş noktası görevindedir. Teolojik aşamadan pozitif aşamaya ani bir sıçrama yaşanmasının insanlarda baş edemeyecekleri bir durum ortaya çıkaracağına inanan Comte, metafizik aşama variyetini zorunlu ve elzem görmektedir. Metafizik aşamada dünyadaki şeylerin ilk nedenleri ve amaçlarını açıklaması olarak doğaüstü varlıkların yerine soyut güçlere dayandırarak açıklamaya çalışılır. Bu aşamada çok sayıda varlık nedenler olarak görüldüğü halse de soyut bir büyük varlık her şeyin nedeni olarak görülürse bu aşamanın üst noktalarına ulaşılacağını belirtir.

Üç hal yasasının son aşaması olarak kabul edilen pozitif aşamada insanlar, ilk nedenler ve amaçlara yönelik sonuçsuz kalacak arayışlardan vazgeçerler. Pozitif aşamada ise evrenin nerede başladığı, evrenin yöneldiği yeri, fenomenlerin asıl nedenini aramaktan vazgeçer. Artık insan zihni mutlak kavramları elde etmenin imkânsızlığını kabul ederek, akıl yürütme ve gözlem tekniği kullanılarak fenomenlerin gerçek yasalarını keşfetmek için çaba sarf eder(Comte, 2001, s. 33). Fenomenler ve onların arasında bulunan ilişkiler bilinebilir. Onların temel doğalarını ve nedenlerini bilemeyiz. İnsanlar doğaüstü varlıklar ya da soyut güçlerden vazgeçerler. Tüm fenomenleri yöneten değişmez olan doğal yasaların arayışındadırlar. Bu arayış ampirik araştırma yapılmasını ve kuramlaştırmayı kapsamaktadır. Somut ve soyut yasalar arasında ayırmda bulunan Comte, somut yasaların ampirik araştırmadan tümevarım olarak gerçekleşeceğini diğer yandan soyut yasaların ise kuramdan tümdengelim olarak türetilmesi gerektiğini vurgular. Comte ise daha çok soyut yasaların oluşumuyla ilgilendi.

Teolojik sistemde, varlığın kutsal eylemini başlangıçta tasarlanmış bağımsız kutsallıklar arasında ulaşabileceği en yüksek olgunluğa erişmiştir. Metafizik sistemde çeşitli özel kendilikler yerine tek bir büyük kendiliği bütün fenomenlerin kaynağı olarak görmektedir. Pozitif sistemde ise tek bir genel olgunun özel durumları olarak

gözlemlenebilen değişik fenomenlerin hepsini ele alabilecek düzeyde olması gerekir(Comte, 2001, s.34).

Teolojik halde din adamları egemendir, yönetimde ise askerler bulunmaktadır. Metafizik halde denilen zaman olarak Orta çağ ve Rönesans Dönemi denk gelmektedir. Bu aşamada papazlar ve hukukçular egemen konumdadır. Comte'nin eserini oluşturduğu dönemde henüz tam anlamıyla gerçekleşmemiş olan pozitif halde ise endüstriyel idareciler ve bilimsel ahlak kılavuzları ile yönetilecektir. Üç hal yasasının özelliklerinden bahsedilecek olursak örneğin akraba sistemleri olmadan sonraki aşamadaki siyasal, hukuki, askeri gelişmeler oluşmayacak ve modern anlamda iş bölümü kavramı ortaya çıkmayacaktı. İlk oluşumlar tamamlandıktan sonra yeni toplumsal düzenlemeler hâkim olacaktır. İkinci olarak yeni düşünceler yapısal düzenlemeler eskiye katkı bulunacak ve onun üzerine inşa edilecektir. Üçüncüsü her aşamadan sonraki aşamaya geçişte eski dönemde bulunan unsurlar yeni oluşanlar ile çatışır ve bu da karışıklığa meydan vermektedir. Dördüncü olarak metafizik aşamada teolojik aşama ve pozitivist aşama arasında köprü görevindedir. Beşincisi kültürel düşüncelerin hangi toplumsal düzenlemelerin mümkün olduğunun sınırlarını çizer toplumsal düzen türlerini belirler. Altıncı pozitivist aşamayla toplumun nasıl işlediğini anlamak için statik ve dinamik yasalarına göre şekillenmek gerekir. Her toplum bu aşamalardan zorunlu olarak fakat farklı seviyelerde geçmektedir. Toplumsal ardışıklık seviyesini etkileyen somut unsurlar nüfus büyüklüğü, nüfusun yoğunluğudur(Turner, vd., 2010, s.49).

1.3.2. Emile Durkheim

Durkheim toplumların yapısındaki tarihsel evrimi Toplumsal İşbölümü ile açıklamaya çalışmaktadır. İşbölümü en az iki kişinin arasında oluşan dayanışma duygusu ile oluşmaktadır. Durkheim toplumsal bir fenomen olarak ele aldığı işbölümünün ekonomik gerçeklik kısmını geri planda bırakmaktadır(Durkheim, 2006, s.83). Durkheim'e göre toplumların evrim geçirmesi için demografik olarak belirli gelişmeler gerçekleşmelidir. Nüfus yoğunluğunun ve sayısının artması insanlar arasındaki etkileşimi artırır ve toplumsal yapıda değişim gerçekleşir. Toplumda meydana gelen değişimler ilerlemeyi getirir ve nüfus yoğunluğunun artması ile kaynaklar bütün topluma yetmeyecek duruma gelebilir. Değişimin gerçekleşmesi ile toplumda bulunan insanlar farklı iş kollarına yönelerek bu

alanlarda uzmanlaşmaya başlarlar. İş kollarının çeşitlenmesi ve insanların belirli bir iş kolunda uzmanlaşmasına yol açmaktadır. Bu duruma iş bölümünün yükselişi adını veren Durkheim insanların iş hayatında çatışma yaşamadan birbirilerini tamamlayarak gelişmelerini sağlamaktadır. Toplumla insanın arasında bulunan bağ, iş bölümü arttıkça yeni bir türe dönüşür(Durkheim, 2006, s.306).

İşbölümü toplumun hacmi ve yoğunluğu ile orantılıdır. Toplum daima ilerleme gösteriyorsa bunun nedeni toplumda bulunan düzenin daha da yoğunlaşması ve hacminin artmasıdır. Burada hacim kavramından kastedilen nüfusun artması ve yoğunlaşmasını belirtir. Çevresel sınırlar, göçler, kentleşme, nüfus artışı hacmi doğrudan etkileyen etkenlerdir. Hacmin genişlemesi ise dinamik yoğunluğu etkilemektedir. Dinamik yoğunluk ise işbölümüne uzman rolleri yerine getirme, birbirleriyle alışverişte bulunma, hayatı sürdürme mücadelesi vermek insanlar arasında rekabete artırır. Sınırlı bir ekonomik alana sahip olunması bu durumu olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle rekabeti azaltmak için farklı yolların geliştirilmesini gerektirecektir. Durkheim bütünleşme veya dayanışma biçimleri temelinde bir toplumlar tipolojisi geliştirir. Bu tiplerden birisi mekanik toplum diğeri ise organik toplum olarak adlandırır. Bu iki toplum biçimindeki tasvir ettiği durum aynı zamanda geleneksel toplum ve modern toplumun birer betimleyicisidir. Toplumsal bütünleşmenin ve toplum yapısının farklılaşma durumunu teorik biçimde ele almaktadır(Turner, vd., 2010, s.359).

Mekanik dayanışma toplumda bulunan insanların benzerlikleri üzerinden oluşan güçlü bir bağ söz konusudur. Farklılaşmanın çok düşük düzeyde kaldığı uzmanlaşmayı gerektirmeyen iş kolları bulunmaktadır. İş kollarında görev alacak kişilerin yaş ve cinsiyetleri geleneklerle belirlenir. Mekanik dayanışmanın görüldüğü toplumlarda toplum ile din birbiriyle örtüşür. Bireyin toplum içindeki önemi azdır. Birey toplum içinde kolektif biçimde var olur. Toplumda bulunan genel kabullerin dışında hareket ederse sapkın, uyumsuz olarak nitelendirilir ve ahlakı ihlali ettiği gerekçesiyle bastırılmaya çalışılır. Mekanik dayanışmanın zayıflamaya başladığı dönemde bireysel bilinçler gelişip ön plana çıkmaya başlar. Toplumda yaşanan ilerlemeler toplumsal birliklere ilişkin derin duygular geliştirir. Toplumda oluşacak bağ yine toplumsal işbölümünden meydana gelecektir. Kolektif bilincin yerine getirdiği rol işbölümü tarafından gerçekleştirilecektir(Durkheim, 2006, s.172).

Mekanik dayanışmada insanlar arasında bulunan bağ benzer etkinlikler ve benzer sorumluluklar etrafında birleşir. Mekanik toplum yapısının daha az insan sayısına sahip, kendi özgü güçlü bağılıkları bulundurur. Akrabalık ilişkileri arasında süreklilik bulunur ve bireysel özgürlükler toplumunda bulunan kolektif bilincin hâkimiyetindedir. Bireyin eylemleri bulunduğu toplumun buyruklarına göre gerçekleşmektedir. Mekanik dayanışma toplum yapısında insanlar toplumun refahı konusunda da birbirlerine benzerler. Kolektif bilinç bütün bilinci çevreleyen, tamamen ona uyumlu olduğumuzda benzerlikten gelen dayanışma en üst noktaya ulaşır(Coser, 2010, s.129).

İşbölümünün kapsamlı ve yoğun biçimde oluşması organik dayanışmayı oluşturmaktadır. Organik toplum dayanışması ileri seviyede karşılıklı bağımlılık, nüfus yoğunlaşması sanayi üretiminin gelişmesi farklılaşmanın gerçekleştiği toplumlarda görülür. Organik dayanışma bireyler arasında benzerlik yerine farklılıklarına odaklanan iş bölümünün ürünüdür. İş kollarında uzmanlaşmalar başlayarak küçük gruplara ayrılmaktadır. Uzmanlaşma ile gruplar ve kurumlarda gelişim gösterirler. Mekanik toplum yapısına göre nüfus açısından daha kalabalıktır. Her uzmanlık biriminin diğerine olan uzmanlık bağılılığı toplumdaki iş bölümü ve dayanışmayı meydana getirmektedir. İnsanların daha fazla iş birliği yapmaları onların aynı kaynak altyapısı ile desteklenmelerine olanak sağlamaktadır. Bu sebeple farklılık insanların arasında bağ kurmalarına benzerlikle kurulan bağdan daha güçlü hale gelmesini sağlamaktadır. Organik toplumda bireylerin ihtiyaçları artış gösterdiği için topluma olan bağımlılıkları artarken her birinin iş kolu farklılaştığı için bireyselleşme de artmaktadır. Birbirine olan bağımlılık ilişkisi olan toplumsal birimlerin uyumluluğunu sağlayan devlettir(Durkheim, 2006, s.259).

Toplumsal ilişkiler ise hukuki kurallar ve normlar aracılığıyla düzenlenmektedir. Kolektif bilinç ise uzmanlaşma, hukuki kurallar ve normlar nedeniyle zayıflamakta ve soyut duruma dönüşmektedir. Bu değişim kuralların ihlal edilmesine ve bozulan düzenin tekrar eski işlerliğine kavuşması için cezalandırıcı olmayan yöntemler aranmaktadır(Turner, vd., 2010, s.359).

Toplumda oluşan heterojenlik toplumda bulunan insanların farklı yetenekler ve amaçlar ile dayanışmayı tekrar oluşturan unsurdur. Sanayi toplumlarında farklılaşma bireyler için hak ve sorumluluklar ile bağlı sözleşmeye dayalı karşılıklı ilişki ağı oluşur. Böylece organik toplumda oluşan bağ mekanik toplumda olduğu gibi tek bir

bağdan değil çok sayıda bağdan oluşmaktadır. Bu toplumsal dayanışmada kolektif bilincin sınırlayıcı etkisi azalarak farklı davranışlarda bulunanlar sapkın olarak nitelendirilmezler. Oluşan sapmalara karşı daha çok anlayış hâkimdir. Bireylerin özgür biçimde bireysel farklılıklarını geliştirebilmekte ve bireysel olgu zamanla hukuka dönüşmektedir(Durkheim, 2006, s.164).

Durkheim, mekanik ve organik dayanışma toplumlarının her ikisinin bir arada bulunabileceğini ancak toplumda görülme oranlarının değişiklik göstereceğini belirtir. Tarihsel evrim açısından ise mekanik toplum dayanışmasından organik toplum dayanışmasına doğru bir geçişin olduğunu belirtmektedir.

1.3.3. Karl Marx

Marx insanların kendi tarihlerini kendilerini oluşturdukları iddia eder. Bütün toplum tarihinin sınıf mücadelesinden oluştuğunu belirtmektedir. Özgür insan ve köle, patrisyen ve pleb, derebeyi ve serf, lonca üyesi usta ve çırak gibi ikili sınıfların birbiri ile mücadelesi olduğunu vurgular(Marx ve Engels, 2013, s.11). İnsanlık tarihi insanların egemen olmak için birbirleriyle yarıştıkları ve kendilerini değiştirdikleri süreç olarak ele alır. Tarihin akışında doğayı kendilerine daha fazla fayda sağlamak için dönüştürürler. Doğayı dönüştürme sürecinde ise kendilerini de dönüştürmektedirler. Kendi hayatlarını sürdürmek ve kendi gelişimlerine çevreyle ilgili düzende uygun bir yer bulma amacı dışında insan çevresiyle kurduğu ilişkide aktif ve yönlendiricidir(Coser, 2008, s.67).

Marx kendi diyalektik anlayışının Hegel'in diyalektik yönteminden farklı olduğunu açıklar. Hegel, ideanın bağımsız bir özneye dönüşmesi süreci sadece dış görünüşün gerçekliği olarak görmektedir. Hegel, fikir-idea adı altında bağımsız bir özneye dönüştüğü aslında gerçek dünyanın sadece zihinlerde gerçek olduğunu belirtir. Marx ise maddi olanın düşünsel olana yani insan zihnine yerleştirilmiş hali olarak görmektedir. Fikir-idea maddi dünyanın insan zihninde yansımastan ve düşünce biçimlerine dönüşmesidir(Marx, 2011, s.26-27).

Marx, tarih anlayışını tarihsel materyalizm kuramı ile açıklar. Her zaman temel üretim ilişkileri ile bunların maddi şartlarına göre ekonomi sisteminin belirlendiğini ileri sürer. İnsanlar yaşamlarını sürdürmek için ve ihtiyaçlarını karşılamak için bu ekonomik sistemlerin içine girmek zorundadırlar. Batı toplumlarının gelişmesini göz önünde bulundurarak hepsi bir sonrakinin doğuşunu sağlayacak dört toplum tipinden

bahseder. Daha sonrasında ise henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleştiğinde toplum gelişimini tamamlayarak son bulacağını savunur. İlkel komünizm, avcı ve toplayıcı dönemde paylaşılan mülkiyet ve ilkel demokrasi anlayışına dayanan küçük gruplardır. Kölelik dönemi küçük grup halinde yaşayan insanların toplum yapısına ve kentlere geçtiği dönemdir. Tarımın yoğun olduğu köleliğin yaygın olduğu, özel mülkiyet anlayışının geliştiği dönemdir. Feodalizm, kralın ve aristokrasinin yönetici olduğu dinin her konuda belirleyici olduğu dönemdir. Kapitalizm ise Burjuva sınıfının yönetici proletaryanın ise ezilen sınıf olduğu toplumdur. Özel mülkiyetin tam anlamı ile geliştiği parlamenter demokrasinin yaygın olduğu dönemdir. Marx kuramını geliştirdiği dönemde gerçekleşmemiş ancak beklentisinin bu yönde olduğu komünizm toplum yapısıdır. İşçi sınıfının devrimi sonucunda kapitalistlerin sonunun geldiği sınıfsız ve yönetim erkinin olmadığı, özel mülkiyetin olmadığı bu beşinci toplum aşmasıdır.

Toplum sınıfları incelendiğinde mülkiyet ve iş bölümüne göre sınıfların oluştuğunu savunan Marx, mülkiyete dayalı ilk toplum biçiminin kabile toplumu olduğunu belirtir. Avcılık, balıkçılık, toplayıcılık ya da çok küçük alanlarda tarım yapılarak üretim anlayışının geliştiği toplum olarak tanımlanır(Marx, 1975, s.142). Marx, başlangıçta insanların ortak geçim şartlarını gerçekleştirmek adına aynı işlerin yapıldığı avcı ve toplayıcı toplumlarda yaşadığına inanmaktadır. Özel mülkiyetin oluşmadığı avcı toplayıcı toplumda uzmanlaşma anlamında bir iş bölümünden bahsetmekte mümkün değildir. Bu nedenle sınıf temeline dayanacak bir sömürünün olmadığını belirtir. Toplumda bulunan insanların yeteneklerine göre iş yaparak topluma katkıda bulunurlar. Marx bu topluma ilkel komünist toplum olarak adlandırır.

İkinci toplum biçiminin ise anlaşma ya da fetih yoluyla birkaç kabilenin birleşimi sonucunda kentlerin oluşmasıyla meydana gelir. Çalışan köleler üzerinde kentlilerin ancak bir topluluk olarak güç sahibi oldukları anlayışı hâkimdir. Özel mülkiyetinin gelişmesiyle birlikte mülkiyet anlayışını yoğunlaştırmaktadır. Bu durum feodal mülkiyeti geliştirir. Bu toplumun çıkışı kırsal alandan oluşur. Feodal toprak sahipliği yapısının kentlerde karşılığı lonca mülkiyeti biçimidir. Feodal dönemde başlıca mülkiyet biçiminin bir kısmı toprak mülkiyeti ve ona bağlı serf emeği diğer kısmı ise küçük sermayeye sahip olan ve kalfa emegidir. Feodal toplumun en parlak döneminde bile iş bölümü oldukça az düzeydedir(Marx, 1975, s.

143-145). Toplumsal düzenin değişmesiyle bu toplumda yıkılmıştır. İlk sömürü sistemini içinde bulunduran toplum, statü ve konumun diğer insanlara sahipliğe göre belirlenen köleliktir. Köleciler olarak adlandırılan bu toplumda mülk sahiplerinin ve kölelerin çıkarları birbirine karşıttır. Köleler, gündelik çalışma zorunluluklarını en aza indirmek, hayat şartlarını iyileştirmek, köleliğin miras gibi bir sonraki kuşağa aktarılmasını engelleyecek durumların oluşmasını istemektedir. Köle sahipleri ise kölelerin çalışma sürelerini en üst seviyede kullanarak verimliliklerinden daha fazla yararlanmak, kölelere verilen gıda ve diğer harcamaları en alt seviyede tutmaya çalışmak, kölenin çocuğu köle olur anlayışıyla kölelikten kurtulmayı olanaksız duruma getirmeye çalışmaktadırlar. Bu çıkar çatışmaları sayıları artan kölelerin kontrolünü zor hale getirir kölelerin hayat şartlarını daha kötü duruma getirmek için köle sahipleri rekabet içine girerler. Sonuç olarak kölelerin ayaklanması kendilerini bu duruma getiren düzeni ortadan kaldırmak için yol açılmış olur(Turner, vd., 2010, s.160).

Feodal toplumun yıkılışı ardından doğan modern burjuva toplumu sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldıramamıştır. Eski sınıfların yerine yeni sınıflar, yeni baskı mücadele biçimleri meydana getirmiştir. Burjuva sınıfı Orta Çağın serfleri olan ilk kentli yurttaşlardan oluşmaktadır. Amerika kıtasının keşfedilmesi, Ümit Burnunun deniz yolu ile geçilmesi burjuva sınıfına yeni alanlar açar. Doğu Hindistan ve Çin pazarlarının sömürgeleşmesi, ticaret yollarının gelişmesi ve genel metaların artışı burjuva sınıfının oluşumunu sağlayan etkilerdendir(Marx ve Engels, 2013, s.12).

Burjuva sınıfı büyük kentler oluşturarak kent nüfusunu artırdı, nüfusu bir bölgeye topladı, üretim araçlarını birkaç elde yoğunlaştırdı ve siyasal merkezileşme meydana geldi. Ancak dönemsel olarak yaşansa dahi ekonomi bunalımı burjuva sınıfını zor durumda bırakmaktadır. Aşırı üretim sonucunda üretim mülkiyetlerini elinde bulunduran kesim yok olma riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Burjuva sınıfı oluşan riski aşmak için eski pazarları daha fazla sömürmeye çalışırken diğer yandan ise yeni pazarlar oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak yapılan bu önleme çabaları yeni olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Burjuva sınıfı ne oranda geliyorsa emeklerini sermaye sahibine kiralayan modern işçiler olan proletarya da kendine yaşama fırsatı bulabilmektedir. Eğer sermaye sahibi burjuva olumsuzluk durumu yaşarsa bu sadece kendisi değil proletarya da derinden hissetmektedir. Başlangıçta tek tek işçiler daha sonrasında fabrikada bulunan işçiler daha sonra ise bir bölgede

bulunan işçiler burjuvaya karşı mücadele başlar. Sınıf Bilincine kavuşan proletarya, burjuva sermayesini ele geçirerek yeni bir toplum oluşumunu gerçekleştirecektir(Marx ve Engels, 2013, s.15-16).

Rekabet ve güç birleşimi karşısında zayıf sermaye sahipleri de proletaryanın saflarına geçmek zorunda kalacaktır. Bu durumu Marx proleterleşme olarak adlandırır. Bütün bu olan durumlara ek olarak makineleşme arttıkça işçiler işlerini kaybeder ve proletaryanın yedek işçi kadrosuna geçmek durumunda kalırlar. Bu nedenle kapitalizm devasa bir proletarya ordusu oluşturur ve işçilerin kendi yerel çıkarlarının bilincine varmasına olanak sağlar. Sınıf bilinci oluşuktan sonra ise kapitalizmi sonu için yol açılmış olur. Kapitalistler bu durumu engellemeye çalışsalar dahi kapitalizm kendi yapısı gereği işçinin emeğine daha fazla yoğunlaşıp daha az maliyetle çalıştırmayı gerektirdiği için kaçınılmaz son olarak görülür. Bütün üretici güçleri içinde bulunduran toplumsal düzen, üretici güçler gelişmeden asla ortadan kalkmaz. Yeni oluşacak daha yüksek üretim ilişkilerinin maddi şartları bir önceki toplumda olgunlaşmadan önce üretim ilişkileri asla ortaya çıkmaz. Marx'a göre sınıf, insanların başka sınıflarla çatışan ilişkilerinin farkında olmaları durumunda var olur. İnsanlar bulundukları durumun farkında olmadıklarında ise kendi içinde sınıf olarak adlandırır. İnsanlar, çatışmanın farkına vardıkların sınıf bilinci oluşur ve kendisi için sınıf kavramı ile ifade etmektedir(Ritzer, 2014, s.173-174). Başlangıçta tek tek işçiler daha sonrasında fabrikada bulunan işçiler daha sonra ise bir bölgede bulunan işçiler burjuvaya karşı mücadele başlar. Sınıf Bilincine kavuşan proletarya, burjuva sermayesini ele geçirerek yeni bir toplum oluşumunu gerçekleştirecektir(Marx ve Engels, 2013, s.17).

Marx kapitalizme özgü çelişkiler nedeniyle düzenin yıkılacağını ve yerine sosyalizmin oluşacağını belirtir. Bu aşamaya Komünist Partinin işçi sınıfı adına devlet kontrolünü ele geçireceğini ve bunun ardından bulunan bütün özel mülkiyetlerin kamulaştırılacağını ön görmektedir. Sonuç olarak ise ilkel komünist toplumda olduğu gibi insanların yeteneğine göre görev alacağı ve topluma katkı sunacağı sınıfsız toplum oluşacaktır. Marx'a göre döngü böylelikle tamamlanacak ve tarihin sonunun bu durumla geleceğini belirtmektedir. Birbirini izleyen sömürü zinciri olarak insanlık tarihine bakmak sığ kalmaktadır. Bu görüşe oldukça karşı çıkış vardır. Bu analiz yüzeysel ve gerçek dışı kalmaktadır. Ancak kendi döneminde

sosyolojinin ilk yıllarında böyle bir analiz çalışması gerçekleştirmesi önemli kabul edilir(Turner, vd., 2010, s.162).

İnsanlar doğaya karşı mücadelelerinde kendi emeklerini birleştirerek hayatlarını idame ettirmek için belirli üretim biçimleriyle uyum içinde toplumsal örgütlenme biçimleri de oluştururlar. Oluşturdukları bütün örgütlenme biçimlerinde ilkel komünizm hariç diğerlerinde eşitsizlik belirleyici olmuştur. Farklılaşmamış insan topluluklarından ortaya çıkışından itibaren iş bölümü, tabakalaşma, üretim araçlarından faydalanmadaki farklılıklara göre birbirinden ayrılan insan sınıflarının ortaya çıkmasına sebep olur. Bu nedenle bu güne dek bilinen toplumların tarih içerisinde sınıf savaşları tarihi olarak anmaktadır. Köleler, köle sahipleri, soylular, halk, baronlar, serfler lonca başkanları, ustalar sömürenler ve sömürülenler tarihin başından beri karşı karşıya gelmişlerdir. Tarih içerisinde her zaman sömürülenlerin sömürönlere karşı güçlü karşı duruşları gerçekleşemedi. Marx'ın tarih anlayışı her ne kadar tek doğrultu olsa dahi tarihsel çizgi üzerinde bazı duraklama dönemlerinin var olduğunun bilincindeydi(Coser, 2008, s.68).

1.3.4. Max Weber

Egemenlik; boyun eğmekten, basit alışkanlıktan avantajın rasyonel hesaplanmasına kadar, çok çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Her gerçek egemenlik formu asgari düzeyde gönüllü boyun eğişi yani itaate dayanan çıkarı temsil etmektedir(Weber, 2012, s.331). Egemenlik kavramı toplumun belirli bir kısmının diğerleri üzerinde yapılmaları gerekenleri söyleme gücüne ve bunun sonucunda otorite konumundakilerin kaynakların dağılımı, kontrol edilmesi işini meşru düzenler oluşur. Egemenlik sistemleri olarak adlandırılan bu düzenler tabakalaşma düzenleri, örgütsel düzenler biçiminde kavramsallaşır. Her düzen meşrulaşmaya ihtiyaç duyar. Gücü elinde tutanlar iktidarlarını bu güce tabi olan insanlar üzerinde meşrulaştırmaya çalışırlar. Weber her farklı meşruiyet biçiminin farklı yönetime sahip olacağını belirtir(Turner, vd., 2010).

Meşru egemenliğin üç saf tipi bulunur. Rasyonel temeller; yasallaştırılan kuralların ve bu kurallara göre otorite konumuna yükselmiş olanların emirler yayınlama hakkının yasallığa olan inancına dayanmaktadır. Bu egemenliği sağlayan otoriteye yasal otorite denir. Geleneksel temeller; asırlardır oluşan geleneklerin kutsallığına duyulan yerleşmiş inanca ve bu geleneklerin altında uygulanan otoritenin

meşruluğuna dayanır. Karizmatik temeller; tekil bir kişinin ve onun tarafından ortaya çıkartılan normatif kalıpların, düzenin istisnai kutsallığına, kahramanlığına örnek gösterilen karaktere bağlılığa dayanmaktadır(Weber, 2012, s.334-335).

Yasal otoritede itaat yasal olan kurulan kişiler üstü üzene yönelik gerçekleşir. Emirlerin biçimsel olarak yasal olması nedeniyle sadece makam otoritesine göre uygulayan kişilerdir. Geleneksel otoritede itaat, geleneksel olarak tasdik edilmiş konumunu işgal etmektedir. Kendi alanı içinde gelenek tarafından sınırlanan liderin şahsına yönelik olmalıdır. Ancak burada itaat zorunluluğu kişisel sadakattir meselesidir. Karizmatik otorite durumunda ise karizmanın, ilhamına, kahramanlığına bireysel inançlarında yer aldığı duyuşulan kişisel güven nedeni ile boyun eğme durumunu kapsar. Yasal otoritede birbirine bağı iddiaların kabulüne dayanır. Her hukuksal kurumun temelde soyut kuralların özel durumlara uygulamasına bağı olduğı kabul edilir. İdari süreç ise kurumu hukuk kuralları ve grubu yöneten düzende onay gören ilkeler tarafından sınırlar içinde rasyonel faktöre bağıdır(Weber, 2012, s.335-336).

Yasal otoritenin uygulanmasında bürokratik bir yönetim kadrosu istihdam edilir. Egemenlik pozisyonuna gelebilmek için yasal olarak yeterlilik alanına bağıdır. Bürokratik düzende kişisel özgürlükler ve kişiler üstü görev zorunluluğı ile otoriteye bağıdır. Açıkça tanımlanan hiyerarşi ve her makamın yasal olarak tanımlanan yeterlilik alanı bulunmaktadır. Adaylar teknik nitelik ile seçilmektedir. Adaylar uygulanan sınav veya yeterlilik alanının belgeleyen diploma veya her ikisini ile göreve gelirler. Bürokratik düzende görev alanlar seçilmez, atanırlar ve sabit maaşla ücretlendirilir(Weber, 2012, s.339). İnsanlar görevlerini bilgi ve deneyimlerinin öncülüğünde oluşturmaktadır. İtaat durumu ise herkes için aynı geçerliliğe sahip olan kurallardır. Kişisel ve resmi işler birbirinden ayrılmış ve görevde uzmanlaşma üst düzeyde gerçekleşir. Otoritenin sınırları net ve şeffaftır. Bürokrasilerin olumlu özellikleri anlatırken tutum olarak bir belirsizlik söz konusudur. Olumlu yanları ayrıntılı bir biçimde açıklanırken bürokratik örgütlenme şekilleri hakkındaki sorunların farkındadır. Bürokrasinin yoğun formalitelere sahip olmasını bıkırtıcı bir unsur olarak görmektedir. Asıl çekindiğı durum ise bürokrasinin tüm yönlerinde bulunan rasyonelleşme özelliğinin birey hayatına bir tehdit oluşturma olasılığıdır. Bürokraside temel kural, işlev, yazılı belge, zorlama araçlarına sahip hiyerarşik biçimde örgütlenen ofislerdir. Uygun eğitimler almış ve gerekli yetkinliğe

sahip kişiler görev alır. Ofiste çalışanlar ofis mülkiyetine ve ofis araçlarına sahip değillerdir. Görev gereği gelinen konum kalıcı değildir mutlaka gelip geçicidir. Yönetimde kurallar ve kararlar yazılı biçimde formüle edilerek kayıt altına alınır(Ritzer, 2014, s.241-242).

Asırlık kuralların ve yetkilerin kutsallığına dayanarak egemenlik talep ediliyorsa ve ona inanılıyorsa geleneksel otorite olarak adlandırılır. Efendiler geleneksel kurallara göre atanır ve onlara geleneksel statüleri nedeniyle itaat edilir. Yönetim kadrosu memur değil, kişisel hizmetlilerden oluşmaktadır. Yönetilenler ise bir yurttaşlık gibi bir ortaklığın üyeleri değil geleneksel yoldaş ya da tebaadan oluşmaktadır. İtaat onaylanmış kurallara göre değil otorite konumunu gelenekle işgal eden ve efendiler tarafından bunun için seçilen kişiye aittir. İdari kadroyla ya da idari kadro olmadan da yönetilebilmektedir. Akrabalar, köleler, koloniler, azat edilmiş kölelerden oluşan sadakatlerin olduğu gibi tamamen kişisel sadakat ilişkisi içindeki gönüllüler ile de bu bağlılık oluşabilmektedir(Weber, 2012, s.346-347).

Karizma dönemlerin diğer liderlerden bedence, ruhça özel yeteneklere sahiptir. Bu yetenekler herkeste bulunmayan olağan üstü yetenekler olarak kabul edilir. Karizma, tekil bir kişiliğin sayesinde olağan üstü düşünüldüğü ve doğaüstü niteliklerle donatılmış sayılan belirli bir özelliği içermektedir. Karizma bütün değer yargılarından arınmış durumdadır(Weber, 2006, s.326). Sıradan insan için ulaşılabilir şeyler değildir. İlkel koşullarda bu özel niteliğin sihirli güçlere dayalı olduğu düşünülmekteydi. Avdaki lider, savaştaki kahramanlar, yasal bilgilerle ünlenmiş kişiler, peygamberler bu niteliğe sahip kişiler olabilir. Karizmatik liderin yönetim kadrosu memurlardan oluşmamaktadır. Üyeleri ise teknik olarak herhangi bir eğitim almış değillerdir. Ne sosyal imtiyaz temelinde ne de ailevi ya da kişisel bağımlılık açısından seçilir. Üyeler de karizmatik niteliği açısından seçilirler. Atama, azletme, kariyer, terfi gibi durumlar söz konusu değildir. Hiyerarşi yoktur ve lider, kadro üyelerine belli bir görev için karizmatik nitelikten yoksun gördüğü durumlara müdahalede bulunur. Uzmanlık alanı ya da yeterlilik alanı bulunmaz(Weber, 2012, s.362-363).

Karizmatik egemenlik ekonomik alt yapısıyla yasal egemenliğin tam karşısındadır. Yasal egemenlik gelire dolayısıyla para ekonomisine dayanması sebebi ile karizmatik egemenliğin karşısındadır. Karizmatik egemenlikte siyasi lider

ganimet, vergi, para veya parasal işlerden önce altın peşinde koşar. Karizma rasyonel olan bütün ekonomik davranışları reddeder(Weber, 2006, s.328).

Karizma kavramı Weber'e göre karizmatik liderin üstün özellikleri olan, kitleleri peşinden getirebilen anlamı taşımaktadır. Bu kitleler bir lideri karizmatik lider olarak tanımlarsa onun gerçekten üstün bir yeteneğinin, özelliğinin olup olmasına bakılmaksızın karizmatik lider olması muhtemeldir. Karizmayı devrimci bir güç olarak görmektedir. Geleneksel otorite yapısı gereği muhafazakâr olduğu halde karizmatik lider ortaya çıkışı geleneksel otoriteye tehdit oluşturmakta ve toplumda bir değişime olanak sağlamaktadır. Karizmatik lider zihinlerde değişmeyi ve değişimi beraberinde getirmektedir. Weber otorite yapısındaki değişim yani oluşan karizmatik otorite üzerinde durur. Bu yeni otorite insanların düşüncelerini ve eylemlerinin çarpıcı biçimde değiştirmeye olanak tanımaktadır. Weber karizma tartışmasına rasyonellik açısından daha fazla şey söyleyecektir ancak tartışmayı sonlandırır. Karizmanın devrimci özelliği olduğu kadar yapı ve otorite sistemi olarak varlığını sürdürmesi temel karakterinin dönüşmesi ve rutinleşmesiyle ilgilenmiştir(Ritzer, 2014, s.244-245).

Karizmanın rutinleşmesi durumu karizmatik olarak idare edilen grubun günlük hayatın dışına taşıyan gelgit gündelik rutinlerin kanallarına geri akar. Karizmatik egemenliğin saf formu küçülerek bir kuruma dönüşür. Karizmanın yerini sezilmez bir şekilde başka yapıtlar alır ve tarihsel yapının sade bir parçası haline gelir. Karizmatik hâkimiyetin saf türünde oluşan değişiklikler temelde tek bir nedene bağlıdır. Bu neden; karizmayı olağanüstü zamanlara ve kişilere ait olmaktan günlük hayatın sürekli bir mülküne dönüştürme arzusudur. Karizmatik yapının doğasını değiştiren bu durum karizmatik takipçilerin karizmaya göre değil kazanılmış haklara göre görev almalarıyla dönüm noktasına ulaşır. Karizmatik lider karizmatik takipçileri bu konuda uyarsa dahi bu uyarı artık bir dogma, bir öğreti, bir teori olarak kalmakta karizma ve gelenek durumu birbiriyle karşılaşmaktadır. Karizmatik egemenlik kişisel temelini ve onu günlük hayatın geleneksel kalıbından ayıran özgün biçimde duygusal inancın kaybettiği an gelenekle olan ittifakına özellikle tekniklerin rasyonelleşmesinin yeni başladığı dönemlerde en belirgin ve çoğu zamanda tek alternatiftir. Bu ittifakta karizma kendi biçimini kesin olarak terk etmiş olmaktadır. Karizmanın ekonomik ve sosyal güç sahiplerinin egemenliklerini karizmatik bir otorite kaynağı ile meşrulaştırmaktadır. Başlangıç aşamasında olduğu gibi geleneksel

ya da yasal kazanıma dayanan şeyleri bozmak yerine kazanılmış haklar için bir meşruiyet haline gelir. Bu durum her ne kadar karizmanın kendisine yabancı olsa dahi günlük hayatın bir parçası haline gelmesine neden olur(Weber, 2012,s.485-486).

Weber karizmanın başarı olmasının sonucunda oluşan durumlar hakkında karizmanın başarı yakaladığında rutinleşmenin de başlayacağını söyler. Fakat karizmanın rutinleşmesi ya geleneksel ya da rasyonel otorite yolunda ilerleme başlamış demektir. Karizmatik liderin ortadan kalkması sonrasındaki durumu ise karizmatik bir sistemin kırılgan oluşundan ve lider sonrasında mevcut sistemin ilerlemesinin güçlüğünden bahseder. Çünkü karizma yapısı gereği istikrarsızdır. Bununla birlikte karizmanın rutinleşmesi döngüyü yeniden başlatmış olmamaktadır. Weber bu döngüsel kuramın genel bağlılığının dışında temel değişimi meydana getiren karizma rasyonel otoriteye dönüşeceğine ihtimal vermektedir.

1.4. Ekonomik Krizler ve Salgın Hastalıklar

1.4.1. Ekonomik Krizler

Kriz kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu sözlüğünün alt anlamlarından “Bir ülkede veya ülkeler arasında toplumun veya kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunal, buhran.” Olarak tanımlanmaktadır. Bu alt başlıkta ise ekonomide yaşanan krizleri, kriz öncesi ve sonrasında nasıl değişimler oluşturduğunu inceleyeceğiz.

1.4.1.1. 1929 Ekonomi Buhranı

Birinci Dünya Savaşı sonucunda bütün dünya ülkelerinin ekonomileri büyük darbe almıştı. Savaş sonrasında yenilen devletler ile yapılan antlaşmalar oldukça ağır durumdadır. Bunun dışında bir de ülkelerin birbirlerine ödeyecekleri savaş tazminatları ülkelerin ekonomilerini oldukça yormaktaydı. Savaş sonrası ülkeler haberleşme, ulaşım, üretim araçları, savunma sanayi gibi birçok alt yapı ve üst yapıların oluşturulması da ülke ekonomilerine maliyetler getirmektedir. Her ülkeyi etkileyen bu savaş sonrası durumdan en az ekonomik zararı alan ülke Amerika Birleşik Devletleridir. Amerika ülkesi diğer ülkelerin savaş araçları ve tarımsal ürünler alması sonucunda kendi ekonomisini güçlendirmiştir. Avrupa ülkelerinin altın rezervleri Amerika'ya geçmiş ve Avrupa ülkeleri altına dayalı para basma sisteminden uzaklaşır. Bu durum Avrupa ülkelerinde karşılıksız para basmayı ve

bunun sonucunda da enflasyon ortamının hızlanmasına sebep olmuştur. Yatırımcıların, Avrupa ülkelerini terk ederek altına dayalı para basma işlemine devam eden Amerika ekonomisine geçerek Amerika ekonomisinin gelişmesine başka bir fırsat oluşturdu. 1921 yılında üretilen malların stokları doldurması ve talebin azalması sonucunda fiyatlarda hızlı bir düşüş durumu yaşanmıştır ve ekonomik büyüme yavaşladı. 1922 ile 1927 yılları arasında inişli çıkışlı bir süreç yaşayan Amerika ekonomisi 1929 yılına geldiğinde artık tahmin edilemeyen piyasa olarak anıldı(Güngör ve Aksöz, 2021, s.35-36). Klasik ekonomi anlayışında olduğu gibi bırakınız yapınlar bırakınız etsinler durumu savaş sonrası durum için belirli bir süre geçerli olsa da daha sonrası arz talep dengesinde bozulmalar oluşturdu. 1920’li yıllarda üretilen ürünlerin satılmaması ve stoklarda ürünlerin kalması sonucunda ne üretilirse üretilsin satılır anlayışının hatalı olduğunu anlamalarını sağladı. Bu durumda borçlar ödemesinde aksaklıklar oluşmuş ve maliyetleri azalmak için işten çıkarılmalar başladı.

1929 yılında ekonomik buhran başlamış ve New York borsası çökmüştür. Krizin elbette tek nedeni borsanın çökmesi değildir. Ancak en belirgin gözlemlenen sonucu bu olaydır. Dünya ekonomisine yön veren büyük ekonomilere sahip ülkeler önlem almakta yetersiz kaldılar. Piyasaya müdahale etmekten çekindikleri için piyasanın bu durumu kendi kendine düzeltereğine inanıyorlardı(Güngör ve Aksöz, 2021, s.36). Dünya ticaretinin daralmasına ve İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinin ekonomilerinde ciddi zararlar oluştu. Amerika kendi para akışını düzeltmek için Avrupa devletlerine verilen borçların kesilmesine ve verilen ödemelerin geri istenmesi sonucunda Almanya, Polonya, Avusturya ülkeleri başta olmak üzere diğer ülkelerde de sermaye kayıpları bankacılık sistemlerinde çöküş meydana gelmiştir(Yavuz, 2021, s.380). Krizin nedenleri açısından değerlendirildiğinde dünya savaşı öncesinde küçük işletmelerin birleşmesi sonucu ve Avrupa ülkelerinde bozulan parasal genişleme sistemi nedeniyle yatırımcıların Amerika’ya gelmesi sonucunda Amerika ekonomisinde yüzde elliden fazla bu şirketlerin söz sahibi oluşu vardır. Diğer bir sebep olarak ise Amerika’da bulunan bankaların kime, ne kadar, nasıl kredi verileceğine dair kanunların olmayışıdır. 1920’li yıllarda belirlenen liberal ekonomi modelinde devlet organının piyasanın kötü gidişini görmesine rağmen müdahale etmekte çekimser kalması krizi tetikleyen nedenler arasında yerini alır. Bunun yanı sıra ülkede gelir adaletsizliğinin

bulunmasıdır. Yüksek gelir sahibi olan ve nüfusun yüzde beşlik kısmını oluşturan insanların ülke ekonomisinde elde ettikleri pay yüzde otuzun üzerindedir. 1929 yılında Amerika başkanı olan Hoover krizden Avrupalı ülkeleri sorumlu tutmaktaydı. Çünkü Amerika bu ülkelere kredi sağlayan tek kaynaktı. İngiltere ve Almanya'dan kredi ödemlerini altın olarak yapmalarını istediğinde böyle bir altın rezervlerinin olmaması krizi tetikleyen diğer nedenler arasında yerini almaktadır(Güngör ve Aksöz, 2021, s.36).

1929 Ekonomi Buhranı Amerika'da başlamış ve diğer Avrupa ülkelerini etkileyerek ekonomide durgunluğa sonrasında ise gerilemeye sebep olmuştur. Üretim yapan ülkelerde milli gelirlerde azalma ve işsizlik sayılarında yükselme meydana gelmiştir. Kriz sadece ekonomi değil toplumlarda kalıcı etkiler bırakmıştır. Ekonomini çarklarının işlemez hale gelmesi, hırsızlık olaylarının çoğalmasına, açlık ve yoksullukların artmasına sebebiyet vermektedir. İşsizlik sayısının artması nedeni ile iş hayatlarına devam edebilen insanların ücretlerini geçimlerini karşılayamayacak derecede düşürmüştür(Yavuz, 2021, s.380). Dünya ekonomisi bankacılık sisteminin işlevsiz hale gelmesi ve ticaret hacimlerinin daralması güven ortamının bozulmasına sebep olmuştur. Gözlemlenen intihar olaylarındaki dalgalanmalar ise bu olumsuz ekonomik şartlara bağlanmaktadır(Güngör ve Aksöz, 2021, s.38). 1929-1933 yılları arasında etkisini gösteren kriz Amerika başkanı Hoover'ın piyasayı düzenleyici hamleler için ekonomi bilimcileri ile piyasaya doğru müdahale yapma girişim ile etkisini kaybeder. Klasik ekonominin söylemlerinin en basit ölçüde işsizlik gibi bir olgunun olmayışından yetersizliğini kanıtlar. Keynes bu konuda eleştiriler getirerek yeni yaklaşımlarda bulunur. Keynes devletin ekonomiye müdahalenin kaçınılmaz olduğunu belirtir. Devlet tüzel kişiliği ile birlikte elde ettiği gelirleri gerektiğinde harcamalar yapması gerekliliğini vurgular.

Türkiye Cumhuriyetinin ilanından henüz çok geçmeden yaşanan bu kriz kendi iç durumuna yönelik hamlelerde bulunur. Osmanlı İmparatorluğu döneminden ağır borç ile Cumhuriyetin ekonomisi zor durumdaydı. Birinci Dünya savaşı sonrasında toparlanması içerisinde bulunan Türkiye devletçi politikalar izleyerek kalkınmaya çalışmaktaydı. Türkiye tam anlamı ile sanayi üretimine endeksli bir ülke değildi. Coğrafi şartlar açısından da olumlu konumda bulunan Türkiye tarım ürünleri konusunda sıkıntı yaşamamıştır. Ayrıca Avrupa'dan çıkmak isteyen yatırımcıların bir kısmı Türkiye'ye yatırım yapmak için girişimlerde bulunur. 1929 yılında Milli İktisat

ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin konu edindiği başlıklar, yerli üretim olan ürünlerin özendirilmesi, ilkokul ve ortaokul eğitim kurumlarında tasarruf bilincinin öğretilmesi, Türk sanayisini yurt dışındaki ülkelere tanıtmak gibi alanlarda çalışma gösterir. 1930 yılında para düzenlemesini sağlamak için merkez bankası kurulması kararı ve Sanayileşme hamleleri için ilk beş yıllık sanayi kalkınma planı oluşturulmuştur(Ezer, 2010, s.431).

1930 yılındaki gelişmeler arasında ise devlet desteklerinin eksik kalması sonucunda devletin doğrudan sanayi üretimi içinde bulunması gerektiği kararlaştırıldı. Türk parasının kıymetini koruma kanunu oluşturuldu. Döviz piyasaları devlet kontrolünde gerçekleşti. 1931 yılında İktisat Buhranı vergisi yürürlüğe alındı. Sümerbank, Etibank, Maden Teknik Arama Genel Müdürlüğü kuruldu. (Güngör ve Aksöz, 2021, s.46). Özel sektörde yetkinlik kazanmaması sebebiyle devletçilik yaklaşımında bulunan Türkiye Batı'nın aksine piyasada söz sahibi olarak krizden derinlemesine etkilenmekten kurtulmuştur. Etkilerinin hiç yok gibi anlaşılmasının aksine kriz etkisinin dünya üzerinde etkisinin azaldığı dönemde Türkiye için kendini gerçekleştirme fırsatı doğurması etkileri olumlu kılmaktadır(Yavuz, 2021, s.382).

1.4.1.2. 1973 Petrol Krizi

Orta Doğu coğrafyasında 1948 yılında İsrail, Amerika ve İngiltere'nin destekleriyle kurulmuştur. Bölgede bulunan Arap ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkenin tepkisini çeken olay Amerika ve Sovyet Birliğinin ülkeyi tanımasıyla bağımsızlığı tanınmıştır. Arap ülkeleri bu bağımsızlığı tanımadıklarını belirterek Lübnan, Mısır, Suriye ve Ürdün İsrail'e karşı savaş başlatmıştır. Ancak bu Arap ülkelerinin yenilgisi üzerine İsrail topraklarını genişletir. Bu yenilgilere karşılık Mısır bünyesinde bulunan İngiliz ve Fransız yatırımcıların elinden Süveyş kanalının işletmesini alarak kanalın işletmesinin Mısırlılara ait olduğunu duyurur. İsrail; İngiltere ve Fransa ile birlikte Mısır'a karşı tekrar savaş başlatır. Bu ikinci savaş ise Amerika ve Sovyetler Birliğinin Mısır'ı savunur durumda müdahil olması sonucunda sonra ermiştir. Üçüncü savaş ise Araplar ve İsrailliler arasında 1967 yılında başlar. Bu savaş altı gün savaşları denilmektedir. İsrail; Mısır, Suriye, Ürdün, Irak tarafları arasında gerçekleşen bu savaş İsrail'in stratejik noktaları özellikle Filistin bölgesinde birçok yeri işgal ederek kendi topraklarına almasıyla sonuçlanmıştır. Krizi öncesindeki son savaş ise 1973 yılında Mısır ve Suriyelilerin İsrailliler için kutsal

sayılan bir günde saldırıya geçmiştir. Ancak İsrail Amerika tarafından lojistik anlamda desteklenmesi İsrail'in saldırılara karşı çabuk toparlanmasına olanak sağlamıştır(Yılmaz ve Kalkan, 2017, s.181-182).

Amerika'nın İsrail'i desteklemesine karşın Arap ülkeleri petrol satışlarını siyasi bir baskı aracı olarak kullanmak istediler. Amaçları kaybettikleri toprakları İsraililerin elinden almaktı. 1960 yılında OAPEC, OPEC üyelerinden ve İran, Kuveyt, S. Arabistan, Irak ve Venezüella tarafından kurulmuştur. Petrol fiyatlarının ve petrol üretim miktarının belirlenmesi amacıyla kurulan kuruluştur. Dünya üzerinde bulunan petrol kaynaklarının neredeyse hepsinin işlenmesi başta Amerika olmak üzere Batılı ülkelerin elindeydi. Arap-İsrail savaşları sonrasında petrol kaynaklarını siyasi baskı aracı olarak kullanmak isteyen Arap ülkeleri 1970'li yıllarda dünya gündemine geldi. Petrol üretimine ambargo uygulayan Arap ülkeleri petrol fiyatlarında yükselişe gittiler ve petrol üretimini azaltma kararı aldılar. Kuveyt 1973 yılında Filistin halkı haklarının yasal güvencesi sağlanıncaya kadar üretimde her ay bir önce ayın yüzde beşi kadar üretim azaltacağını belirtti. Petrol fiyatlarının artışı maliyet girdilerini etkilemektedir. 1974 yılında petrol varil fiyatı yüzde dört yüz artış ile on bir Amerikan Dolarını geçmişti. Petrolü ithal eden ülkeler zor durumda kalırken petrol ihraç eden ülkeler petro-dolar olarak adlandırılan sermayeye sahip oldular(Öztürk ve Saygın, 2017, s.2-3).

Gelişmekte olan ülkeler petrol krizinden en çok etkilendikleri nokta borçların ödenememesi durumudur. Borçlanmak zorunda olan gelişmekte olan ülkeler yaşadıkları resesyon ile beraber gelişmiş ülkelerin Keynesyen politikalarından vazgeçerek para politikalarında sıkılaşma kararı almak zorunda kaldı. Bu durum haliyle gelişmiş ülkelerin durgunluk yaşamasına etken bir unsur oluşturdu(Ay ve Uçar, 2015, s.18).

1973 krizinde yaşanan bu durum dünya ekonomisinde krize sebep oldu ve enerji güvenliğini sarstı. Bu nedenle Uluslararası Enerji Ajansı gibi kurumlar ile ortak karar mekanizmasının oluşturulması sağlandı. Petrol enerji kaynağının siyasi ve ekonomik bir yaptırım aracı olarak kullanılması gelişmiş ülkelerin üretim mekanizmalarını olumsuz yönde etkileyerek üretilecek ürünlerin aksamasına ve ulaşım ağında aksaklıklara sebebiyet vermişti. Gelişmiş ülke ekonomileri büyüme değerleri kaybettiği ve gelişmekte olan ülkelerin ise ekonomilerini durma noktasına getirdiği için işsizlik ve enflasyon verileri yükselişe geçmişti. İnsanların alım gücü

düşmüş, benzin istasyonlarında kuyruklar oluşmuştu. Amerika’da ülkede yakıt tasarrufu sağlamak adına trafikte hız sınırlamasına gidilmişti. Petrol krizinden en çok etkilenen ülkeler arasında Amerika bulunmaktadır. Bu durumun tekrar yaşanmaması ve yaşanılsa dahi en az zararla atlatabilmek için 1973 yılında Enerji Politikaları Ofisini kurarak enerji alanında politikaların belirlenmesinde yardımcı oldu. Krizin devam ettiği süreçte ise Amerika ülkesinde Bağımsızlık Projesi olarak adlandırılan ve ülkenin kendi kaynaklarıyla yetinebilmeye yönelik hamleler gerçekleştirilmişti. Avrupa ülkeleri de bu durumdan oldukça etkilendi. Avrupa enerji yönünden Orta Doğu bölgesine bağımlıdır. Bu nedenle bazı Avrupa ülkeleri Arap-İsrail savaşlarında tarafsız kalma tutumunda bulundu. Kriz sürecinde ve sonrasında ise Yeni Enerji Politikası Stratejisini kabul ederek enerji güvenliğine ve çevre korunmasına yönelik tedbirler alındı(Yılmaz ve Kalkan, 2017, s.187-188).

Japonya ise petrol krizinden etkilenerek elektronik sanayisine yöneldiler. Otomobillerinin daha az yakıt tüketmesi için küçük hacimli motorlar üretmeye başladılar. Amerika’da bulunan büyük hacimli araçların yakıt harcamasının fazla olması sebebi ile yerine kendi ürettikleri düşük hacimli ve düşük yakıt harcamasında bulunan otomobilleri Amerika otomobil piyasasına ihraç etmeyi başardılar(Öztürk ve Saygın, 2017, s.5).

Türkiye 1973 petrol krizinde enerji fiyatlarında yükselme ve kamu harcamalarında artış ile beraber enflasyon etkisi ekonomi politikasını etkilemişti. Kriz sürecinde yaşanan Kıbrıs Barış Harekâtı ise Batılı ülkelerin örtülü yaptırımlarına maruz kalması sebebiyle krizin etkilerini artıran bir durumla karşılaşmıştı. Bunların aynı sıra Türkiye’nin kendi içerisinde maliye politikalarında vergi toplanmasında ve toplanan vergilerin sosyal adaleti gözeterek paylaşılması konusunda da problemler yaşanmaktadır. Petrol krizi ile üretimde giderek azalma ve enflasyonun yükselmesi işe karşı karşıya kalınmıştı. İthal ürünlerin maliyet fiyatları yükselmişti. Petrol varil fiyatının dünya ekonomisinde iki dolar civarında iken on bir dolar üzerine çıkması durumunda Türkiye dış ticaret açığını üç kat artırmıştı. Diğer ülkeler petrol kullanım alanlarını daraltmaya çalışırken Türkiye akaryakıt harcamalarını sübvans ederek kullanımı artırmış ve dış ticaret açığını yükseltmişti. Türkiye petrol arama yatırımında dışardan destek alma yerine devlet olarak kendi bu faaliyette bulunmak istedi ve 1702 sayılı Petrol Reformu Kanunu uygulamaya aldı. Son olarak Batılı ülkelere çalışmaya giden Türk işçiler gidilen ülkelerin

ekonomilerinde yaşanan durgunluk ve daralmalar sebebi ile Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalan işçiler olmuştur(Öztürk ve Saygın, 2017, s.6).

1.4.1.3. 1994 Meksika Krizi ve 1994 Türkiye Krizi

1974 petrol krizinden sonra ekonomik durgunluk ve oluşan enflasyon ortamı Meksikalıları liberal ekonomi modeline itmiştir. 1980'li yıllardan sonra büyük ölçekli serbestleşme hamlelerinde bulundu. Meksika gelişmiş ülkeler ile bütünleşme sağlamak için bu hamlelere ihtiyacı vardı. Amerika ile Meksika anlaşarak Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması imzalandı. 1929 Ekonomi Krizinden sonra ithal ikameci anlayışta sanayi ürünleri üretti. Meksika ekonomisine yüksek miktarda Amerikan doları girdi sağlayan bu anlaşma Meksika borsalarını yükseltmişti. 1990'li yıllardan itibaren ekonomide serbest politika benimsenmesi ve ekonomi sistemine büyük döviz girdileri kırılmalıklar oluşturmakta ve 1994 yılına gelindiğinde ödemeler dengesi bozularak finansal krize sebep oldu. Gelişmiş ülkelerin bu süreçte toparlanmaya başlaması ve dünya üzerinde faiz artışları Meksika'da bulunan yatırımcıların çıkışına neden oldu. 1995 yılında Meksika tarihinin en kötü ekonomi yıllarını yaşamıştır(Güloğlu ve Altunoğlu, 2002, s.113-114).

Türkiye'de 1980'li yıllarda meydana gelen darbe ve anayasa değişikliği Neo-liberalizm tohumlarının atıldığı dönemdir. Özellikle Turgut Özal döneminde yapılan ekonomi hamleleri Türkiye'de karşılık bulmaya başlamıştır. Neo-liberalizm insanın kendisini sürekli geliştirmek ve girişimlerde bulunarak sorumluluk alması olarak tanımlanır. Sermaye kavramı sadece burjuvazi sınıfında değil insanların anlam dünyalarında da yer bulur. İnsanlar kendilerini geliştirmek kapasitelerini artırmak ve diğer insanlarla bu alanlarda rekabet edebilmeyi hedefler. Bunun yanında devletler kendini şirket gibi insanlar ise özne olarak kendi yönetim ilişkisi devletin içinde olduğunu söyler. Bu artık yeni bir toplum modeli oluşturmaya başlar. Bankerlerin meydana çıktığı ve etki alanlarının sadece para alıp satmak olmadığı bir dönem başlar. Bankerler topluma paradan para kazanma sürecine katılanların zengin olacaklarını ve bu süreci kaçıranların bu zenginlikten mahrum kalacağını korkusunu yaşatır. Türkiye'de bu süreçte kaybedenler ilk defa piyasa güçlerinden ve kendi sorumluluğunun farkına varmasına neden oldu. Hem devletin söylem ve politikaları hem de insanların eylemleri zenginleşme, girişimcilik ve kendi geliştirme doğrultusunda gelişir(Karahanoğulları, 2019, s.457-458).

1993 yılının sonlarına gelindiğinde ve 1994 Nisan ayına dek krizin sinyalleri vermeye başlar. 1993 yılında faiz düşürme kararları ve piyasaya likidite verilmesi, yüksek cari açığa ve dövize talebi artırmaktaydı. Sonuç ise ücretleri düşürülmesi, işsizlik, paranın aşırı değer kaybı ve enflasyonun üç haneli sayılara yükselmesi, Halkın ortalama refah seviyesinde düşüş ile sonuçlandı. 1980 sonrasında Türkiye’de tekrar ekonomik kriz ortaya çıkmıştı. Kamu ödemeleri gelir-gider dengesi bozuldu ve kamunun gelirlerini artıracak durumlar gerçekleşmiyor. Etkin ve zenginliğe dayalı vergilendirme kanunları oluşturulamıyordu.(Turan, 2011, s.62-63)

Türkiye ise 1980 yılında serbest politika kararları almış ve uygulamaya başlamıştı. Piyasa ekonomisi şartlarında dışa dönük kalkınma amacıyla bu kararları uygulamaya koymuştur. 1990’lı yıllarda ekonomik kurumlarda gelişmeler yaşansa da dengesiz büyüme kamu maliyesinde dengesizlikler oluşmasına ve bunalım yaşatmaya başlamıştır. 20 Ocak 1980 kararlarının uygulanmasından 1994 yılına gelindiğinde finansal sorunlar yaşanmaya başlar. Dışardan gelen yabancı yatırımcı kısa vadeli sıcak paranın artması dış ticaret açığını ve banka açıklarına sebebiyet vermektedir. 5 Nisan 1994 açıklanan kamu harcamalarının engellenmesi ve çeşitli vergilendirmeler krizin büyümesini engelleyememiştir. Faiz ve dolar kurunda oluşan yükselmeler 7 Nisan’a gelindiğinde tepe noktaya ulaşmıştı. Alınan önlemler yetersiz kalmıştı(Karahanoğulları, 2019, s.460-461).

1.4.1.4. 2000-2001 Türkiye Ekonomi Krizi

Türkiye’nin politik ve ekonomik alanda yaşadığı istikrarsızlığı, 1994 yılında hem Meksika’da hem kendi içerisinde ayrıca 1997 ve 1998 yıllarında Güneydoğu Asya ile Rusya’da yaşanan ekonomik krizlerin olumsuz havasında etkilenir ve bu olumsuz şartlardan tam manasıyla kendini kurtaramaz. Kasım 2000 ile Şubat 2001 tarihleri arasında Türkiye’de 1994 krizinden kalan ve bir türlü yapılandırılmayan bankacılık sektörü tekrar krize sebep olmaktadır(Özdemir ve Keten, 2010, s.109-110).

Krizin meydana gelmesindeki dışsal sebeplerin birkaçında bahsedilecek olursa, Asya ve Rusya krizleri akla gelecektir. Ekonomik açıdan gelişmiş ülkeler faiz oranlarını artırmış ve Türkiye’de dâhil olmak üzere gelişmekte olan ülkelere yatırımçıların sermaye çıkışlarına sebep olmuştur. Bu durumda sanayi yatırımcılarını çekmeye çalışan ve gelişmekte olan ülkeler kategorisine girmeye çalışan Güneydoğu

Asya ülkeleri başta Tayland olmak üzere paralarını sermaye çıkışı karşısında değer(Devalüasyon) kaybına uğrattı. Rusya ile bavul ticareti olarak tanımlanan ticaret 1998 yılında Rusya’da yaşanan krizden olumsuz etkilenmiş ve turist potansiyelinin yarıdan fazlasının kaybolmasına neden olmuştur. Krizin Türkiye içerisinden kaynaklanan sebeplere bakıldığında ilk olarak Aralık 1999 yılında IMF’ye gönderilen niyet mektubunun ardından Ocak 2000 yılında Stand-by anlaşması imzalanmıştır. 3 yılı kapsayacak bu anlaşma ekonomik sıkılaşma ile ödemeler dengesinin oluşturulmasını hedeflemektedir. 1999 yılında siyasi seçimlerin koalisyon hükümetleri olarak sonuçlanması kamu bankalarında ve kamu özelleştirme konusunda sorunların yaşanmasına sebep oldu. Koalisyon hükümetleri kendi arasında istikrar gösteremiyor ve yatırımcıların aradığı güven ortamı oluşturulamıyordu. 2000 yılının ilk yarısında kısa vadeli yatırımcılara devlet tahvilleri satılmış olsa da Kasım 2000 tarihine gelindiğinde likidite darlığı ve güven ortamını tedirginliğin alması Merkez Bankası döviz satışına giderek kuru dengelemeye çalışmıştır. Bankalar da kendi açıklarını kapatmaya yönelik hamlelerde bulununca cari açık beş milyon doların üzerine çıkmıştır. Bu gelişmelerin üzerine Şubat 2001 yılında Milli Güvenlik Toplantısında dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakanı arasında yaşanan gerginlik ekonominin tamamen siyasetten ayrı olmaması sebebi ile olumsuz etkilenmiştir. Olay sonrasında siyasilerin gösterdiği tutum ve davranışlar krizi etkileyen unsurlar olarak kendini gösterir(Bağcı, 2016, s.47-49).

Kamu alanındaki borçlanmaların yeni borçlanmalarla kapatılmaya çalışılması üretimin yavaşlamasına ve ekonomide yüksek faiz, yüksek enflasyon ve yüksek kur girdabına girmesine sebep olmuştur. Kasım 2000 yılında krizin bankalar ve yatırımcıların döviz ihtiyacını artırdı. Bu durum Merkez Bankası döviz rezervlerinin azalmasına sebep oldu. Kasım 2000 krizi ile mali yapıların güven kaybetmesi Şubat 2001 krizinin temellerini oluşturmuştu. Yaşanılan iki krizde artan döviz talebini meydana getirir(Keskin, Kiriş ve Şentürk, 2006, s.55-58).

Etkilerinin ağır olduğu iki kriz döneminde sonra 14 Nisan ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamalı olarak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı yürürlüğe alınmıştır. Program güvensizlik havasını ve ekonomide oluşan istikrarsızlığı ortadan kaldırmayı ve bu durumun tekrarlanmaması için kamu yönetiminin ve ekonominin yapılandırılmasını amaç edinmiştir. Bunların yanı sıra ekonomide şeffaflık, hesap verilebilirlik, faiz oranı ile döviz kuru arasında kırılganlığın güçlenmesini hedefler.

11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen Amerika’da gerçekleşen saldırılar iç ve dış piyasalarda yaşanan olumsuz etki finansman gereksinimleri artmasına neden olur ve fiyatlar beklentilerin çok üzerinde kendi fiyatlar. Bu nedenle 2002-2004 yıllarını kapsayacak biçimde dayanıklılığını artırarak tekrar yürürlüğe girmiştir. Kriz halinden çıkabilmek için belirtilen şartlara uyum göstermek gerekir. Bu durum ekonomik dengeleri yerine getirebilecektir ancak kısa süreliğine ekonomide daralmayı da beraberinde yaşatır. Sürdürülebilir dış borçlanma ve ihracatta gelişecek rekabetin iyileştirilmesi cari işlemlerde dengeye kavuşacağını hedefleri arasına almıştır (Korkmazer, 2018, s.88-89).

1.4.1.5. 2008 Küresel Finans Krizi(Mortgage Krizi)

2000 yılından itibaren dünya ekonomilerinde büyüme oranları hızla yükselmekte ve parasal genişlemeler piyasalarda fiyatların yükselişe geçmesine neden olmaktaydı. Amerika, başta gayrimenkul olmak üzere piyasaya düşük faiz ile konut kredileri sağlamaktadır. 2000’li yıllardan sermayenin konut piyasasına geçmesi konut fiyatlarını ve konut talebini artırdı. Amerika’nın tutumu aslında 1990 sonrasında 2007 yılına kadar piyasada para bolluğu ve düşük faiz uygulamalarının temelindedir. Bu uzun sürece rağmen tam manası ile Amerika’da bir kriz oluşturmadığı için insanlar bu olumlu havada düşük faizlerle konut sahibi olabilme fırsatı oldukça kazançlı hale gelmiştir. Çünkü hem yatırımcı açısından konut alırken maliyet oldukça düşük hem de konut talebi her geçen sürede arttığı için konut fiyatı yükselme eğilimi göstermektedir. Ancak bu durum insanlarda gelecekte borçlandığı paradan daha fazlasına satarım düşüncesini oluşturdu ve borçlanarak daha fazla konut alma girişimlerinde bulundular. 2008 yılına gelindiğinde Lehman Brothers bankasının iflas vermesi kredilerin dondurulmasına ve dolayısıyla ev fiyatlarının düşüşe geçmesine sebep olmaktadır. (Kaya ve Kaygısız, 2015, s. 173-174).

Sabit faizle borçlanmamanın sonrasında Amerika merkez bankasının faiz artış kararı ile ödemelerde güçlük yaşandı. Büyük çoğunluk ödeyemedikleri kredileri kapatmak için evlerini satışa sundular fakat eğilim konut satışı yönünde olup faizin yüksek olması ev fiyatlarının düşmesine sebep oldu. Bu süreç mali sisteminin işlemlerini olumsuz etkiledi. Bu durumda ev stokları azalmadı ve yeni ev yapım süreçleri durgunluğa geçerek inşaat sektörüne durgunluk getirmiştir. Faizlerin yükselişe geçmesi sabit faizli konut kredisi kullanmayanların borçlarının artmasına

başlangıçta düşünölen kazanç durumunun olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Kriz devamında konut satışlarını meydana getirir ancak bu dönemde konuta talep neredeyse hiç yoktur. Bu durum krizin derinleşmesine ve Amerika’da paranın konutta sıkışmasına sebep oldu. Krizin devamında Amerika’dan sonra Avrupa kıtasına geçti. Avrupa’da Yunanistan, İtalya, İspanya, İrlanda, Portekiz ölkelerinde Amerika’da yaşanan bu krizden etkilendiler. Dünya ölkelerinin büyük çoğunluğu kapitalist ve liberal ekonomilere geçiş yaptığı için özellikle gelişmiş ekonomiye sahip ölkelerin yaşadığı krizler diğer ekonomilerde olumsuz etki oluşturdu. Gelişmekte olan ölkelerin yatırımcıları Amerika ve Avrupa ölkeleri ile ticaret yaparken krizin ortaya çıkması diğer ölkelerde de sorun oluşturdu(Fidan ve Fırat, 2020, s.91).

Gelişmiş ölkelerin ekonomilerinde yaşanan sorunlar büyüme oranlarını artmasına engel oldu. Gelişmekte olan ölkelerin gelişmiş ölkelere yaptıkları ihracat düşüş gösterdi. Gelişmekte olan ölkeler eğer ihracatlarını hedeflenen boyutta yapamazlar ise ekonomilerinde daralma işsizlik sayılarında artış başladı. İşsizlik durumu ile talepte düşüş oluşturur ve krizin derinleşmesi gerçekleşti. 2008 krizinde Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya ölkelerinin etkilenmeyeceği düşünölmekteydi. Ancak krizin acı gerçeği gün geçtikçe kendini göstermeye başladı. Ekonomik krizlerinde bulaşıcı bir nitelik kazandığı göröldü. Küresel ölçekte bütün ekonomiler birbirini içe geçmiş durumdaydı(Engin ve Göllüce, 2016, s.31).

Brezilya ekonomisi dış ticaret, bankacılık sektörü ve yabancı yatırımlar gibi alanlarda krizin olumsuzluklarını yaşadı. Brezilya bu süreçten sınırlı düzeyde etkilenecek atlattı. 2003-2008 yılları arasında büyüme oranı yüzde dört olarak gerçekleşti. Yabancı yatırımcıların diğer ölkelere uyguladıklarının tersine Brezilya’ya yeni yatırımcılar geldi. Aynı zamanda ihracatta da artış sağlayarak kriz dönemini diğer ölkelere göre daha rahat atlattı. Rusya gelişmiş bir ölkede sayılmamasının yanında silah sanayi temelinde ekonomisini güçlendirdi. Rusya tarım-hayvancılık alanında da oldukça büyüktür. Ölkede yüz ölçümü oldukça fazla olmasına karşın verimli olarak kullanılan alanı toplam alanın yüzde onu kadardır. Bunun sebebi sert iklim şartlarına sahip olmasıdır. Rusya 1990’lı yılları ise Sovyetler Birliğinin dağılması ile ilgili sorunlarla ve yeni dönemin hamlelerini gerçekleştirmek için enerjisini harcadı. Rusya silah sanayi, enerji satışı, tarım ürünlerinin ihracatı gibi gelir sağlayan ürünlerle cari fazla vermektedir. Rusya ekonomisi ham madde satışına

odaklı olduğu için 2008 yılı ortaları ile 2009 yılının ilk yarısı petrol fiyatlarındaki çöküş ve diğler sanayi ham maddelerine talebin azalması Rusya'nın ekonomik planlarının alt üst eder ve bütçe açığı riskini oluşturdu. Hindistan 1990'lı yılları ekonomik kriz süreci ile geçirdi. Ancak 2000'li yıllara doğru reformlarda bulunarak sanayi, ticaret yatırım alanında ön olana çıkabilmeyi başardı. Atılan bu adımlar aslında küresel piyasalar ile bütünleşebilmeyi sağlamaktır. 2008 krizinin Hindistan ekonomisi üzerine etkisi işsizlik, ihracat, döviz kuru gibi alanlarda oluşmuştur. Hindistan bilgi teknolojileri alanında gelişimini Amerika kökenli firmalar sayesinde kazandı. Ancak Amerika ekonomi durgunluğu Hindistan'da bulunan sözleşmelerin bazılarının oranını düşürür bazılarının ise tamamen sona erdirilmesine sebep oldu. Krizin olumsuzlukları diğler gelişmekte olan ülkelerden daha sert biçimde hissetmesinin sebebi ekonomisinin yüzde altmıştan fazlasını Amerika kökenli şirketlerle oluşturmasıdır. Çin dış dünyaya kapalı olan ekonomisini sosyalist Pazar ekonomisine geçirir. Ekonomide reform hareketleri ile hızlı büyüme dönemine giren Çin bir milyardan üzerinde bulunan nüfusu ile en önemli üretim merkezi haline geldi. Çin ekonomisinin büyümesindeki iki temel unsurlardan ilki ulaşım ağlarının, limanların, telekomünikasyon tesislerinin büyüklüğü ikincisi ise ulusal boyutta yapılan tasarruflar ve yabancı yatırımlar araççılığıyla finanse edilen ağır sanayi hamleleridir. 2000'li yılların sonuna doğru düşük maliyetli iş gücü ile yabancı sermayeyi kendisine çekmeyi başarabilmiştir. 2005-2007 yılları arasında ihracatı yüzde yirmi beş, krizin olduğu sene 2008 yılında yüzde on yediye geriler, 2009 yılında yüzde on beşte kalır ve 2010 yılından itibaren yüzde otuzun üzerinde ihracatla kapattı. Çin ekonomisinin krizden derinlemesine etkilenmesinin sebebi cari fazlanın yüksek olması, yerel para birimini dövize karşı değersizleştirmemeleri ve tasarruf alışkanlıklarının bulunması etkilidir(Fidan ve Fırat, 2020, s.91-97).

Türkiye'de ise durum 2002-2007 yılları arasında yabancı sermayenin girişi ile ekonomide olumlu gelişmeler yaşandı. Amerika ve Avrupa ülkelerinde meydana gelen 2008 krizi piyasadan para çıkışına sebep olmakta ve cari açığın artmasına sebep oldu. Türk Lirasının değler kaybı, bankaların kaynak bulmakta zorlanmaları olumsuzların başlaması sebep oldu. Kriz yılı olan 2008'in son çeyreğinde üretim gelirleri azalır, işsizlik sayısı artış gösterdi. Belirsizlik ortamının artması piyasada güvensizliği birlikte getirdi. Ekonominin daha fazla daralmaması için faiz indirimine gidilmiştir(Işık ve Duman, 2012, s.98).

1.4.2. Salgın Hastalıklar

Salgın tanımı Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Kısa zamanda çevredeki insan, hayvan veya bitkilerin büyük bir bölümüne bulaşan, müstevil.” İkinci anlam olarak “Bir hastalığın veya başka bir durumun yaygınlaşması ve birçok kimseye birden bulaşması, epidemi” olarak tanımlanmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca birçok salgın hastalık yaşanmıştır. Bunların bazıları bölgesel bazıları ise bütün dünyayı etkisine alabilecek güçte olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan salgın hastalıkları kronolojik sıraya göre inceleyelim.

1.4.2.1. Veba

Veba hastalığı tarih boyunca üç büyük dalga oluşturacak bicide gerçekleşir. İlk olarak 6.yy karşımıza Justinianus Veba salgınıdır. Veba salgını yaklaşık yirmi beş milyon insanın hayatına sona vermesine neden oldu. Sadece bir bölge değil Bizans İmparatorluğu, Sasani İmparatorluğu ve Akdeniz ile Ege liman şehirlerini etkisi altına aldı. Salgının ilk olarak 541 yılında Mısır İskenderiye’de ortaya çıktığı tahmin edilir. Buradan ticaret yapılan gemiler ile 542 yılında Bizans İmparatorluğu başkentinde daha sonrasında ise Güney Avrupa’da görüldü. Zaman zaman etkisini yitirse dahi 8.yy kadar etkisini devam ettirdi. Bu dönemde toplumda meydana gelen toplu ölümler hem ekonomiyi hem de toplumda yaşayan insanların psikolojisini etkilemekteydi. Salgının baş gösterdiği toplumlarda belirgin biçimde nüfusta azalmalar meydana geldi. Nüfusun azalması toplumda bulunan iş gücünün azalmasına, vergi gelirlerinin düşmesine ve üretimin azalmasına sebebiyet verdi(Türk, Bingöl ve Ak, 2020, s.615). Üretimin azalması nüfusa denk gelmeyecek biçimde hasadın yapılmasına yol açtı ve bu süreçte kıtlık yaşandı. Son olarak salgın hastalığın bir etkisi de Bizans İmparatorluğu askerlerinin hastalıktan etkilenerek zayıf düşmesi ile salgından daha az etkilenen Arap Yarımadası’nda bulunan İslam orduları Mısır ve Suriye’ye ilerleyişlerini gerçekleştirir(Pamuk, 2020).

1.4.2.2. Japon Çiçek Salgını

Japon çiçek hastalığı Tokyo şehrinde ortaya çıktı. 735 yılında görülen hastalık yaklaşık iki yıl sürer ve bu süreçte bir milyon insanın yaşamını yitirdiği tahmin edilir. Yaşamını yitirenler çoğunlukla çocuk yaştadır. Hastalığın Japon alıkçıların getirdiği varsayılır. Bu bölgede ticaretin yoğun olması hastalıkların ülkeye girişine sebep oluşturdu. Kore yarımadasında tarıma elverişli bölgelerde hastalığın artış

göstermesi üretimin azalmasına neden oldu. Japon nüfusunun yaklaşık olarak yüzde yirmi beş ile otuzu arasında etkilidir. Bu durum kıtlığın yaşanmasına ve nüfus durağanlığına neden oldu. Salgın hastalığın yanı sıra doğal kaynakların düzenli kullanılmaması ve birçok çevresel sorunu birlikte getirdi. Salgın hastalık ve çevresel dengenin bozulması ile kuraklık unsurları insanların yeni yerlere göç etmesine ve demografik yapının değişmesini getirdi(Türk, vd. 2020, s.616).

1.4.2.3. Kara (Büyük) Veba

Veba salgının ikinci büyük dalgası sayılan Kara(Büyük) Veba Asya'da meydana gelerek 1347 yılında Avrupa kıtasına ulaşan salgın hastalıktır. Hastalığın izlediği seyir ilk olarak 1340'da Çin'de oluştu. 1349 yılında Kırım'da görülür ve buradan ticaret yolları ile İstanbul, Mısır, Suriye'ye dağılır. Akdeniz ticaret yolu ile Sicilya, Afrika'nın kuzeyine ulaştıktan sonra hızlı bir biçimde Avrupa kıtasında yaygınlaştı(Türk, vd., 2020). Kara Vebanın başlamasından önce Avrupa kıtasında 1250 yılında nüfus sürekli artış gözlemlendi. Artan nüfusun temizlik ve hijyen şartlarından yoksun bırakmaya başladı. Aynı zamanda artan nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması için topraklarını işletme konusunda bir sistematığe kavuşmuşlardı. 1330'lu yıllarda insan hareketliliğinin artış gösteresi de salgın hastalığın yaygınlaşmasına imkân oluştu. Moğolların iklim şartları gereği yer değiştirme hareketleri hem Asya'da hem Avrupa'da yayılmasına sebep oldu(Tekin, 2021, s.333).

Kara Vebanın etkileri olarak salgının baş gösterdiği ülkelerde ticaret başta olmak üzere tarım ve hayvancılık yeteri seviye yapılamamıştı. Bu dönemde nüfus kayıtları tam manası ile gerçekleşmese de nüfusta büyük bir kayıp gerçekleştiği gözlenir. Salgından en çok etkilenen bölge olarak Avrupa kıtası özelinde bakılırsa 6.yy da yaşanan ilk dalga veba sonrasında 12.yy kadar tarım işletim sisteminde ve diğer ürünlerin üretilmesinde gelişmeler sağlandı. Bu durum doğum oranları artırır ve ölüm yaşında kısmi de olsa ilerleme sağlandı. 14.yy sonlarına gelindiğinde salgın hastalık nüfus sayısını düşürür ve doğum oranını azalttı. Ekonomide yaşanan durgunluklar Avrupa'nın gelişimini olumsuz etkiledi. Nüfus azaldığı için işçi maliyetleri artış göstermekte ayrıca toprak sahiplerinin de gelirleri azaldığı için kırsal alandan şehirlere geçerek ticaret yapma eğilimi göstermeye başladı(Kuş, 2014, s.52-53).

Feodal sistemin hâkim olduğu Avrupa kıtasında otorite salgının engellenmesi konusunda zayıf kalmıştır. Toplum içinde mal varlığı sahibi kesimin büyük kısmı ticaret ile uğraştığı için günlük insan hareketlerinin engellemesine karşı çıkar. Yoksul halk ise gıda sorunlarını daha derinden hissetti. Salgının etkisinin azalmaya başladığı dönemde alışkanlıkları değiştirecek önlemler alınmaya başladı. İnsanlara kliseler üzerinden temizlik alışkanları kazandırılmaya başladı. Besledikleri hayvanların sosyal hayatın dışına çıkarılmaya başlaması, kanalizasyon sisteminin geliştirilmesi ve atıkların şehir dışında bir bölge atılması, çöplerin daha düzenli bir biçimde toplanıp yok edilmesine dair hamlelerde bulundu. Ticari gemilerin ise karaya ayak basmadan kırk gün limanda bekletilerek taşıyıcı olabilecek durumda olanların tespiti yapıldı. Salgın hastalığın Avrupa'daki yıkıcı etkisi 18.yy kadar devam etti. Büyük nüfus kayıpları, ekonomik anlamda yaklaşık 200 yıllık durgunluğa sebep verir. Tüccarlar yeni pazar arayışında bulunarak bu durumdan kurtulmak için çabaladılar(Tekin, 2021, s.336-337).

Kara Veba Avrupa toplumların birçok yeni gelişme ile birlikte yenileşmenin ve değişimin temelini oluşturdu. Yeni bölgelerin keşfedilmesine tetikleyici bir unsur olarak görülebilir. Keşfedilen bölgelerde ise nasıl sorunlar yaşanacağını ya da sorunlarla nasıl baş edileceğine dair deneyimler kazandılar. Ayrıca salgın sonrasında kırsal bölgede tarım ile uğraşanların bir kısmının kentlere gelerek ticaret ile uğraşmaya başlamaları sınıf anlamında değişimin göstergesi olarak kabul etti. Salgının yayılmasına olanak sağlayan durumların iyileştirilmesi için kentlerde alt yapı gelişmeleri gözlemlenir ve bayındırlık işlerinin geliştiğine dair bizlere fikir verir. Ekonomik anlamda güçlenmeye başladığı zaman hastalığın önüne geçmesi için ticaret gemilerini kendi belirledikleri uygulamalara göre yönlendirdi.

1.4.2.4. Yeni Dünya Çiçek Salgını

Çiçek hastalığı 16.yy başında Avrupa'daki kentlerde yaygınlık kazandı. Bu dönemde Avrupa kıtasında birçok gelişme yaşandı. Avrupalılar gemi yapımı alanında kendini geliştirerek okyanusa aşabilecek gemiler inşa etti. Amerika kıtası, Avustralya, Afrika'nın güney kesimini bu gemilerle giderek hastalığın buralarda yayılmasına sebep olmuştur. 1520 yılında İspanyolların sömürgesi olan bölgelerde hastalık baş göstermiş ve burada çalışan maden işçilerinin hastalık sonucu hayatlarını kaybetmesi ve hastalanmaları ile işçi açığı oluştu. Bu açığı kapatabilmek için ise

Afrika'dan getirilen insanlar burada köle olarak çalıştırılır ve köle ticaretlerine sebep oldu(Yenen, 2005, s.65). Avrupa'da ticaret anlayışı bu dönemde merkantilizme dayandı. Yeni yerlerin keşfedilmesi ile kolonileşmeler başladı. Veba sonrası Avrupa'da ekonominin kötü gidişatını yeni keşfedilen yerlerden ve hastalık nedeni ile herhangi bir karşı duruş sergileyemeyen yerlilerden Avrupa kıtasına doğru altın madeninin girişini sağladı(Türk, vd., 2020, s.617). Avrupa kıtasında refah döneminin temelleri sayılabilecek gelişmeler sağlandı. Ticarete ellerini güçlendirecek madenleri salgın döneminde hastalık etkisi altında bulunan bölgelerden kolaylıkla kendilerine getirdi. Kolonileşme ile sömürge anlayışının başlaması salgın sayesinde bu dönemde zemin buldu.

1.4.2.5. Kolera Salgınları

Kolera salgını sadece bir dönemi etkilemez. 1817 ile 1923 yılları arasında aralıklarla hastalık yayılım hızının şiddetini artırdı. İlk kolera salgını Asya Kolera Salgını olarak anılır ve Güneydoğu Asya, Orta Doğu, Doğu Afrika ve Akdeniz kıyılarında buluna kentlerde kendini gösterdi. 1817 yılında ilk olarak Kalküta kenti yakınlarında görülen hastalık benzeri görülmeyen geniş bir bölgeye yayıldı. Salgın hastalığın bu denli geniş ve hızlı yayılım göstermesinde en etkili olan unsur İngiliz Sömürgesidir. İngilizlerin Hindistan topraklarına yerleşmesi ülke içerisinde insan hareketliliğine neden oldu. Ülke içerisinde yaygınlığı oluştuktan sonra Hindistan topraklarına kaçanlar ve ticaret ilişkileri nedeni ile ticaret güzergâhında bulunan bölgelere de hastalık taşınmış oldu. Hem deniz yolu ile hem de kara yolu ile ticaret yollarının geniş bölgelerde bulunması hastalığın geniş bölgede hızlı biçimde yayılmasını tetikledi(Türk, vd., 2020, s.619). Kolera ilk çağlardan beri yerel bölgeye ait bir hastalık olarak bilinir. Hindistan'da görülme sebepleri arasında en önemli unsur Ganj nehrinin kutsal sayılması ve insanların burada yıkanmak istemeleridir(Tekin,2021, s.337).

19.yy farklı birçok coğrafyada hastalık kendini gösterdi. 1817 ile 1823 yılları arasında ilk dalgayı oluşturdu. 1826 ile 1837 yılları arasında ikinci dalga yine Hindistan'da başlayarak Finlandiya, Polonya ve Rusya'da görülür. 1833'de ise gıda kıtlığı nedeni ile İrlanda'dan Kuzey Amerika göç edenler taşıdı. 1847 ile 1862 yılları arasında üçüncü dalga, Hindistan'dan başlayan hastalık Asya, Avrupa, Afrika kıtalarında kendini gösterdi ve Kolera Salgın dalgalarının en ağır sonucunu oluşturur.

1864-1875 yılları arasında dördüncü dalga, 1883 ile 1892 yılları arası beşinci dalga, 1899 ile 1923 yılları arasında altıncı olan son dalgayı oluşturdu. Varlığı halen devam eden hastalık bu tarihler sonrasında yayılımı kontrol altına alınmış ve tedavi yöntemleri etkili biçimde kullandı. Resmi olarak açıklanan hasta sayıları gerçek vakaların sadece yüzde beş ile yüzde on arasında bir değeri yansıtmaktadır(Ahmadı, Şirin ve Ergüder, 2020, s.91-92).

Kolera Osmanlı İmparatorluğunda da kendini gösterdi. 1893-1895 yılları arasında Osmanlının hâkim olduğu coğrafyasında etkilidir. Hastalık hem hac güzergâhı olan Hicaz üzerinden hem Rusya üzerinden ülkede yayıldı. 1893 yılında İstanbul ve İzmir’de 1894 yılında ise Anadolu’daki köy ve kasabalarda aylar süren salgın dönemi yaşandı. Ağustos 1893 ile Nisan 1894 tarihlerinde askerlerde dâhil olmak üzere 2683 kişinin hastalığa yakalandığını ve hastaların yarısında fazlasının hayatlarını kaybetti. 1893 yılında salgının toplumda endişe oluşturmaması için gazetelerde ve günlük kullanılan dilde ya farklı ifadeler kullanılmış ya da adı anılmamaya çalışılmıştır. Osmanlı yönetimi bölgesel tedbirler alarak durumu kontrol altına almaya çalıştı. Hastalık şüphesi bulunan bölgelerde temizlik uyarıları ve sağlık bilgisi olanları bu bölgelere getirdi. İstanbul’da salgın yaygınlık kazanınca Paris’te bulunan Pasteur Enstitüsünden yardım talep edildi. Hekimlere ve veterinerlere teorik ve uygulamalı dersler verildi(Menekşe, 2020, s.391-393).

1.4.2.6. Üçüncü Veba Salgını

Justinianus Veba salgını ve Kara Veba sonrasında gerçekleşen ağır veba salgını 1855 yılında gerçekleşti. Çin’de Yunnan kentinde meydana gelen salgın hastalığın ne zaman sona erdiğine dair kesin tarih yoktur. Çin’de tekrar baş gösteren hastalık milyonlarca insana bulaşır. Salgının hem Çin ekonomisini olumsuz etkilemesi hem de salgından kaçmak için başka bölgelere göç ettiler. Bu durum kötüleşen ekonomiye derinleştirdi ve salgının diğer bölgelere geçişini kolaylaştırdı. Hindistan’da salgından olumsuz etkilendi. Bu dönemde İngiliz sömürgesi olan Hindistan salgın tedbirleri için uygulanan karantinalara ve kısıtlayıcı birçok uygulamaya karşı yerel halk İngilizlere karşı olan tutumlarında değişmeye sebep oldu. Bu tutumların tekrar eski düzeye gelmesi için Hindistan’da Modern sağlık politikasının gelişmesini sağladı. Çin’den göç eden insanlar ve salgının diğer bölgelere yayılması tarım ürünlerinin üretimini sekteye uğrattı ve gıda arzında sorunların yaşanmasına sebebiyet verdi.

Osmanlı hâkimiyetin bulunan bazı bölgelerde görülmüş fakat ölüm oranlarında büyük bir değişim görülmediği için hükümsüz salgınlar olarak değerlendirilir. Trablusgarp ve Bingazi bölgelerinde etkili olan salgın daha sonra Arap Yarımadasında ve mısır bölgesinde kendini gösterdi. Bu bölgelere ulaştıktan sonra hac yolunda bulunan kentlere yaygınlık kazandı. 1897 ile 1900 yıllar arasında hac döneminin başladığı dönemlerde tedbirler alındı. Bölgelere temizlik koşullarının sağlanması için gerekli uyarılar yapılarak, hekimler gönderildi. Önlemlerin yeterli gelmediği noktalarda ise sağlık heyetleri oluşturularak sağlık müfettişleri ile durum denetlenmeye başlandı. 1910 yılına yaklaşırken artık hastalık şiddetini azalttı ve denetlenmeyi gerektirmeyen durum olarak kabul edildi(Ayar ve Kılıç, 2017, s.175-176).

1.4.2.7. İspanyol Gribi

Salgın hastalığın adı İspanyol Gribi olmasına rağmen çıkış noktası İspanya değildir. Hastalık diğer Avrupa ülkelerinde var olmasına rağmen hem savaş sebebi ile hem de salgın durumunun olumsuzluklarını saklama amacı ile duyurulması yasaklandı. İspanya ise savaşa dâhil olmaması hasatlık durumunun çıkması sonucunda ilk defa İspanya’da anılması sebebiyle bu isimle anıldı. 1918 ile 1920 yılları arasında H1N1 virüsünün bir varyantı olan bu salgın hastalık yaklaşık bir buçuk senede yüz milyon insanın hayatını kaybetmesine sebep oldu. Bu ölüm sayısı yaklaşık dünya nüfusunun yüzde on beşine denk gelmektedir. Salgının farklı bir özelliği bulunur. Beklenenin dışında bağışıklığı zayıf, yaşlı ya da çocukları değil sağlıklı genç ve yetişkin insanları etkiledi. Birinci Dünya Savaş’ının son dönemlerinde bütün dünyada etkisini gösteren hastalık savaşın sona ermesinde de etkili oldu(Aslan, 2020, s.37).

İspanyol Gribinden önceki dönemde dünyada insanların ortalama yaşam süreleri altmış civarı iken salgının sonrasında ortalama yaşam süresi yaklaşık elli yıl olarak tespit etti. Ortalama yaşam süresinin bu denli düşüş göstermesi hastalığın doğrudan genç nüfusa etki etmesidir(Türk, vd., 2020, s.621). İspanyol salgının siyasi, toplum ve askeri etkilerinin yanı sıra nüfus açısından da etkisi görüldü. Devletler ise salgın karşısında sağlık sistemi ve sağlık hizmetleri konusunda yetersiz kaldı. Salgın sonrasında sağlık hizmetlerinin herkese ulaşabilmesi için ücretsiz olması anlayışı geçerli olmaya başladı(Oğurlu, 2020, s.796).

Dünya savaşının sonlandırılmasına etken sebeplerden biri olarak görülen İspanyol Gribi devletlerin insanlara karşı tutumunda da değişime zemin hazırladı. Dünya genelinde büyük ölçekte yaygınlık gösteren hastalıktan yaklaşık elli ile yüz milyon insanın hayatını kaybetmiş ve bundan daha fazla hasta sayısının görülmesi sağlık hizmetinin herkese ulaşması gerektiğinin farkındalığını oluşturdu. Devletler, vatandaşlarının sağlıklarından da sorumlu olduğunu kabul ederek sağlık konusunda gelişmeler yaşanmaya başladı.

1.4.2.8. Sars(Şiddetli Akut Solunum Yetersizliği)

SARS viral bir salgın hastalık olup solunum yolu rahatsızlığına sebep oldu. SARS virüsü coronavirüsler ile benzerlik gösterdi. Genel yapısı itibari ile tek zincirli RNA'ya sahip, yüzeylerinde çubuklara benzer uzantıları bulunan virüstür(Kanra ve Ateş, 2003, s.157). İlk hastalığın ortaya çıkışı Kasım 2002 tarihinde Çin'in Guangdong eyaletidir. Şubat 2003 tarihinde Çin Sağlık Bakanlığı Dünya Sağlık Örgütüne hastalığın olduğunu bildirdi. Çin dışında İtalya'da tespit edilen hastalık yayılması konusunda farklı tahminlerde bulundu(Durmaz-Akyol, 2005, s.108).

Sars salgın etkisi başta Çin ve Hong Kong ekonomileri olmak üzere küresel ekonomide kayıp kırk milyar dolar olarak hesaplandı. Turizm sektöründe, eğlence sektöründeki gelirden düşüş ve ekonomik büyümelerde yavaşlama gerçekleşti. Bu yavaşlama enerji piyasalarına olumsuz etkide bulundu. Petrol talebinde düşüş meydana geldi. Kuveyt ve Venezuela'da petrol şirketleri günlük üretimlerini üç yüz bin varil düşürmek zorunda kaldı(Türk, vd., 2020, s.624). Salgın her nasıl başlamış olursa olsun küreselleşmenin getirdiği seyahatlerin kolaylaşması, ülkelere giriş konusunda esneklikler, ticaretin büyük ölçeklere ulaşması hastalığın yayılmasına etkindir. Sonuçları da küresel ölçekte ekonomilerin zararına olmuştur.

1.4.2.9. Mers(Orta Doğu Solunum Sendromu)

2012 yılında Suudi Arabistan'da kayıtlara geçen yeni koronavirüs tipidir. Arap Yarımadasında meydana gelen bu gizemli hastalık MERS-CoV olarak tanımlandı. Suudi Arabistan Krallığı en fazla MERS hastasına sahip ülke konumdadır. Suudi Arabistan hac ibadetinin merkezi olduğu için Mekke ve Medine dünyanın dört bir yanından gelen Müslümanlar buradan hastalığın yayılmasına neden oldu. Aynı zamanda hac dönemlerinde Suudi Arabistan'da vakaların bulunmasına rağmen hac ibadetlerini yerine getirmek için gelen insanlara gerekli tedbirler alınmamıştır.

MERS bütün yaş grubundaki insanlarda etkili olmuştur(Türk, vd., 2020, s.625). Hastalıktan ilk hayatını kaybeden kişi Cidde kentindedir. Ölüm nedeni Akut solunum yolu enfeksiyonu olarak belirlendiği için İngilizce anlamının baş harflerinde oluşan(Middle East Respiratory Syndrome) MERS olarak adlandırılır. Türkçe karşılığı Orta Doğu Solunum Sendromu olarak bilinir. Orta Doğu ülkeleri dışında Türkiye dâhil olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde görüldü. Dünya Sağlık Örgütü hastalığın yirmi yedi ülke görüldüğü ve iki bin beş yüz civarında vakayı kaydetmiştir. Türkiye’de 2014 yılına dek hastalık görülmemiş Ekim 2014 yılında Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge ofisine bildirilmiştir(Akbaba, Kurt ve Nazlıcan, 2014, s.218). Bu salgın 2019 yılında gerçekleşen Covid-19 salgınına kadar görülen son salgın hastalık olarak bilinir.

İKİNCİ BÖLÜM RİSK TOPLUMU KURAMI VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

2.1. Modern Toplumdan Modern Sonrası Topluma

Modern kelimesi sözlük anlamı ile “çağdaş, çağıl” anlamlarına gelmektedir. Modern kelimesi kendini türeterek birçok kavram oluşturur. Bunlardan bir kaç modernleşme, modernite, modernizm ve post-modernite gibi kavramlardır. Modernleşme, çağdaşlaşma, asrileşme gibi anlamlarda kullanılır. Sosyal Bilimlerde ise modernleşme, aynı zaman diliminde bulunan medeniyetin diğer medeniyetlerden seviye olarak geri kalmışlığının iç veya dış etkenler doğrultusunda oluşan değişim sürecini belirtmektedir. Modernite, Batı dünyasında oluşan değişimleri betimlemek için kullanılan ifadedir. Ortaçağdan, Yeniçağa geçişte ortaya çıkan yeniliklerin ve değişimlerin ifadesi için kullanılmaktadır. Özellikle Avrupa kıtasının yaşanan büyük ve köklü değişimler daha önce yaşanan toplumsal değişimlerden daha farklı bir anlam ifade ettiğini belirtmek adına modern ifadesinden modernite ifadesi oluşturulmuştur. Batı Avrupa’da fikir ve düşüncede oluşan zihniyet değişimini niteler. Sosyal Bilimciler arasında anlam ve içerik bakımında henüz bir netliğe varılamamıştır. Modernizm ise modernite ve modernleşme ile birlikte gelişime ve geleceğe yönelik hedefler koyan akım olarak ifade edilir. Modernizm dünyayı yeniden anlamlandırmayı, yorumlamayı, bilginin evrensel olduğunu kabul eder. 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda etkili olan modernizm, toplumu ve bireyi denetleyen, örgütleyen, kurumsal yapılarla geleceğe yön veren rasyonel bir akımdır (Baran, 2013, s.58-60).

Sosyolojik açıdan modernleşme, toplumun bilim, teknik ve teknolojiye farklılaşmasıdır. Bu farklılaşma sonucunda sosyal yapıda da değişim gerçekleşmekte ve rasyonellik üzerine inşa edilmektedir. Toplumda meydana gelen eylemler geleneksel temelde değil neden-sonuç ilişkisi ile oluşmaktadır (Birkök, 1998, s.5).

1950’li yılların sonrasında görecelik kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde insanlar modernliğe karşı inancını yitirmiş ve yeni kaygılarla beraberdir. Post-modernlik modernliğin yeni bir uzantısıdır. Modernliğin özünü inkâr etmeyerek yeni yüzyılın sorunlarına çözümler getirmektedir. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde modernliğin bizlere sunduğu ideolojik merkezler anlamını yitirmiştir. Modernlik

yerini post-modernliğe bırakmaktadır. Modern dönemlerde din, ideolojik kimlikler zayıflamıştır. Modernlikten post-modernliğe geçiş; tek doğrulu, siyasetten, merkezi üretimlerden, küçük ölçekli merkeziyeti bulunmayan sınırları belirsiz bir alana geçiştir(İzci-Alevok ve Akkuş, 2017, s.311-312).

Post-modernlik, eski bacalı seri üretim anlayışı yerine elektrik ve elektronik esaslı üretimin oluştuğunu; esnek ve merkezi bulunmayan işçilik anlayışının olduğu, örgütlenmiş mavi yakalı geleneksel işçi sınıfının zayıfladığı bunun yanında beyaz yakalı uzman, teknik, yönetici gibi meslek gruplarının hâkim olduğu yapıdır. Kitle tüketiminin değil bireylerin tüketimde tercih farklılaşması ile üretiminde çeşitlenmesi, dünya üzerinde üretimde uluslararası iş bölümünü organize edildiği, kadınların çalışma hayatında daha fazla yer alması gibi özellikleri barındırır. Bu özellikler elbette dünya üzerinde bulunan bütün toplumlarda kısmen görülebilir(Birkök, 1998, s.8-9). Post-modernlik tartışmaları hala devam etmektedir. Modernlik sonrası bir durumun olmadığını savunanlar ve bu süreci farklı kavramlar ve anlamlar ile tartışmaya devam etmektedir.

2.2. Risk Toplumu Kavramı

Risk kavramı sadece günümüze ait değil insanlık tarihi boyunca farklı anlam ve oluşumlarla var olan bir kavramdır. Risk kavramı bu nedenle her dönem geçerliliği olan bir tanıma ulaşamamaktadır. Risk kavramının anlamını, içeriğini belirlemek riskin tanımını yapmaktan daha mantıklı ve elzemdir. Risk kavramını tanımlamak zor olduğu için tanımlamanın yanında içeriğinin, kapsamının ne olduğuna bakmak kavramın tarihsel boyutunu anlamakta bize kolaylık sağlayacaktır(Pehlivan, 2008, s.88-90). İnsanlık tarihinin her anında eşkıyalar, salgın hastalıklar, doğa ile zorlu mücadele ve doğal afetler varolmuştur. İnsanların herhangi bir olguyu risk olarak adlandırılmasında, istenen istenmeyen, olumlu olumsuz gibi değerlendirmeler sonucunda gerçekleşmektedir. Risk kavramı sosyal psikoloji, sosyoloji, ekonomi alanındaki çalışmalarda kullanılmaktadır. Sosyal psikolojide risk alma, tıp ve halk sağlığı alanında bazı hastalıklar için, ekonomi alanında sermaye ve yönetimi gibi bağlamlarda kullanılmaktadır. Sosyolojide ise modern toplumla beraber çoktan ortaya çıkmış olması gerekirken daha çok post-modern toplum ya da modern sonrası toplum ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. İngiliz ekonomist Keynes ise yatırımcı davranışlarının rasyonel açıklamasını yapmaya çalışırken

hesaplanabilir risk kavramının tanımlanması gerekliliğini vurgulamıştır. Ekonomi ve sosyoloji risk kavramına risk ve tahmin edilebilirliğe benzer pencereden bakarken toplumla ilgili ön kabuller açısından büyük farklılıklar içermektedir. Genel anlamda ekonomi ve sigortacılık alanında risk kavramının kullanımı; istenmeyen sonuçlar anlamında kullanılmaktadır. Bir yatırımcının dışardan müdahaleye açık yatırımı, mal veya parayı kapsar. Ekonomik yaklaşım risk kavramına yaratıcı risk veya girişimcilik gibi daha çok olumlu anlamlar yüklemeye çalışmaktadır. Sosyolojide ise riskli eylem durumlarını azaltma amacıyla kültürel tepki vermektedir (Yılmaz, 2010, s.24-28). Ekonomi alanı ile sosyoloji arasındaki fark burada başlamaktadır. Ekonomide olduğu gibi sadece sonuca odaklanarak risk içerip içermediğine bakmaktansa sosyolojide riski meydana getirebilecek nedenleri tespit etmeye ve öncesinde tedbir almaya çalışılmalı ve en az seviyede risk ile sonuca ulaşılmalıdır.

Risk; insanlar ve bilim açısından etkileri geç ortaya çıkabilecek şey olarak tanımlanmaktadır. Riskin denetlenemez oluşu nedeniyle korkutucu, felaket yaratıcı, kolayca azaltılamaz oluşu ile riskin içerdiği tehlikeyi ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilki tehlikeyle karşılaşma, ikincisi ise sonuçtur. Risk her olayın doğasında olan bir durum olarak kabul görülmekte ve gelecekte ortaya çıkabilecek olayları analiz ederek potansiyel riskleri belirlemek ve yönetmek için ölçülebilir kavramlar haline getirilmeye çalışılmaktadır.(Özmen, 2014, s.24-26).

Furedi risk tanımlaması yaparken risk ve tehlike ayrımına başvurmaktadır. Risk kavramını tehlikeyle bağlantılı olarak hasar, yaralanma, hastalanma, ölüm ve başka olumsuzlukların oluşması anlamı taşıdığını belirtir. Tehlike kavramı ise genel olarak insanların kendilerine ve değer verdiklerine yönelik bir tehdit anlamındadır. Tehlikeler sadece doğal afetler, salgın hastalıklar, tehlikeli üretim artıklarıyla sınırlı değildir. Zamanı geldiğinde ve anlamı değiştiğinde her şey birer tehdit olabilir. Risk kavramı tehlike kavramıyla bağlantılı düşünülmektedir. Risk; hasar, yaralanma, ölüm ve diğer olumsuzlukların olasılığını içerir. Tehlike kavramı ise insanların kendisine ve insanın değer atfettiği varlıklara bir tehdit olarak tanımlanır. Tehlikeler yalnızca viral, bakteriyel, doğal afetlerle sınırlı değildir. Yeni oluşan henüz anlam kazanmamış ya da varlığı şuana dek risk oluşturmazken daha sonrasında risk olarak görülebilir. Riskin algılanmasını toplumda belirli dönem geçerli olan düşünceler ve normları etkilemektedir. Riskler genel anlamıyla gerçeklik ve olasılık arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Furedi kendisinin risk tanımlaması başta olmak üzere bütün

risk tanımının geçmişten geleceğe, toplumdan topluma farklılık göstereceği için her yönüyle bir tanım yapmanın mümkün olmayacağını belirtir. Riski tanımlaya çalışırken insanlar iyi ve kötü riskleri ortak paydada değerlendiriyordu. Risk almak modern dönem öncesinde saygıdeğer nitelik kazanmıştır. Modern dönemde ise olumlu ve olumsuz yönlerin dengesinde değerlendirme tanım gereği bir olumsuz yanı hesaba katılır ve bir sorun ifade eder hale gelmiştir. Geleneksel anlamda risk alma kınamaya, yapılması anlamlı olmayan bir durumu belirtmekte kullanılmaya başlanmıştır. (Furedi, 2001, s.43). İnsan ve toplumların var olabilmeleri için kısa ya da uzun zamanda gerçekleştirdikleri girişimlerin sonuçları; beklenen beklenmeyen bazı değişken unsurlarla biçim alır. Girişimlerin sonuçlandırılması için gerçekleştirilen denetim ise tarihsel süreç içinde soyut güçlerden somut varlıklara kaynaklık eden bir çizgide seyretmiştir. Girişimleri denetleyecek ve yönlendirecek varlığın sahip olduğu güç, beraberinde, toplum ve birey tarafından onaylanmış bir sorumluluğu da kapsamaktadır. Risk kavramı gerçekleşen girişimlerin beklenen sonucunu olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilir veya beklenen sonuçtan doğan beklenmeyen sonuçlar olarak ifade edilebilir(Eryeşil, 2013, s.13).

Risk kavramının içeriğinin sabit kalmaması sebebiyle belirli bir toplum ve o toplumdaki bağlam etrafında kullanılması, değerlendirilmesi gereklidir. Toplum ve toplumun geleceği konusunda belirli bir dönemde geçerli olan fikirler ve değerler, riskin nasıl algılanacağını etkilemektedir. Furedi risk tanımlarının hepsinin gerçeklik ve olasılık ayırımına dayandığını belirtir. Şimdi ile gelecek arasındaki ilişki toplumun günümüzdeki variyeti hakkındaki sahip olduğu düşüncelere bağlıdır. İnsanı asıl korkutan durumun gelecek geldiğinde risk karşısında verilen tepkilerin olumsuz sonuçlarının oluşma olasılığıdır. Çünkü riskin anlamını toplumun kendisinde oluşacak değişimle ve gelecekle nasıl mücadele etme konusundaki yeteneği belirleyecektir. İnsanlar risklerden bahsederken hem olumlu, iyi hem de olumsuz, kötü yanlarından bahsederlerdi. Bazı dönemlerde risk, saygıdeğer bir girişim olarak anlamlandırılmaktadır. Son zamanlarda bu nötr durumdan uzaklaşıldı ve risk kavramı tanımı gereği bir sorun olarak anlaşılmaya başlamıştır. Geleneksel dönemde olduğu gibi bir riskin hem olumlu hem olumsuz yanını sorgulamak yerine riskin oluşturacağı olumsuzların hesaplanmasına başlanmıştır. Bu anlayış risk kavramı ile tehlike kavramının arasında anlam olarak fark bırakmamasına neden olabilir(Furedi, 2001, s.44).

Klasik sosyoloji yaklaşımlarında risk kavramına yüklenen anlamlar üç yaklaşımda incelenmektedir. Bilişsel Yaklaşım, Sosyo-kültürel Yaklaşım, Yapısalcı Duruş. Bilişsel yaklaşımda risk kavramı mühendislik istatistik, psikoloji gibi bilim dallarında tehlike ve zarar kavramının odağındadır. İçeriğinde determinist bir anlayış bulunmaktadır. Sosyal bilimlerde bilişsel yaklaşımı savunanlar çoğunlukla psikoloji araştırmacılarıdır. Risk tanımında kullanılacak faktör ve oluşabilecek zararlarında korunma yöntemleri, bilimsel olarak elde edilecek davranış kalıplarıyla bertaraf edilecektir. Sosyo-kültürel yaklaşım, bilişsel ve bilimsel yaklaşımları eleştirerek ortaya çıkan yaklaşımdır. Kültürel ve toplumsal bağlam anlaşılmadan risk kavramının içeriği anlaşılamaz. Sosyoloji başta olmak üzere sosyal antropoloji, toplumsal tarih, kültürel coğrafya bu çerçevede risk kavramına yaklaşmaktadır. Deborah Lupton ise sosyo-kültürel yaklaşımı üç ana yaklaşımın oluşturduğunu söyler. Mary Douglas ve takipçilerinin oluşturduğu kültürel sembolizm, Beck ve Giddens'in oluşturduğu risk toplumu kuramcıları ve Foucault'un yazılarından hareketle oluşabilecek iktidar söylemi yaklaşımlarıdır. Çalışmamızda ise Beck ve Giddens'in risk toplumu söylemi bize referans edecektir. Kültürel sembolizm; söylem ve eylem çerçevesinde insan bedeni üzerinde ve sembolik işaretlerin nasıl kullanıldığının kavramsal sınırlarının nasıl belirlenmesi gerektiğini tartışmaktadır. Yaklaşım neden bazı eylemler riskli olarak tanımlanırken diğerleri tanımlamaz sorusunu sormaktadır. Aslında risk olarak tanımlanan her şey birer belirlenim ve anlamlarını kültürel kodların içerisinde saklı olduğu kabulünden yola çıkmaktadır. Risk toplumu söylemi; makro-sosyolojik süreçleri geç modern toplumun özelliklerinde yakalamaya çalışır. Yaklaşım söylemlerini refleksif modernleşme, modernliğin eleştirisi, bireyselleşme ve geleneksel norm ve değerlerin aşınması gibi kavramlarla oluşturur. İktidar yaklaşımı olarak adlandırılan bakış ise nasıl risk olarak algılandığını kavramaya çalışmaktadır. Toplumsal yapısalcılar, riskin kendi başına tarafsız ve değerden uzak bir biçimde oluşan bir fenomen olmadığını söyler. Bilimsel bilgi ve uzmanlık sistemleri yapılandırmış oldukları dünyanın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Riskin tarafsız varlığından ziyade toplumsal ilişkilerde nasıl yapılandığının üzerinde durmayı öncelikli görür. Risk zaman ve mekâna göre sürekli yeniden yapılan dinamik bir süreçte tanımlanabilir. Post-Yapısalcılar anlam ve anlamlandırmanın yapılandırmasında söylemin önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Toplumsal yapı ve anlamların değişmesi ve akışıyla ilgilenmeyi

tercih etmektedir. Kişilerin sadece toplumsal ve kültürel kimlikleri içerisine kapatılarak anlaşılmayacağını belirtir (Yılmaz, 2010, s.34-35).

Risk kavramı günlük kullanımdan ayrılarak sosyolojik bir kavram haline getirilmiştir ve sosyal değişim kuramı olarak geliştirilmiş bir terimdir. Risk değerlendirilmesine dair başka bir alan bir eylemin artıları ve eksilerini belirlemek, başarı olasılığını kestirmek ve eylemin diğer tehlikeler karşısında olası kötü sonuçlarını en aza indirmek için işletmelerin, hükümetlerin ve sivil toplum kuruluşlarının yararlandığı kavramdır. Sosyologlar risk kavramını kullanmaya başlar başlamaz; daha genel bir anlama kavuşmuş ve şimdilerde sosyolojik bağlamıyla, endüstri toplumlarındaki insanların modernliğin zarar verici yönleri üzerine düşünmeye başladıkları koşullar anlamına gelmektedir. İnsanlar daima, diğer insanlardan gelen şiddet, doğal afetler, yangınlar ve kazalar gibi risklerle karşı karşıya kalmışlardır. Hala da kalmaktadırlar. Ancak risk kuramcıları günümüzdeki risklerin çoğunun geçmiş zamanlardaki dışsal risklerden farklı niteliklerde olduğunu düşünmektedirler. Bu dışsal riskler kuraklık, depremler, kıtlık ve kasırgalar doğal çevrenin eseri olduklarından korkutucuydular. Küresel ısınma ya da nükleer silah üretiminin artışı gibi, bugünün en önemli tehlikeleri ise ürettiği bilgi ve teknolojiler aracılığıyla insanoğlunun kendisi tarafından yaratılan, imal edilmiş biçimleridir. Gündelik yaşamdaki pek çok karar, belirsizlik ve risklerle iç içe geçmiş durumdadır. Söz gelimi bugün riskler daha az iş güvenliği, öz-kimlik üzerinde geleneklerin azalan etkisi, geleneksel aile kalıplarının erozyonu ve kişisel ilişkilerin demokratikleşmesi gibi bir dizi sosyal değişimi de içermektedir. Kişisel gelecek, geçmişe kıyasla, daha değişken ve tahmin edilemez olduğundan, alınan her karar bireyler için yeni riskler taşımaktadır(Giddens, 2012, s.115-116).

2.3. Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı

20.yüzyılın sonlarına gelindiğinde modern toplum tartışmaları altında toplumsal yapılar, birçok düşünür tarafından farklı kavramlarla tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar arasında bulunan risk toplumu Ulrich Beck tarafından geliştirilmiştir. Anthony Giddens, Bauman gibi sosyologlar tarafından çalışma konusu olarak benimsenmiştir. Böylelikle risk kavramı sosyolojinin ilgi gören olgular arasında yerini almıştır(Delibas, 2017, s.48). Ulrich Beck 1944 yılında Almanya'da dünyaya gelmiş, 1966 yılında hukuk eğitimine başlamış fakat tamamlamadan yarıda

bırakmıştır. Eğitim alanını Sosyoloji, Felsefe, Psikoloji, Siyasal Bilimler alanlarında devam etmiştir. 1979 yılında Münster Üniversitesinde 35 yaşında Sosyoloji profesörü olarak görev almıştır. 1981 ve 1992 yılları arasında Bamberg Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Ekonomi Fakültesinde kürsü başkanlığı yapmıştır. Kendini Dünyaya tanıtan ve hızla diğer dillere çevirisi yapılan Risk Toplumu kuramını, ilk kez 1986 yılında yayımlanan “Risikogesellschaft? Auf dem Weg in eine andere Moderne” kitabında temelini atmıştır. Kıta Avrupası sosyolojisine bağlı olan Beck, toplumda bulunan sorunların çözümünü sosyoloji biliminde bulmaya odaklanır. Risk toplumu sorunlarından çözüme ulaşması için ise “Kendi Üstünde Düşünen Modernleşme” kuramını ortaya koymuştur(Çuhacı, 2004, s.131). 2015 yılında Beck hayata veda etmiştir.

Beck Sovyetler Birliğinin dağılması sürecinden etkilenerek risk kavramına yönelmiş 21. yüzyılda toplumlarda meydana gelen yapısal, kültürel, siyasal, ekonomik, teknolojik ve bilimsel farklılıkları açıklamak amacıyla Risk Toplumu kuramını geliştirmiştir. Risk toplumu sanayi toplumunun bu güne dek yansıyan çevresel, toplumsal, kültürel, bilimsel yan etkilerini; tehlike, tehdit ve risk unsurlarını kapsamaktadır. Beck kuramını yazıya döktüğü zamanı geçiş dönemi olarak görmektedir. Klasik sanayi toplumu anlayışından ayrılışın ve yeni bir biçimin sahibi olan risk toplumunu sanayi toplumunun devamı olarak ele almaktadır. Sanayi toplumunun oluşturduğu modernlik sürecinde meydana gelen yeni bir toplum olarak kabul etmektedir. Risk toplumu kuramını inşa ederken öncelikle riskin tanımını yapmaktadır. Beck’e göre risk kavramı modernleşme kavramına bağlıdır. Ancak riskin modernlik ile oluşmadığı ve modernlikten çok daha eski bir kavram olduğunun altını çizer. Risk, çağlardan bu yana karşılaşılan tehlikeli durumları ve insanların endişelerini anlatan bir sözcüktür. Günümüzde meydana gelen riskleri daha önceki dönemlerde görülen yoksulluk ve sağlık risklerinden ayırmakta bunları çevresel ve ileri teknoloji riskleri biçiminde ve dünya üzerindeki bütün canlı yaşamlarını tehdit eden bir boyutta ele alır(Çuhacı, 2007, s.136-138). Beck risklerin önceden görülmez, tahmin edilemez ve önlem alınması zor olduğunu belirtir. Modernleşmenin gelişimin seviyesinin yüksek olduğu bir dönemde belirsizlik ve denetlenemezlik sorunlarının ortaya çıkmaktadır.

Beck, toplumsal gelişmenin tamamını kapsayacak bir kuram oluşturmak yerine modernleşme sonrasında oluşan gelişmeleri temele alan bir yaklaşım izlemektedir.

Sanayi toplumunda alınan kararlar, politikalar, sanayi toplumunun katettiği ilerleme ve gelişmeler risk toplumunu hazırlayıcı süreç olarak görmektedir. Sanayi toplumunun sonunda geldiği aşama, sanayi toplumunun derin izlerini taşıyan risk toplumu olarak tanımlar. Günümüz toplumlarını çeşitli disiplinlere bağlı düşünür ve yazarlar farklı kavramlarla tanımlamaktadırlar. Bazılarına göre yaşanan toplum sanayi toplumu, başka bir kesim düşünürlere göre hizmet toplumu başka bir kesime göre ise modern sonrası dönem olarak tanımlamaktadır. Beck yaşanan dönemi ne sanayi toplumu ne hizmet toplumu ne de modern sonrası toplum olarak görmemektedir. 21.yüzyılın toplumsal yapısını ve bu toplumun kültürel, siyasi, ekonomik, teknolojik, bilimsel farklılıklarını açıklama amacını güderek yaşanan döneme ışık tutmaya çalışır. Beck yaşadığı çağda görülen risklerin özelliklerini, etkilerini, tanımlamalarını inceledikten sonra dünyadaki gelişmelerle bağlantılı olarak Risk Toplumu kuramını oluşturur.

2.3.1. Risk Toplunun Ortaya Çıkışı

Beck, risk toplumunun sanayi toplumunda oluşan gelişmeler sonucunda oluştuğunu söyler. Sanayi toplumu ile bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyolojik gelişmelerin ve ilerlemelerin risk analizi yapılmaksızın uygulanması bireysel, toplumsal ve çevresel tehlike ve tehditlerin arttığını belirtmektedir. Bu tehlike ve tehditlerin oluşturduğu riskler sanayi toplumunun denetim mekanizmaları tarafından kontrol altında tutulamayan riskleri oluşturmuştur. Risk toplumu, denetim mekanizmalarının yetersizliği nedeniyle risklerin yayılarak daha tehlikeli anlamlar yüklenildiği modernlik sürecinin başlamasına sebep olmaktadır. Böylelikle Beck'e göre sanayi toplumu modernliği sona ermeye başlamıştır. Risk toplumunun ortaya çıkması ve iki toplum arasındaki önemli fark, alınan kararların sonunda oluşan tehlikeler karşısında güvenlik normları sistemlerinin işlevsiz kaldığı noktada risk toplumunun ortaya çıkışıdır(Beck, 2005, s.38). Burada bahsedilen ayrım tamamen birbirinden kopmuş iki toplum değildir. Beck'in vurgulamak istediği sanayi toplumunun sonunun yaşandığı fakat bu toplumun sonuçlarından oluşan ve sanayi toplumunun diğer bir yüzü saydığı risk toplumunun meydana gelmesidir.

Beck riski oluşturan unsurların açıklamasını yaparak risk toplumunun ortaya çıkışını, hangi şartlarda oluştuğunu ve nedenlerini açıklamıştır. Genel çerçeve oluşturmak için beş madde de risk toplumu oluşturan kademeleri belirtir(Beck, 2005,

s.38-42). İlk olarak çevresel, kimyasal, genetik mühendisliği ile ilgili riskler insanlığın karar vermesi sonucunda oluştuğunu belirtir. Bu durumda oluşan riskler, doğa güçleri, yaratıcı güç veya doğaüstü güçlere atfedilerek onlar aracılığıyla açıklanamayacağını belirtir. Sanayi toplumu ile insan, doğaya hükmetmeye çalışması ve yapılan işin sonucunun hesap edilmemesi sebebiyle risk oluşmaktadır. İkinci olarak tesadüfi olmadan kararlara bağlı olarak ortaya çıkan riskler, denetlenememiş ve denetlenmesi güvence altına alınamamıştır. Üçüncüsü Risk Toplumu kararlara oluşan yıkım ve tehditlerin sunduğu belirsizliklere hâkim olma açısından diğer toplumlardan ayrılmaktadır. Sanayi işletmelerinin neden oldukları risklere sahip çıkarak birbirlerine uzun zaman sürecek ve kalıcı olacak düşmanlık oluşur. Dördüncüsü risk toplumu sonuçlar ve riskler ile ilgili kültürel farklılıklar ve algı farklılıkları meydana getirmiştir. Bazı kesimler oluşan zehirli gıda maddelerini bir risk olarak görmekte bazıları ise söz konusu olan zehirli gıda maddelerini gündeme getirenleri kendine bir risk olarak görmektedir. Son olarak toplumda üretilen ve toplum tarafından karara bağlanan risklerin meşrulaştırılarak güvence altına alınabilme sınırını aşması Risk Toplumu göstergesidir. Kişisel, bilimsel projelerin sigortalanamaz oluşu, uzmanlara bağımlılığın, belirsizlik halinin meydana gelmesidir. Risk Toplumunun oluşması bu şartlara bağlıdır.

Beck, Risk Toplumunda oluşan sistem ve dönem değişiminin üç alanından söz eder. İlk değişim alanı modern sanayi toplumu ile doğa ve kültür kaynakları arasında oluşan değişimdir. Modern sanayi toplumuyla kendini kabul ettiren, doğa içinde bulunan ama doğal olmayan bir düzen kurulmasıdır. Doğanın insan üzerindeki hâkimiyetine karşılık insanın doğaya hâkim olma mücadelesinin oluşmasıdır. İkinci değişim alanı sanayi toplumu ve modernleşme tarafından meydana gelen riskler arasındaki ilişkidir. Riskler kontrol edilemez noktaya gelir ve toplumsal düzeni sağlayan normların güvenilirliğini sarsarlar. Üçüncü değişim ise bireyselleşme sürecini oluşturması ve her türlü tanımlamanın bireylerden beklenmesi durumudur(Beck, 2005, s.36-37).

2.3.2. Risk Toplumu Kavramları

Beck, risk toplumunu iki toplumun iç içe geçtiği süreç olarak ele alır. İki toplumunda iki aşamadan oluştuğunu belirtir. İlk olarak tehditler ortaya çıkar ancak bu tehditler siyasi gündeme çatışma konusu olmamaktadır. İkincisi ise sanayi

toplumunda karar verici kurumlar bu tehlikelerin üreticisi konuma gelmekte ve işlevini kaybetmektedirler. Bu noktada toplumlar ikili süreç izlemektedir. Sanayi toplumlarının yapı ve kalıplarına göre karar almakta diğer yandan sanayi toplumlarının kurumların risk toplumundan kaynaklanan problemleriyle yüz yüze gelmektedir. Beck, insan eyleminin en eski zamanda yer alan risk olgusunun yeni zamanda meydana gelen unsur olmadığını dile getirmiştir. Bu noktada risklerin artık macera, cesaret, kahramanlık gibi olumlu anlamlarından uzaklaştığını, tüm hayatın kendi kendini yok etmesi ile sonuçlanan küresel boyuta ulaştığını belirtmiştir. Günümüz risklerini sistematik olarak sonuçlarından tek bir kişi ya da sınıfın etkilenmediğini bütün canlı yaşamını etkileyecek bir duruma gönderme yapan modernleşme riskleri olarak ele almıştır(Beck, 2011, s.24-25).

Beck dünya genelinde modernleşmenin de katkısıyla bir dönüşümün yaşandığı dile getirir. Bu durum sanayi toplumlarını da yakından etkilemektedir. Değişim ile yaşanan gelişmeler olağan bir durumdur. Yaşanılması gerekmektedir ve bu nedenle zaman içerisinde oluşmuş kalıp yargıların yıkılması gerektiğini savunur. Beck, risk ve tehlikelerin insanların kendi kendilerine oluşturdukları için risk toplumu karşısında karamsarlığa kapılmamak gerektiğini söylemektedir. Önemli olan risk toplumu ile meydana gelen tehlike, risk ve belirsizliklerin farkında olunmasıdır. Farkındalık sonucu sebep olunan durumun çözümleyicisi de yine insan olacaktır.

2.3.2.1. Bumerang etkisi

Beck(2011: s.49), “yoksulluk hiyerarşiktir, kirli hava tabakası demokratiktir.” cümlesiyle tam olarak Bumerang etkisini açıklamak ister. Modernleşmenin meydana getirdiği risklerin artmasıyla sosyal ayrımlar ve sosyal sınırlar göreceleştirdi. Ancak nesnel sonuçlar, risklerin kapsamı ve etki alanları insanlar arasında eşitleyici etki oluşturdu. Risk toplumları, bu eşitleyici etki nedeniyle tam manasıyla sınıflı toplumlar olmaktan çıkardı. Risklerin nerede üretildiğinden bağımsız olarak riskler oluştuktan sonra küresel boyuta dönüştü. Artık sadece tek bir bölgeye ait bir durum değil dünyayı doğrudan ya da dolaylı etkileyen küresel nitelik kazandı.

Sanayi modernliğiyle birlikte tahmin edilebilir yargıları tahmin edilemez neticelere dönüştüren ve bu doğrultudaki girişimleri de gerektiren riski; insan kendisi oluşturdu. Nesiller boyu devam eden nükleer santraller ve silahlar, genetiği

değiştirilmiş gıdalar ve fabrikaların üretimi sonrasında ortaya çıkan diğer toksit atıklar gibi tehlikeler ile anılmaya başladı(Esgin, 2013, s.687).

Dünyada meydana gelen risk ve tehditlerin tüm toplumlarda aynı oranda etkilendiğini düşünmemektedir. Beck'e göre Batılı ülkeler sahip oldukları risk ve tehditleri kendilerinden uzak ülkelere göndermek istemektedirler. Bu durumu risk kaderi olarak adlandırmakta ve durumun normalleştiğini ifade etmektedir. Ancak Beck durumun bir süre sonra tersi yönde gerçekleştiğini, Batılı ülkelerin risk ve tehlikelerini gönderdikleri ülkelere risklerin şekil değiştirmiş biçimde tekrar ülkelerine geldiklerini belirtmektedir. Çünkü Batılı olmayan ülkelere yetişen besinler Batılı ülkelerce üretilip kullanılan kimyasal atıklardan etkilenmektedir. Bu durumu Beck Bumerang etkisi olarak açıklamaktadır. Beck Bumerang etkisinin modern insanın doğa ile yüz yüze gelmesi olarak açıklar. Çevresel felaketler insanın kendisinin oluşturduğu bilim ve teknolojinin yan etkileri olduğunu belirtir. Beck modern toplumun diğer yüzü olarak adlandırdığı risk toplumunda birey riskten etkilenen ve aynı zaman da riski etkileyen konumdadır. Risklerin üretilmesi ve ihracat edilmesi konusunda Batılı ülkelerin sahip olduğu avantajlı durum, söz konusu olumsuzluklardan korunmada aynı avantajı gösterememiştir. Batılı ülkelerin meşrulaştırdığı risk ihracatı, diğer ülkelerin besin maddelerine etki etmiştir. Diğer ülkeler besin maddeleri ithalatı gibi biçim değiştirerek farklı şekilde risklerin tekrar kendilerine dönmesinin önünde duramamıştır. Risklerin dönüp gelmesi özelliğini ortaya koyan bumerang etkisi, kişinin kendi kararıyla topluma zarar vermesinin bir yan etki göstergesidir(Beck, 2011, s.50-51). Kelime anlamı olarak bumerang "Kıvrık bir sopaya benzeyen ve fırlatıldığında geri dönen, ağaçtan yapılmış bir av aracı" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımla risk toplumunun özelliği en belirgin duruma getiren alt kavramlarındandır. Bumerang etkisi sınıfların konumlarını, hiyerarşiyi göz ardı ettiren ve toplumun tamamına eşit sayılabilecek biçimde ulaşmayı betimlemektedir.

2.3.2.2. Toplumsal Eşitsizliklerin Bireyselleşmesi

Beck'in risk toplumu kuramında kullandığı kavramlardan biri ise toplumsal eşitsizliklerin bireyselleşmesi kavramıdır. Bireyselleşme, yalnızlık, soyutlama gibi anlamlarından ziyade toplumsal sınıfa bağlılığın azalması, geleneksel hayat normlarının değişmesi anlamını taşımaktadır. Bu anlamıyla bireyselleşme,

insanın içinde bulunmak istediği gruba kendini dâhil etme kararını temsil etmektedir. Bireyselleşme sanayi toplumunun oluşması sonucu ortaya çıkan bir kavram olarak değil medeni toplum oluşumunun bir sonucudur. Beck bireyselleşmeyi insanın, geleneksel normlardan ayrılarak, tercihlerindeki sorumluluğu üstüne alması olarak görmektedir. Ona göre eskiden ayrılış sonrasında yeni kurallara bağlanma yaşanmaktadır. Daha önce bulunduğu toplumsal sınıftan ayrılan bireyin kendi kimliğinin, hayat şeklinin ve sorumluluğunu üstlenmesi gerekecektir.

Beck, ileri toplumlar olarak adlandırılan toplumların, sınıflı toplumlar olduğunu ve bunun tarihsel sürecine bakıldığında da aynı durumun görüldüğünü vurgulamaktadır. Batılı ve sanayileşmiş ülkelerde bireyselleşmede artış yaşanmaktadır. Bireyselleşmenin dinamik olduğunu ve toplumsal yapıyla ilişkili belirsizliklerden kurtulmayı zorlaştırdığını ifade eder(Beck, 2011, s.138).

Furedi Risk Altında olma kavramının ortaya çıkışıyla birlikte insan eylemi ile belirli bir tehlikenin meydana gelme olasılığı arasındaki geleneksel ilişkinin koptuğunu belirtir. Risk altında olmak artık sizin ne yaptığınızla ilgili değil kim olduğunuzla da alakalıdır. İnsanların karşılaştığı sorunlar artık özerktir. Risk altında olan kişi kendisinin elinde olmayan bir biçimde tehlikeyle karşılaşır. Böylece kazanma ve kaybetme seçeneklerinin bilgisiyle hareket etme gider ve riskten kaçınma anlayışı gelmiştir. Risk insanın müdahalesinden bağımsız olarak görülmeye başlayınca tamamen riskten uzak durmak en mantıklı hale gelmiştir. Olumsuz sonuçlar kesin kabul edildiğinden hem olumlu hem olumsuz sonuçlara hazır olmak önemini kaybetmiştir. Risk faktörleri herhangi bir bireysel eylemden bağımsız bir sistemmiş gibi gösterildiği için risk altında olmak bireysel deneyimin üstündedir. Bu nedenle de risk insanın davranışlarını etkilemektedir. Risk faktörlerinin özerk hale gelmesiyle birey ve deneyimleri arasındaki insan merkezli ilişki tersine dönmektedir. Özerk birey yok olmakta ve insan özerk risk etkenlerinin otoritesine tabii hale gelmektedir(Furedi, 2001, s.46).

Bireyselleşme birincisi sanayi toplumunun hayat şekillerini, insanların kendi hayat hikâyelerini doğrudan doğruya üretmesini ve tasfiye edilmesini ikinci olarak ise başka hayat şekilleri tarafından ikame edilmesini kastetmektedir. Her iki süreç rastlantısal, bireysel, gönüllü olarak ya da değişik tarihsel şartlar nedeniyle değil, gelişmiş sanayi toplumlarında oluşmuş sosyal devlet şartları altında

gerçekleşmektedir. Bireyselleşme, normal hayat hikâyesini kişinin kendi seçimiyle oluşturduğu hayat hikâyesine dönüştürmesi halidir. Bireyselleşme, kişinin içerisinde yer aldığı toplumsal bağların, kimliğin ve kanıların oyuncusu, kurgucusu olarak kabul edildiği, bunlarla birlikte sanayi toplumu doğallıklarının yitirildiği, yeni doğallıkların icat edilmesinin beklenildiği bir durumu tanımlamaktadır. Yeni bireyselleşme, düşünülenin aksine özgürce alınan kararlar doğrultusunda değil, değiştirilmiş durumlar karşısında zorla gerçekleştirilmektedir. Geçmişin evlilik kuralları; anneliğin yükümlülüğü, evliliğin sona erdilememesi gibi durumları ifade etse de bu durumlar bireyler üzerinde bağlayıcı bir etki oluşturan ortaklığa işaret etmekteydi. Oysa şimdi kadınların evlilik boyunca erkeğin eline bakmaması ve boşanma durumunda da hiçlikle karşılaşmaması için mesleki eğitim ve kariyerlerinde direktmek zorunda olduklarına dair mecburiyetleri kapsamaktadır. Bu mecburiyetler kadını ve erkeği hem evlilik içinde hem de evlilik dışında hayat hikâyelerinin aktörü durumuna getirerek, kişileri kaynaştırmak yerine birbirlerinden ayırmakta ve sorunları çoğaltmaktadır. Bireyselleşme hem devlet hem de birey boyutunda yer bulmaktadır. Bireyselleşme sorgulanmadan devam ederse toplumla birey arasındaki bağların zarar göreceğini belirtir(Beck, 2005, s.148-151).

2.3.2.3. Hesaplanamazlık ve Sigortalanamazlık

Riskler ön görülemez, tahmin edilemez, bu nedenle de onlara karşı önlem almak oldukça güçtür. Modernleşmenin en üst düzeyinde ortaya çıkan belirsizlik ve denetlenemez sorunları oluşmuştur. Oluşan riskler nelerin yapılmaması gerektiğini açıkça belirtmesine rağmen yapılması gerekenler hakkında belirsizliği devam eder(Beck, 2005, s.47). Risklerin öngörülememesi, tanımlanamaması, “sigortalanamazlık” kavramını meydana getirir. Beck bu kavramı açıklamak isterken o dönemin mevcut risklerinden yola çıkarak örnek olaylara dayanır. İnsanın ürettiği enerji teknolojileri, tarımda kullanılan ilaçlar, genetiği değiştirilen gıdalar ile yeni talihsizliklerin yaşanmayacağı kesin değildir. Sağlık açısından önlemler almak zorlaşmıştır. Nükleer tehlikeler, nükleer kazalar sanayi toplumu döneminde bilinen kaza tanımına girmediği için sigorta kapsamına da girmemektedir. Riskler ülkelerin siyasi sınırlarını aşarak tüm dünyayı etkisi altına almaktadır(Elmas, 2010, s.75). Riskler belirli bir bölgede ortaya çıkarak karmaşık yollarla ve tahmin edilemeden dünyaya yayılmaktadır. Bumerang etkisinde olduğu gibi riskleri üretenler kazançlı çıkmalarına karşın diğer insanlar olumsuz etkilenmektedirler. Sanayi toplumu

kurumlarının ve yöntemlerinin denetimde eksikliği risklerin tehlike boyutunun yaygınlaşmasına olanak sağlamaktadır(Beck, 2011, s.25-27).

Risk toplumunun önemli göstergelerinden olan sigortalanamazlık kavramının, toplum tarafından üretilen tehlikelerin güvence sınırını aştığında anılmaktadır. Sanayi toplumunun dengeleyicisi olarak görülen sigorta kavramı oluşan yeni şartlarda karşılık bulamamaktadır. Risk toplumunun sigortalabilirliğin sınırları içerisinde yer almamasının sebebi sigorta şirketlerinin risk anlayışlarıyla ilgilidir. Özel sigorta şirketleri riski tanımlar ve analiz ederken teknik ve ekonomik risk arasındaki farkı gözetirler. Riskleri yüksek risk ve düşük risk olarak kategorilere ayırmaktadırlar. Risk olayının gerçekleşme ihtimalin küçük olması teknik risk bakımından sıfıra yakın olduğunu gösterebilir. Ama bahsedilen ihtimalin yol açacağı sonuçların büyük olduğu durumda belki sıfır olabilir. İktisadi risk ise sonu olmayan yöndedir. Ancak gerçekleşme olasılığı düşük olmasına rağmen gerçekleşen riskin oluşturacağı sonuçlar ekonomik risk açısından sonu olmayan bir yöndedir. Bu nedenle risk toplumundaki tehlikelerin teknik anlamda gerçekleşme olasılığı küçüktür fakat gerçekleştiğinde olayın ekonomik boyutu zararların karşılanmasında yeterli olup olmayacağı kestirilemediğinden sigorta şirketleri bu tür olguları kapsamlarına almamaktadırlar(Beck, 2005, s.41-43).

Risk toplumunu tercih etme ya da vazgeçme gibi alternatifleri olan bir durum olarak değerlendirilemez. Risk toplumunun oluşumu sırasında sorumluluk, güvenlik, denetim, oluşan tehlikelerin sınırlandırılması ve oluşan tehlikelerin paylaşılması konusunda tehdit potansiyeli açısından yeniden belirlenmelidir. Risklerin toplum tarafından karara bağlanması, bu şekilde meşrulaştırılıp güvence altına alınabilirlik sınırını aşmaları, kişisel, teknik ve bilimsel projelerin sigortalanamaz oluşu, uzmanlara bağımlılığın artması, belirsizliğin ortaya çıkışı modern toplumun önünde büyük sorunlar olarak durur. Modern toplumlar kendi sonuçları üzerinde yeterince düşünmedikleri için kendi modellerinin sınırlarıyla zorunlu olarak karşı karşıya gelecektir(Beck, 2005, s.36-37).

2.3.2.4. Uzmanlaşma ve Belirsizlik/Güven

Risk konusunda kimse uzman değildir. Risklere bağlı olarak bakış açımızı karamsarlıklar etkileyebilmektedir. Riskler neyin yapılmaması gerektiğini bizlere ifade ederken neyin yapılması gerektiği hakkında bir şey söylemekte zorluk çeker.

Riskler kaçınmaya, geride durmaya yönelik ifadeler içerir. Beck'e göre risk toplumunda ortaya çıkan riskler, insanların hayatı kolaylaştırma adına uzmanlara bağımlılığını arttırmıştır. Fakat daha önce fark edilmeyen veya yeni oluşan riskler üzerine uzmanlar bulunmamaktadır. Riskler deneyimlenerek öğrenilmekte ve bazılarına göre meşru olarak kabul görülerek tehlikeye dönüşebilmektedir. Risk yaşanan anı etkilediği kadar belirsizlik durumuyla geleceği etkilemekte daha üstündür. Geleneksel toplumda risk kavramı ile modernleşme sürecindeki risk kavramı arasında farklılık vardır. Geleneksel dönemde risk kişiseldir ve belirli bir bölgede etkin durumdadır ancak, risk toplumunda riskler küresel boyutta bütün canlı hayatını etkileyecek düzeye kavuşabilmektedir. Geleneksel riskler belirgin ne olduğu ya da ne olacağı tahmin edilebilir boyutta iken yeni dönemde riskin somut olarak hemen görülmesi görülse bile riskin nelere etki edebileceğini tahmin etmek zordur. Risklerin anlam kazanması modernleşme doğrultusunda mümkün olmuştur(Beck, 2011, s.28-33).

Sanayi toplumunun denetim mekanizmaları düzen sorunlarını çözmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle de kendi anlamını yitirmeye ve meydana gelen risklerin sayısını artırmaktadır. Kimsenin uzman olmadığı ya da herkesin uzman olduğu risk sorunları, belirsizliğin tanımlanmasını zorunlu kılar. Risk sorunları toplum içerisinde yapı taşlarını; aile, ekonomi, çevre, üretim ve bireyi bölerek, ikilikler içeren yeni kararları açığa çıkartmıştır. Sigorta uzmanlarının güvenlik mühendisleriyle çelişkiler yaşadığı risk toplumu ile bağlayıcı bir uyumun aksine yabancılaşma ve belirsizlikleri su yüzüne çıkarmış, güvenliğe olan beklentileri olumsuz etkide bırakmıştır(Beck, 2005, s.46-53). Bilimsellik ve rasyonalizmle adından bahsettiren yeni toplum düzenin yerine getirilmesinde ziyade artık değişimi odak noktasına almaya başlamaktadır. Bunun nedeni toplumda öngörülen durumların gerçekleşmemesi ve seçim alternatiflerinin süreklilik kazanarak güven ortamının zarar görmesidir. Beck'in bahsettiği ikilikler esasında anlaşmazlıklarla beliren riskler, güvenlik takıntısı sorunun oluşturmaktadır. Risklerin oluşturduğu güvenlik takıntısı tam manasıyla gerçekleşmemiş ama oluşturabileceği zarar tehdidiyle ilişkilendirilmektedir. Bahsedilen zararlar hem gerçek hem de gerçek dışı olarak değerlendirilmektedir. Gıdaların zehirlenmesi, daha önce bilinmeyen hastalık türlerinin çıkması ya da bilinmesine karşın mücadelelerde yetersiz kalınması, suların bilinçsiz kullanımı ve temiz tutulamaması, ormanların yok edilişi bu zararların

kısmen dahi olsa gerçekleştiğini gösterir. Diğer taraftan güven duygusunu uzakta bırakan ve “gölge krallık” olarak adlandırılan risklerin geleceğin öngörülen risklerinde yattığı düşünce, riskin asıl sosyal itici gücünü oluşturmaktadır.

Çift değerlilikleri ve çok anlamlılıkları mümkün kılan risk toplumu uzmanlara bağımlılığı artırarak gündelik yaşamı kısır döngüye sokmaktadır. Yönetimler, yöneticiler, işletmelerle araştırma kuruluşlarındaki uzmanlar dünyayı anlayamaz hale gelmektedirler. Bilgi ışığında yapıldığı için ortak yararı gözettiklerini düşünmektedirler. Oysaki belirsizliğin riskleri ürettiği, belirsizliklerin giderilmesine yönelik yapılan hamlelerde bile adil risk paylaşımı ya da kaynak paylaşımı yapılamamaktadır(Beck, 2005, s.185-186). Tam manasıyla nasıl mücadele edileceğinin bilinememe engelini ve şüpheli tutumları içinde bulunduran belirsizlik, bireylerin algılamalarını değiştirmiş ve bireylerin uzmanlara danışmadan harekete geçirmeyen bir duruma sürüklemiştir. Bireyler artık her şeyden sakınan, geride duran bir duruma gelmiş, toplum önündeki olaylara olduğundan daha büyük bir anlam yüklemiş ve güvenlik takıntısını artırmıştır. Güvenlik takıntısının üstesinden gelebilme konusunda toplumsal kurumlara, bir takım yetenek geliştirici niteliklerin ve görevlerin atfedilmesi yolu tercih edilmiştir. Risk toplumunda korku ve güvensizliğin geleneksel ve kuramsal biçimlerinin anlamını yitirmesi, bireyi güvensizliklerle baş başa bırakmıştır. Risklerin oluşturduğu güvensizlik durumuyla mücadele etmenin zorunlu bir hal alması toplumda yeni kurumların oluşması ve var olan kurumlarda da yeni isteklerin oluşmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak risklerin oluşturduğu güvensizliklerle biyografik ve siyasi olarak başa çıkmak, kültürel bir yetenek haline dönüşmüş, bu yeteneklerin geliştirilmesinde öğretici kurumlar ön plana çıkarılmış ve böylelikle bu durum onların temel görevi haline almıştır(Beck, 2011, s.115).

2.3.2.5. Düşünümsel Modernleşme

Beck'in modernleşmenin ana unsuru olarak ortaya koyduğu "reflexive modernization" kavramı Nihat Ülner tarafından "düşünümsel modernleşme" olarak çevri yapılmıştır. Ancak Erhan Atiker ve Aysu Çuhacı bu kavramı "kendi üstünde düşünen modernleşme" olarak ifade etmişlerdir(Çuhacı, 2004, s.4). Marshall'ın Sosyoloji Sözlüğündeki anlamına bakıldığında, Modernleşmenin ilk aşaması olarak kabul ettiği sanayi modernliğinin sonucunda toplumun farklı modernleşme sürecine

girdiğini ifade eden Beck, bilinçli modernleşmenin iki aşamadan oluştuğuna dikkat çeker. İlk aşama sanayi toplumundan risk toplumuna geçişte farklı biçimlerde oluşan risklerin görünür olduğu dönem. Risklerin yan etkilerinin olduğu ancak bunları farkında olunmadığı dönemi temsil eder. Sanayi toplumunda riskler dışsallaştırılmıştır. İkinci aşama ise riskler her geçen zamanda büyür ve çeşitlenir. Sanayi toplumunun kendisini bir risk toplumu olarak görmeye başlar. Modernlik içinde toplumun kendi işleyişini, kurumlarını sorulamaya başlaması sanayi modernitesinin çözülmesine ve bu çözülme gelecekle ilgili öngörülerde bulunmaya sebep olacaktır(Soydemir, 2011, s.172).

Beck bu kavramla yukarıda risk toplumunun özelliklerinde bahsettiğimiz kalıplaşmış, çözümü zor olan durumları adeta sarsmak amacındadır. Modernliğin geldiği durum kurumların, alışılmış sorunların çözüme ulaşmadan kanıksandığı, tekdüzelikten yakınmaktadır. Sanayi toplumunun mirası olarak gördüğü modernliğe bilim, teknoloji ve siyaset anlayışları bakımından meydan okumakta ve bilinçli davranmaya, sorgulamaya, eleştirme ile gelecek olan değişimi dile getirmektedir(Çuhacı, 2004, s.86).

Beck'e göre modernlik, yenilenmenin mutlak gücü biçiminde tanımladığı yenilmez bir yenilenme olarak bir toplumdan başka bir topluma geçişe sebebiyet vermektedir. Modernleşme farklılaştırma gücü, güvencelere neden olan ve peşinden oluşturduğu güvenceleri ayrıştıran bir yapıya bürünmesinde temel oluşturur. Modernlik başına buyruk modernleşme olarak düşünüldüğünde, kendi temellerini ortadan kaldırdığı noktada dahi yavaşlatılamaz. Ancak modernlik sahip olduğu güçle kendi temellerini kaydırıyorsa bunu nasıl açıklayabiliriz? Modernleşme sadece sanayi toplumu çerçevesini değiştirmekle kalmaz. Düşünsel modernleşmeye yol gösteren ileriye doğru bir adım atılmasını sağlar. Sanayi modernleşmesinde bulunan sabit ve durağan nitelikler buharlaşır ve sanayi toplumunun kuramsal ve yapısı güvenli olmaktan çıkar. Bir başka deyişle başka bir toplum, bir başka modernlik oluşturur. Böylelikle modernliğin anlamı yenilenmenin ve devrimin gönülsüz sentezi ile eşleşmiştir. Modernliğin esasında bulunan hem gerçek yeniliklerin dışlandığı bir sistem olarak aynılığın sonsuzlaşması hem de farklı bir düşünce biçiminde sabit ve durağan özellikte bulunan her şeyin buharlaşmasına kaynaklık etmiştir. Düşünsel modernleşmenin, sanayi toplumunun başına buyruk modernleşme süreci dâhilinde planlanmadan, sabit, gizliden gizliye gerçekleşen ekonomik hedefiyle sanayi

toplumunun varsayımlarını ayırıştıran ve başka modernliklere giden yolu açan bir radikalleşmedir(Beck, 2005, s.63-66).

Beck, sanayi toplumdaki modernleşme ve düşününsel modernleşme arasındaki farkı bilinç kavramı ile açıklamayı tercih etmiştir. Modernliğin bir kusuru olarak ön plana çıkan bilinçsizlik, sanayi toplumundaki ilerlemeyi sorgulamaya, düşünmeye ve mantık süzgecine yer vermemiştir. Beck aynı zamanda düşününsel modernleşmenin merkezine öz eleştiri ve eleştirel bakışı yerleştirir. Bu doğrultuda düşününsel modernleşme, sanayi toplumu ile anılan modernleşmenin meydana getirdiği tüm yeniliklerin öz eleştirisini ve toplumsal hayata müdahale ihtiyacını ifade etmektedir. Kendi üstünde düşünen modernleşme kuramında sınıf ayrımlarına yer yoktur. Belirli bir sınıfın ön plana çıkması uygun görmez. (Soydemir, 2011, s.172-173). Risklerin oluşumuna süreklilik gösteren modernleşme sürecinin herhangi bir sorgulama yapılmaksızın kabul edilmesini eleştiren Beck, basit modernleşme olarak adlandırdığı modernliği geride bırakacak bu kuramı önermektedir. Bu kuram risklere karşı bilinçlenmeyi ve o riske var olan kontrol mekanizmasını revize etmeyi bu mümkün değilse yeni bir kontrol mekanizması oluşturulması gerekmektedir.

Beck, modern toplum gibi hiçbir şeyin hiçbir yerde var olmadığını öne sürer. Modern toplum aslında nedir tam anlamıyla bilinemez. Sanayi toplumundan daha modern biçimde modern bir tipoloji üstünde düşünceler henüz üretilmemiş ve tüketilmemiştir. Ancak sanayi toplumu modernliğinin de üzerine düşünülüp işlenmesi gerekir. Bu haliyle Beck bu modernleşmeyi, modern toplumların modernleşmesi olarak ifade eder(Beck, 2005, s.91-92). Risk toplumunda karamsarlık mevcut olsa da düşününsel modernleşme daha umut verici anlamlarla yüklüdür. Beck bu modernleşmeyi toplumun kendisiyle yüzleşmesi, karşı karşıya gelmesi olarak ifade eder. Aklın ve mantığın sağduyu ile hareket etmesi ve bu doğrultuda kararlar almak ve kararları uygulamak düşününsel modernleşmenin ana hatlarını meydana getiren unsurlardır. Bu oluşumu katmerli bir modernleşme olarak tanımlar. Önceki modernliklerde yapılan hatalardan gerekli dersleri çıkarmak gerekir. Bilimi de düşününsel hale getirerek sorunların ve çözümlerin belirlenmesinde kendini izlemesi gerektiğini vurgular. Modernleşme sürecindeki eski formüllerin kullanımı aşarak yeni formüller üreterek çözüme ulaşılmalıdır(Çuhacı, 2007, s.153-154). Beck, basit modernleşmenin neden olduğu istenmeyen durumlara karşı gelmek bunların önüne geçmek için kullanılan düşününsel modernleşme, aslında modernleşme

bağlamıdır. İnsani bir özellikten gelen bu özellik modernliğin toplumsal etkinliğinin çoğunlukla doğayla maddi ilişkilerin yeni bilgilerle birlikte sürekli gözden geçirilme ihtiyacını getirmektedir. Bilgiler modern kurumlar için kurtarıcı bir olgu olarak görülür. Modernliğin dinamik yapısını, toplumsal ilişkilerin, küresel sistemler dâhil olmak üzere geniş zaman-mekân dilimlerinde yeniden bir araya gelmesi olarak görülür. Yerinden-çıkarıcı mekanizmalar; birlikte soyut sistemleri oluşturan semboller ve uzmanlık sistemleridir. Burada artık yer'in kendine has özellikleri önemi yitirmektedir. Kurumsal refleksivite ise bilginin toplumsal hayat şartlarının organize edilmesi ve dönüşümün kurucusu olarak ifade edilmektedir(Giddens, 2010, s.35-36).

Geleneksel toplum hâkimiyet gücünü kaybettikçe gündelik hayat yerel ve küreselin ikiliğinden yeniden inşa edilmektedir. Geleneksel toplum sonrasında modern dönemin ötesinde bir dönem yaşadığımızı öne süren düşünürler bulunmaktadır. Bu döneme post-modernlik, post-modernizm, endüstri sonrası toplum, kapitalizm sonrası toplum gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu ifadeler maddi ürünlerin üretimi göz önünde tutularak bilgiyi merkeze alarak oluşturulmaktadır. Modernliğin doğası bakma gerekir(Giddens ve Pierson 2001, s.10). Modernliğin yapısal olarak küresel özellikte olduğunu ve bu olgunun sonuçlarının düşünsel karakterinin döngüsel oluşu ile risk ve tehlikenin yeni bir yapı oluşturduğunu belirtir. Modernliğin küresel boyuta eğilmesi eş zamanlı olarak yaygın aynı zamanda yoğun niteliktedir(Giddens, 2010, s.160).

Modernite bir taraftan belirli alanlar ve hayat tarzlarının genel riskliliğini azaltır diğer taraftan ise önceki zamanlardan büyük ölçüde veya kesin bilinmeyen yeni risk unsurlarını devreye alır. Mutlak güven konusunda kuşkuculuğun, bilim ve teknolojinin çift yüzlü olduğu, insanlığın yararına imkânlar sunduğu ölçüde yeni risk ve tehlikeler de oluşturduğu kabul edilmektedir(Giddens, 2010, s.44-45).

Giddens, Ulrich Beck düşüncelerin etkilenmiş ve bazı durumlarda ifadelere yansiyacak biçimde benzerlikler göstermiştir. Risk söylemini daha geniş ölçüde ele alarak hem modernliğin her alanına yansıtmak istemiş hem de modernlik dışındaki konularda da kullanmak için çaba sarf göstermiştir. Beck'in düşünsel modernleşme kuramı ile Giddens'in geç modernleşme kavramı aynı dönemleri ifade etmekte olsalar dahi içeriklerine yükledikleri anlamlar açısından farklılık göstermiştir. Giddens, Beck'ten farklı olarak risk kavramına sadece olumsuzluk

yüklememiş, risk toplumunu modernliğin son aşaması olarak ifade etmiştir. Giddens, risk toplumunu yayılan modernliğin kaynaklık ettiği küreselleşmenin sonuçlarından sadece biri olarak değerlendirmiştir. Giddens'a göre modernleşmenin genelleşmesi ve radikalleşmesiyle karakterize olan risk kültürü, toplumsal hayatın hâkimiyetindedir(Esgin, 2013, s.689).

Giddens modernliğin risk profilini ve sınıflama ölçütlerinin ne olduğunu belirtir. Risk profilindeki ilk iki kategori risk ortamlarını kapsamıyla ilgili, ardından gelen iki kategori ise risk ortamı türündeki değişimlerle ilgilidir. Birincisi riskin yoğunluk anlamında küreselleşmesidir. Riskler artık sınıfsal ayırım gözetmeden hem insanlık için hem de dünya üzerindeki canlılar için risk oluşturmaktadır. İkicisi riskin yoğunlaşmasından daha çok dünya geneline yayılması ve her canlıyı etkilemesidir. Riskin nerede oluştuğu ya da riske doğrudan maruz kalmanın önemi yitirilmiştir. Riskin oluştuğu başka bir kıta dahi olsa doğrudan ya da dolaylı olarak dünya üzerindeki herkesi etkileyebilecek kapasiteye ulaşmaktadır. Üçüncüsü insanlığın oluşturmuş olduğu çevre ya da toplumsallaşmış doğadan kaynaklanan risklerdir. İnsanların ve doğal çevre ile arasındaki ilişkinin değişken karakterine işaret eden Giddens çevresel tehlikelerin çeşitlenmesi insanlığın bilgi sistemleri ile dönüştürülmesinde kaynaklanmaktadır. Nükleer santrallerde oluşan kazalar, nükleer atıklardan oluşan radyasyon sızıntıları, kimyasal kirlenmeler, ozon tabakasında oluşan zarar, buzulların erimesi toplumsallaşmış doğadaki ciddi risklerin sadece bir kaçıdır. Dördüncüsü kurumsallaşmış riskin oluşmasıdır. Üretim ve tüketim alanındaki rekabet ve yatırımcı pazara girmek isteyenlerin oluşturduğu risklerdir. Kurumsallaşmış risk bireysel ve toplumsal riskleri birbirine bağlayan bir özelliktedir. Üreticinin daha çok ürün üretme isteği, tüketicilerin daha çeşitli ve daha fazla ürün görme isteği, bu zincirde çalışan işçilerin para kazanma zorunluluğu adeta her birini risk oluşumunun birer paydaşı haline getirir. Beşinci olarak riskin risk olarak bilinmesidir. Riskler içindeki bilgi boşlukları dinsel bilgiler yoluyla kesinlikler haline çevrilemez. Bilgi boşlukları, dinsel bilgi veya sihir gibi doğaüstü varlıklarla kesinlik kazanamaz. Çünkü bu tür olaylar riskli girişimlerin var olan belirsizliklerinden kurtulmanın yolu olarak görülmektedir. Altıncısı yaygınlaşmış risk bilgisidir. Risklerin çeşitliliği ve oluşacak tehlikelerin geniş kitleler tarafından fark edilmesidir. Son olarak yedincisi ise uzmanlığın sınırlılıklarının bilinmesidir. Hiçbir uzmanlık sistemi, uzmanlık ilkelerinin uygulama sonuçları açısından tümüyle uzman olamaz.

Riskler ve uzmanlar arasında var olan ilişkide bireylere de sorumluluk yüklenmektedir. Uzmanlık sistemlerine duyulan güveni destekleyen inanç, sokakta bulunan insanın savları ile karşılaştığında sergilediği bilgisizliği engellemeye yöneliktir. Uzmanlar çoğu zaman risklerin gerçek yapısını gizlemektedir. Bu durumdan daha tehlikelisi ise uzmanın sokaktaki insandan bunu gizlemesi değil belirli tehlikeler kümesinin uzantılarının ve bununla ilişkili risklerin uzmanlar tarafından da anlaşılmadığı durumlardır. Böylesi bir durumda sorgulanacak olan uzmanlık bilgisinin sınırlılığı değil, uzmanlık düşüncesinin özünü tehlikeye sokan bir yetersizlik durumudur(Giddens, 2010, s.113-118).

Uzmanlık bilgisinin insanların güvenilir bilgi olduğu anlayışına böyle bir zarar gelmesi durumunda risk farkındalığı gereğinden fazla artış gösterir ve insanlar ile uzmanlar arasında kini tetikler. İlk tepki olarak pragmatik kabullenıştır. Bu tepkinin psikolojik maliyetleri vardır. Bazı insanlarda bilinç düzeyinde örtülü kaygıları sıklıkla yansıtan bir uyuşukluğu içermektedir. Riskin ortaya koyduğu olasılıkla birlikte yaşamı idame ettirmenin nasıl olacağını dair pek kafa yormamaktadırlar. Bunu düşünmenin riskten daha korkutucu olduğunu düşünürler. Bu tepki günlük hayatın içinden kendilerini çekmekten ziyade günlük sorunlara çözüm bulmaya odaklanılmış bir durumu belirtir. İkinci tepki bir uyarlayıcı tepkidir. Şu anda bulunan bütün risklere karşı akla duyulan inanca dayanmaktadır. Rasyonel düşüncenin ve biliminin başka yönelimin boy ölçüşemediği uzun vadeli güvenlik kaynakları sunduğuna dair inanca dayanmaktadır. Bu durum dinsel düşünceler ve sürekli iyimserlik ile pekiştirilir. Üçüncü ve son olarak radikal katılım tepkisidir. Algılanan tehlike kaynaklarına yönelik pratik savaş tutumu göstermektir. Önemli sorunlarla her tarafımız sarılmış olsa dahi bunların etkisinin hem azaltabileceğimizi hem aşılabileceğini söyler. İyimser bir görüntü vermekle birlikte akılcı inceleme ve tartışmaya duyulan inançtan ziyade savaşçı eylemle sınırlı bir tepkidir. Toplumsal hareketi kendine araç olarak kullanır. (Giddens, 2010, s.121-124).

Giddens riskleri iki kategoride inceler. İlki sanayi modernleşmesi içerisinde geleneğin sabitliklerinden kaynaklanan dışsal risktir. İkincisi ise genellikle çevresel riskleri tanımlayan, elde edilen bilginin dünya üzerindeki etkisinden kaynaklanan ve hakkında tarihsel bir deneyime sahip olunamayan imal edilmiş risktir. Dışsal risk bireylerin beklenilmeyen anda dışardan gelen kuraklık, doğal afet, hastalıklar, kıtlık gibi olayların oluşturduğu risklerdir. Bu riskler bütün nüfus içerisinde tahmin

edilebilir ve hesaplanabilir oldukları için sigorta edilebilir özelliktedirler. Giddens'a modernliğin ilk aşamasında doğadan gelen risklerden kaygı duymaktadırlar. İnsanlığın bilgi birikimi ve teknoloji ile artık doğanın insanlara yapacaklarından ziyade insanın doğaya yapacaklarından kaygı duyulmaya başlamıştır. Giddens İmal edilmiş riski sanayi modernliğinden düşünümsel modernliğe geçişin göstergesi olarak kabul eder. İmal edilmiş risk insanlığın gelişimi sürecindeki ilerlemeler ile oluşur. Bu risklerin hesaplanabilir bir yanı yoktur(Giddens, 2000, s.40).

İmal edilmiş riskler bireyin hayatını doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmektedir. Günlük hayatın bir bütün olarak modernliğin deneyi haline gelmiştir. Farklı kaynaklardan gelen her türlü bilgi bir şekilde anlaşılıp kullanılmakta, tercih yapmanın zorluğu ve geleneksel öğretilerin dışında ortaya çıkan davranış kalıplarının imal edilmiş belirsizliğin günlük hayata yansması olarak görülmektedir.

İmal edilmiş riskin kapsamı genişledikçe yeni bir risklilik boyutu ortaya çıkmaktadır. Risk kavramının farkındalığının artması, hesap yapma olasılığını da artırmaktadır. Hesap yapma olasılığı kontrol düşüncesini zorunlu kıldığı için uygulamayı zorlaştırmaktadır. Giddens'a göre imal edilmiş risk aydınlanma dönemine ait olan daha fazla bilgi, daha fazla denetim formülüne cevap vermemektedir. Bilgi ile denetim dengesinin daimi olarak sağlanması olanaksız hale gelir. Sanayi modernliğinde bu durum mümkündür. Ortaya çıkabilecek riskli durumlar sürekli kontrol edilebilir olarak kabul ediliyordu. Ancak bilgi ve denetim dengesi bozulunca oluşan hasar ve onarım süreci büyümektedir. İmal edilmiş risklerin ilerlemesinde kurumların uzun vadede olgunlaşmasının sonucudur. Risklerin oluşum merkezi olan bilim ve teknoloji aynı zamanda risklerin ortaya çıkarılması ve tanı konmasında da etkili olmaktadır. En önemli sorun ise risklerin sınırlandırılması için alınan teknolojik önlem veya buluşların olası yan etkileri belki kısa vadede belki de uzun vadede ortaya çıkacaktır. Dışsal risklerde alınan önlemler sonucu güven duygusu devam etse de imal edilmiş risklerde güven sorunu devam etmektedir. Bilim ve teknoloji imal edilmiş risklerin temelini oluşturduğu gibi önlemlerde de kullanılarak riskin yeniden üretilmesine ve farklı boyutlara taşınmasına sebep olmaktadır(Giddens, 2009, s.208-209).

İmal edilmiş risklerin, modernliğin küreselleşme etkisiyle risk türlerine farklı bakış açısı getirmiştir. Yüksek maliyetli riskler olarak ifade edilen yeni riskler, uzun vadede sonuçları bilinmeyen, telafi edilemeyen ya da telafisi çok güç olan ve net bir

biçimde değerlendirilemeyen risklerdir. Modernliğin karanlık yüzüne işaret eden bu riskler, doğaya zarar veren insanın, tekrar doğaya dönme sürecinde meydana getirdiği insan dayanışmasının olumsuz yanıdır. Giddens, yüksek maliyetli risklerden kaçışın pek mümkün gözükmediğini ifade eder. Bu riskleri sahip oldukları büyük boyutun tehlikelere kazandırdığı farklı niteliği ile öne çıkarmıştır. Bu duruma örnek olarak Çernobil nükleer istasyonunda meydana gelen kazayı ve Japonya’da gerçekleşen atom bombası ile oluşan tahribatı göstererek, yüksek maliyetli risklerin, dışsal riskler ile imal edilmiş riskler arasındaki farkı diğer bütün tehlike tiplerinden daha fazla açığa çıkardığını belirtir(Giddens, 2010, s.158-159).

Modernliğin kurumsal boyutunu denk gelen yüksek maliyetli risklerin dört ana bağlamını belirler. İlki modern toplumsal değişimin canlı eko sistem üzerindeki etkidir. Modern dönemde insanların çevreyi atık maddelerle kirletmesi ve sera gazlarının salınımından oluşan küresel ısınma, ozon tabakasının zarar görmesi, suların kirlenmesi ve çölleşmedir. İkincisi yoksulluğun büyük ölçüde yayılmasıdır. Dünya nüfusunun beşte birinden fazlası temel ihtiyaçlarını düzenli olarak karşılayamayacak durumdadır. Mutlak yoksulluk göreceli yoksulluk gibi muğlak ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Üçüncüsü kolektif şiddetin yanında toplu imha silahlarının yaygın olmasıdır. Nükleer silahların caydırıcı güç olmasının armasıyla ülkelerin nükleer silah üretme yarışı içindedirler. Dördüncüsü demokrasi vurgusunun en çok yapıldığı bu dönemde demokratik hakların baskı altına alınması ve giderek artan sayı ile insani potansiyelin gerçekleşme ihtimalinin düşmesidir(Giddens, 2009, s.101-103).

Giddens, radikalleşen modernliği, modernliğin kurumsal boyutlarının kendini yenileyerek, düşünümsel bir nitelik kazanmasının sonucu olarak ele almıştır. Post-modern döneme girildiği ve modernliğin yok olduğu iddialarını reddeden radikal modernleşme, geleneğin yeniden açıklandığı, güven ve risk platformlarının farklı biçimlerde oluştuğu yeni devinimleri temsil etmektedir. Bu anlamda post-modernliğin, modernliğin değerler sistemini yok sayarak, hiçliğin, parçalanma düşüncesinin ve kesinliğin yitirildiğinin arkasına sığınması şeklindeki varsayımları, Giddens için hem teorik hem de pratik anlamda kabul edilebilir gerçeklere işaret etmemektedir. Bireysel eylemlerin sonucu olarak meydana gelen risk ve belirsizliklerin, yine bireysel yeniden üretimlerle çözüme ulaştırılabileceğini ifade

eden düşünömsel modernleşme, aynı zamanda ontolojik güvenlik kapsamında geliştirilecek olan bir öz-kimlik projesinin de anlatımıdır(Esgin, 2008, s.454-466).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM COVID-19 PANDEMİSİ VE RİSK TOPLUMU

3.1. Covid-19 Pandemisinin Ortaya Çıkışı

İnsanlık tarihi boyunca birçok salgın hastalık var olmuştur. Bazıları küçük bölgelerde bazıları ise geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bu hastalıklardan önemli olanlarını birinci bölümde inceledik. 21.yy başlangıcından bu yana sayılı salgın hastalıklar oluşmuş fakat dünya genelinde eş zamanlı olarak aynı şiddette gerçekleşmemiştir. 2019 Aralık ayında ilan edilen koronavirüs Çin’de kendini gösterdi. Bunun üzerine dünya genelinde hızlı yayılım gösterdi. Bu durum aslında birçok şeyin yeni başlangıcı olacak ya da var olan durumlar hakkında bizleri düşünmeye sevk edecekti. Öncelikle günlük konuşma dilimizde neredeyse hiç kullanmadığımız terimleri kullanmaya başladık ve bu terimler uzun süre bizimle beraber olacak gibi görünmektedir. Bunlardan ilki pandemi kavramıdır. Sağlık Bakanlığı Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele Rehberinde, “Bir hastalığın, enfeksiyon etmenin veya sağlıkla ilgili bir sorunun çeşitli ülkelerde veya bir kıtada yayılması, hatta tüm dünya gibi geniş bir alanda yayılım göstermesi” olarak tanımlanır. Endemi ise yine aynı rehberde “Bir enfeksiyon etken veya hastalığın belirli bir coğrafyada veya toplulukta sürekli görülmesi durumu” olarak ifade edilir(Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu kavramların yanı sıra PCR testi, karantina, temaslı kişi, sosyal mesafe gibi kavramlar da dâhil oldu.

3.1.1. Çin Vuhan Virüsün Ortaya Çıkışı

Yeni koronavirüs hastalığı ilk olarak Çin ‘in Vuhan kentinde 2019 yılının son ayında ateş, öksürük, nefes darlığı gibi şikâyetlerde bulunan bir grup hastalarda yapılan inceleme sonucunda tanımlandı. Belirtileri gösteren kişiler Vuhan bölgesindeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulundukları tespit edildiği için bulaş kaynağının bu pazar olabileceği varsayımı gelişti. Vuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki şehirlere yayılarak Çin Halk Cumhuriyetinin diğer eyaletlerine ve buradan da dünya ülkelerine yayıldı(Sağlık Bakanlığı, 2022).

Hastalık ile mücadele etmek için öncelikle bulaşmanın engellenmesi gerekiyordu. Çin, başlangıçta belirti gösteren hastalara tepki vermekte yavaş kalarak

yayılımının oluşmasına neden oldu. Dünya Sağlık Örgütü yetkililerinin tepkide yetersiz olduğunu vurgulaması ve Çin Hükümetinin sorunun ciddi olduğunu anlaması üzerine harekete geçti. Çin hükümeti Vuhan kentinde katı biçimde kısıtlama tedbirleri aldı. Dünya'nın alışık olmadığı bir uygulama olması nedeni ile hayret ve şaşkınlık uyandırıyordu. 2020 yılının Ocak ile Haziran ayları arasında Vuhan kenti ülkeden ayrı tutularak karantina uygulaması başlattı. 11 milyon insan sıkı tedbirler ile maske, mesafe ve karantina uygulamasına maruz kaldı. Uygulamalar zaman içerisinde Çin'in farklı eyaletlerinde de uygulanmaya başlandı(BBC Türkçe, 2022).

Koronavirüsler hayvan kökenli bir hastalık olarak tanımlanır. Vuhan'da bulunan deniz ürünleri ve hayvan pazarında yarasa, fare türleri, böcek türleri, yılanlar gibi vahşi hayvanlarında ticareti yapılmaktadır. İlk hastalığa yakalanan kişilerin bu pazardan alışveriş yapmış ya da pazarda çalışan kişilerdir. Çin'in hastalık ile alakalı olarak en ciddi yaptığı iş, Çin Hastalık Kontrol Merkezine yapılan 5 kişinin kronik solunum yetersizliği nedeni ile başvurduğunu hastalardan birinin yaşamını yitirdiği bilgisidir. Zaman geçtikçe vaka sayısında da artış gerçekleşti. 3 Ocak 2020 tarihinde sayı 44'e ulaşınca Dünya Sağlık Örgütüne bilgi verildi. Çin'in diğer eyaletlerinde de hastalığın görülmesi Çin hükümetini zor durumda bıraktı. Salgına dair haber yapılmasına kısıtlama getirildi ve hastalığı Dünya geneline duyurma çalışan Zhang Zhan, Çin hükümeti tarafından kamu düzeninin bozma nedeni ile 4 yıl hapis cezası verildi. Çin ulusal kısıtlamalar kararı olarak toplu taşıtların kullanımı, iç ve dış hatlar hava yolu ulaşımı, kitlesel eylemler, festivaller, ikinci duyuruya kadar durduruldu. Aynı zamanda dünyadaki diğer ülkelerde Çin'den gelen haberler üzerine hava yolu ulaşımını askıya aldı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump 'Salgının suçlusu Çin'dir.' açıklaması üzerine Çin Halk Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında karşılıklı suçlamalar başladı. Çinli yetkililerin başlangıçta salgının ciddiye alınmaması ya da gizlenmeye çalışılmasına dair suçlamalar mevcut. Çin hükümeti ise hastalığın tespit edilen yerin Vuhan olması kaynağının da Vuhan kenti olduğu anlamını taşımadığını iddia etmektedir. Hastalığın Çin dışında İspanya, İtalya veya Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmiş olma ihtimali ile kendi savunmaya çalışmaktadır (Özdere-Sözer, 2021, s.43-45).

Koronavirüs ailesinin yeni üyesi olarak kabul edilen Covid-19, soğuk algınlığı benzeri belirtiler göstererek daha sonrasında SARS ve MERS hastalıklarında olduğu

gibi ciddi solunum enfeksiyonlarına sebebiyet vermektedir. Covid-19 virüsü, SARS ve MERS ile aynı yapı olduğu için SARS-CoV-2 olarak da adlandırılır(Sağlık Bakanlığı, 2017). Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde mevcut durumu pandemi ilan eder ve dünya genelinde bazı kısıtlamalar başlar. Salgın Çin üzerinden küreselleşmenin etkisi ile çok kısa süre içerisinde birçok ülkede kendini gösterdi (Sağlık Bakanlığı, 2020).

3.1.2. Dünya'ya Yayılması ve Meydana Gelen Gelişmeler

Çin'in Vuhan kentinde 2019 Aralık'ta baş gösteren koronavirüs salgını 2020 Temmuz tarihine kadar yaklaşık 11 milyon insana hastalık bulaşmış ve 530 bin civarında kişi bu hastalık nedeni ile hayatını kaybetmiştir. Koronavirüs Salgını Çin ülke sınırları dışında Vietnam, Tayland'da görüldü. Vakaların artış göstermesi sonrasında Dünya Sağlık Örgütü salgının uluslararası ticarete ve seyahatlere sorun oluşturmayacağını söylese de 30 Ocak 2020 tarihinde küresel acil durum ilan etti. Hastalığın ortaya çıkışından 6 ay gibi kısa bir sürede bu denli etki oluşturması salgın boyutunun ne denli büyük ölçekli olacağının sinyalidir. Bu tedbirler alınana kadar geçen sürede Uzak Doğu Asya ülkeleri ile ulaşım yolları aracılığı ile ticaret ve sosyal etkileşimde bulunan Rusya, Hindistan, İran başta olmak üzere İtalya, Fransa, İngiltere'de resmi kayıtlarda koronavirüs vakalarının görüldüğü kaydedildi. Salgının başladığı ülkelerde kısa zamanda hızla yayılım göstermiş ve o ülkelerde sosyal ve ekonomik hayatın dengesi bozulmuştur(Buzgan, 2020, s.16-18).

Şubat 2020 tarihinde İtalya'da ilk vakanın görülmesi ile salgın başlamış ve hızlı bir biçimde artış göstermiştir. Akdeniz'e kıyısı bulunan İspanya, İtalya, Fransa üzerinde Kıta Avrupa'sına yayılmıştır. Akdeniz kıyısında bulunan bu ülkeler ticaret ve ulaşım ağı nedeni ile tarih boyunca diğer salgın hastalıklardan en çok etkilenen bölgeler olarak kabul edilir. Bu neden ile İtalya başta olmak üzere İspanya ve Fransa ülkelerine diğer Avrupa ülkeleri sınırlarını kapatmıştır. İtalya'nın salgını bu kadar hızlı ve ani yaşamasındaki sebeplerden birisi ve belki de en etkili olan durum Çinli turistlerin İtalya'yı tercih etmesidir. Çin halk Cumhuriyeti ile İtalya Cumhuriyeti arasında 2017 yılında imzalanan anlaşmanın içeriği ticaret ve kalkınma planıdır. Çin'in 'Bir Yol Bir Kuşak' projesi için kapalı ekonomisinden çıkmak için bu tür anlaşmalara ihtiyacı vardı. İtalya açısından ise kendi ürettiği teknoloji, tasarım, araştırmalar ve Çin piyasalarında bulunmayan lüks mallarını ihraç etmek için Milano

başta olmak üzere birçok İtalya kentine Çinli turistleri çekmek için çalışmalarda bulundu. Bu durum daha sonrasında salgının başlaması ile İtalya'nın salgından en çok etkilenen Avrupa ülkesi olmasına sebep oldu(Snowden, 2021, s.662-664).

Koronavirüs salgını kısa sürede dünyanın farklı noktalarına ulaşır hızla yayılırken en çok etkilenen unsurlar sosyal hayat, çalışma hayatı, sağlık sistemleri oldu. Salgının ilk yılında Çin'den sonra İtalya, İspanya ve İngiltere'de vaka sayıları artarak yoğun bakım servisleri ve sağlık personelleri yetersiz kalarak salgını olumsuzluğunu deneyimleyen ilk Avrupa ülkeleri oldu. Çin'in ardından Avrupa ülkelerinde başlayan gündelik hayatı kısıtlayan tedbirler diğer dünya ülkelerinde de uygulanmaya başlandı. Hastalığın yayılması ile ülkelerin sağlık sistemleri alarma geçti. Gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerin sağlık sistemleri bu anlamda zayıf kaldı. Sağlık çalışanlarına karşı hem devlet tarafından sağlanan özlük hakları ve çalışma şartları hem de toplum tarafından sağlık çalışanlarına destek olma bilinci oluştu. Ülkeler yurtiçi ve yurtdışı seyahatleri kısıtlaması durumunda, evde kalma uyarıları, çalışma hayatının durması ya da azaltılması sonucunda hem ev içinde hem yakın çevre ile iletişimin önemi tekrar sorgulandı. İnsanlara evde kalınması gerekliliğini vurgulayan bu kısıtlama tedbirleri dünya genelinde üretimin yavaşlaması, hatta durması noktasına getirdi. Uluslararası seyahat kısıtlamaları, ülkelerin yurt içinde belirli saat aralıklarında ya da hiç dışarı çıkmamaları, maske takma, mesafenin korunması, gibi önlemler uygulandı. Dünya tarihinde 21.yüzyılın başlangıç yıllarında yaşanan SARS, Kuş Gribi, Domuz Gribi salgınları insanların hayatlarını derinden etkileyen hastalıklar olarak anılmadı. Gerek bu hastalıkların yayılım hızları ve hastalığın yayıldığı bölge sayısı gerek ise hastalıklarla mücadele anlamında Covid-19 gibi kapsamlı önlemler almayı gerektirmedi.

Ülkeler kendi sınırları içerisinde insan hareketliliğini en düşük seviyeye getirmeye çalışarak hastalığın yayılım hızını düşürmek için bazı önlemler almaya başlar. Ülke yöneticileri kamu sağlığını korumak ve mevcut sağlık sistemlerinin işlevsiz hale gelmesini engellemek amacı ile hasta olan kişilere karantina uygulaması, hastalığı taşıma riski ihtimali ile de toplu yapılan bütün faaliyetleri kısıtlayıcı müdahalelerde bulunur. Salgın süresinin ne denli olacağını kimse tahmin edemediği için okullarda kalan o yılın eğitim- öğretim takvimini uzaktan eğitim veya daha sonra telafi edilme düşüncesi ile yüz yüze eğitimi kapattı. Beyaz yakalı iş gruplarını uzaktan erişim ile evden çalışma imkanı bulurken mavi yakalı iş gruplarını

ise çalışma alanında insan yoğunluğu oluşturmayacak biçimde vardiyalara bölerek esnek çalışma biçimine geçildi. Bu müdahaleler insanların günlük hayatlarında büyük bir değişimi getirdi(Türk, vd., 2020, s.626).

Aralık 2019 ile Nisan 2022 tarihleri arasında dünya genelinde Covid-19 vaka ve ölüm oranı şu şekildedir. 498 milyon vaka tespiti yapılırken bu salgın hastalıktan hayatını kaybedenlerin sayısı ise 6 milyon 180 bin kişi olarak tespit edilmiştir. Vaka sayısına göre bakıldığında ise sıralama Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Brezilya, Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, Rusya, Güney Kore, İtalya, Türkiye ilk on arasındadır(CNN TÜRK, 2022). Tabi ki durum günümüzde verilerin çabuk sağlanabilmesi ve sağlık unsurlarının ilerlemiş olmasının yanında tespit edilemeyen vaka ve ölüm oranları da var olabilir. Salgının ilk yılında ülke sınırlarında kapanma ve ülkelerde bulunan insanların hastalığı diğer insanlara bulaştırmasını önlemek için kısıtlamalar getirildi. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, Kuzey Amerika ülkeleri ve Latin Amerika ülkeleri, Asya ülkeleri ve Orta Doğu ülkeleri bu kapanma ve kısıtlamaları yürürlüğe koydu. Süreç ilerledikçe ve hastalığa dair yeni bilgiler edinilerek bu kısıtlamalar ve kapanmalar vaka sayısına göre tekrar düzenlendi.

3.1.3. Türkiye’de Yaşanan Gelişmeler

2020 yılının başlangıcından itibaren koronavirüs salgının sadece Çin’i etkilemekle kalmayıp dünyada genelinde tehdit oluşturmaya başladı. Türkiye’ye koronavirüs salgınının gelmesi dâhilinde sosyo-kültürel ve ekonomik alanda olumsuzlukların yaşanması tahmin edilirken 11 Mart 2020 tarihinde ilk vaka görüldü. Aynı tarihte dünya sağlık örgütü Covid-19 pandemisini ilan etti. Salgının kendini göstermesi ve alınan tedbirler ile toplumsal hayatta ani yaşanan değişimler oluşturdu(Şenol, 2022). Bu tarihten itibaren salgının yayılma hızını azaltmak ve yayılımını engellemek için birçok tedbirler uygulandı. İlk olarak Milli Eğitim Bakanlığı 12 Mart 2020 tarihinde eğitim ve öğretime ara verdi. İlerleyen süreçle beraber uzaktan eğitim modeli uygulanmaya çalışıldı. Avrupa ve Asya ülkelerine olan uçuşlara ve seyahatlere ara verildi. Salgından yaşlıların ve kronik rahatsızlığı bulunanların daha çok etkilendiği nedeni ile 65 yaş üstü ve kronik rahatsızlığı bulunan kişilere sokağa çıkma kısıtlaması getirildi. Ek olarak 18 yaş ve altında bulunan kişilere ise hastalığı bulaştırma ihtimalinin yüksek olması sebebi ile sokağa çıkma kısıtlaması getirildi. 30 büyükşehir ve Zonguldak şehri dâhil olmak üzere

şehirler kendi sınırları içerisinde kapatılarak hafta içi belirtilen saatlerde hafta sonu ise tamamen sokağa çıkma kısıtlaması uygulandı(Soylu, 2020, s.175-176).

Camilerde ibadet koşullarını da değiştiren pandemi, hava durumuna göre cami avlusunda bulunan açık yerlerde namaz kılınmasına, kapalı alanda kılınması gerekirse maskesiz kimsenin girmesine müsaade edilmeyeceğini bildirildi. Birlik ve beraberliği temsil eden Cuma namazının ise temizlik ve mesafe kuralları kapsamında mümkün olan kısa sürede tamamlanacağı bildirildi(İçişleri Bakanlığı, 2020). Türkiye genelinde salgının artış göstermesi ile hafta içi günlerde akşam 21.00 ile sabah 05.00 saatleri arasında sokağa çıkma yasağı ve hafta sonu ihtiyaçların karşılanması dışında tamamen sokağa çıkma yasağı uygulaması başladı. Şehir içi toplu taşıma araçlarının belirli oranda yolcu taşımasına izin verilmesi uygulamasına geçildi. Lokanta ve restoranlar başlangıçta tamamen kapalı kalırken süreç içinde sadece paket servis yapılmasına müsaade edildi(İçişleri Bakanlığı, 2020). Hayat Eve Sığar uygulaması ile sağlık kuruluşlarında, alışveriş merkezlerinde, kamu kurum ve kuruluşlarında, okullarda, üniversitelerde, yapılacak zorunlu seyahatlerde ve bilet alımlarında, konaklamalarda zorunlu oldu. HES kodu sorgulanarak hasta ve temaslı kişilerin tespiti yapılmaya ve karantina uygulamaların aksamaması öngörüldü Salgının yayılım hızını azaltmak ve sağlık sistemini işlevsiz hale getirmemek için alınan önlemler gözlenen vaka sayısına göre değişim gösterdi. Vaka sayısının en üst düzeye geldiği dönemlerde tam kısıtlama dönemleri uygulandı. Dünya üzerinde koronavirüs aşısı için yapılan çalışmaların acil kullanım onayı ile kullanıma alınması ve ülkelerin vatandaşlarını aşılama uygulaması başlatması salgının kontrol edilebilir bir boyuta gelmesini sağladı. Türkiye’de ise Sağlık Bakanlığı, Çin merkezli Sinovac tarafından geliştirilen inaktif aşı ile Amerika Birleşik Devletleri merkezli Pfizer ile Almanya merkezli BioNTech şirketini geliştirdiği mRNA aşısı kullanılarak aşılama dönemi başladı. Türkiye’nin kendi geliştirdiği Türkovac aşısı da aşılardan üçüncü veya dördüncü dozu olarak kullanıma alındı(Sağlık Bakanlığı, 2022).

27 Nisan 2022 tarihinden itibaren toplu taşıma ve sağlık kuruluşları hariç tüm kapalı alanlarda maske kullanımı zorunluluğu kaldırıldı. Seyahatlerde Aşı Kartı, HES kodu, PCR sonucunun negatif olduğu ispatlayan belge istemi kaldırıldı. HES kodu uygulaması tamamen uygulamadan kalktı. Sınır kapılarındaki uygulama hava yolu ulaşımı, kara yolu ve demir yolu ile sınır kapılarından salgın önleme tedbirine dair belge istenmeden kullanılmaya başlandı(İçişleri Bakanlığı, 2022).

3.2. Pandemi Döneminde Ortaya Çıkan Sosyal-Ekonomik Problemler

3.2.1. Sınırların Kapanması ve Ulaşımın Durması

Koronavirüs salgınının derinden etkilediği ilk unsur ulaşım oldu. Pandemi ile insan hareketliliğinin minimum seviyeye indirilme çabası, evden çalışma uygulamasına geçilmesi, şehirlerarası ve şehir içi ulaşımın kısıtlanması, uluslararası seyahatlerin durdurulması en çok havayolu ulaşımını etkilemekle birlikte karayolu, demiryolu ve denizyolu ulaşımını da etkiledi.

Ulus devletlerin pandemi tedbirleri için yapılan kısıtlama ve yasaklar ile birlikte başta salgının mevcut olduğu bölgelere sonrasında bütün sınırlarını diğer ülkelere kapatmak mecburiyetinde kaldı. 2020 yılının ilk aylarında havacılık sektörü Covid-19 pandemisi ile derinden etkilendi. Devletler havalimanları ve hava yolu şirketleri salgını kontrol altında tutabilmek ve salgının ilerlemesinin önüne geçebilmek adına bazı önlemler almışlardır. Türkiye; Çin, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerden gelen yolcuların ateşlerini ölçerek ve ısıya duyarlı kameralarla gelen yolcuları izleyerek virüs taşıma ihtimali olan ve belirtiler gösteren yolcuları tespit etmeye çalışmıştır. Daha sonrasında Çin'in vaka sayısında ciddi artışlar belirtilen bölgelerine uçuşları durdurdu. Ardından İran, İtalya ve Güney Kore'ye uçuşları askıya aldı. Pandeminin ilerleyen döneminde ise Avrupa'nın merkez duruma gelmesi üzerine bütün Avrupa ülkelerine uçuşları durdurdu. Türkiye'de vaka sayılarının artışı üzerine daha kapsamlı ve sert önlemler alınarak seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasağı uygulandı(Hopancı, Akdeniz, Şahin, 2021). Toplum sağlığını korumak amacı ile kurallar oluşturuldu. Yolcu güvenliği ve uçuş ekibi güvenliği için talimatlar belirlendi. Hava aracı temizliği, şüpheli yolcuya müdahalenin nasıl gerçekleşeceğine kadar prosedürler belirlendi. Havacılık sektörü çalışanlarının pandemiye yönelik farkındalıklarını artıracak eğitimlerin verilmesi sağlandı(Akca, 2020, s.48).

2019 yılında dünya genelinde gerçekleşen toplam uçuş sayısı 42,1 milyon iken 2020 yılında bu rakam 27,6 milyona gerilemiştir. Özellikle Mart ve Nisan aylarında Avrupa'nın pandeminin merkezi konumuna geldiği dönemde bir önceki döneme oranla %52,4 uçuşlarda azalma kaydedildi. Havacılık sektörü daha önce karşılaşmadığı zor bir durumla karşı karşıya kaldı. Türkiye'de de dünya genelinde

uygulanan önlemler alındı ve havacılık sektörünü etkileyen sınırların kapatılması durumu ile karşılaştı. Türkiye’de 2019 yılında gerçekleşen uçuş sayısı 2020 yılında % 54 azalma göstererek iç ve dış hatlar toplamında 855 bin 833 uçuş gerçekleştirmiştir(Hopancı, vd., 2021, s.450-451). Pandemi ilan edilmesi ile ani sayılabilecek uçuşların azaltılması ve sınırların kapanması kararı alındı. Ülkelerin sınırlarını kapatması uçuş sayılarında azalma meydana gelmesi ülkelerinde olmayan insanların ülkelere geri dönmelerine ya da başka bir ülkeye gitmek zorunda olan insanların oldukları yerde kalmalarını zorunlu kılan bir duruma dönüştü. Tatil için, iş seyahati için, eğitim için başka bir ülke sınırları içinde bulunan insanlar belirli bir süre o bölgeden çıkamaz duruma geldiler.

Koronavirüs salgının sonuçları açısından bakıldığında sınırların salgından koruma görevini tam anlamı ile yerine getiremediği yorumunu yaparken, salgına müdahale ve salgına dair çözümler konusunda sınırların görevini yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Salgın sonuçları itibari ile sınırların üzerinde olumsuz etkiler oluştururken çözüm sunma noktasında olumlu etkiler meydana getirir. Nedeni ise sorunun pandemi boyutuna gelip bütün yerküreyi etkisi altına almasıdır. Soruna karşı etkin çözümün ise her ülkenin kendi sınırı içerisinde aldığı kararları uygulamaya koyup sonuç almaya odaklanmasıdır. Ülke sınırları içinde uygulanmaya çalışan kararlar sınırların etkinliğini ön plana çıkaran niteliktedir(Özbey, 2021, s.3703).

Havacılık sektörü dünya çapında en hızlı yolcu ve yük taşımacılığı ağını sağlamaktadır. Küresel boyutta iş ağını gerçekleştiren bu sektör ekonomik büyüme, istihdam sağlamak ve uluslararası ticareti ve turizmi kolaylaştırmaktadır. Dünya genelinde 10 milyonda fazla insana iş imkânı sunar. Ülkelerin havayolu şirketleri bazıları nakit akış bozulması nedeni ile iflas etme eşiğine gelirken genelinde kısa ve uzun vadeli sorumlulukların yerine getirilmesinde aksamalar yaşandı. 2020 yılında 42 havayolu şirketi iflasını istedi(Şen ve Bütün, 2021, s.111-112). İlerleyen süreçte bazı normalleşme adımları atılarak hava ulaşımının kontrollü biçimde gerçekleşmesi sağlandı. 2020 yılı sonu ile 2022 yılı Mart ayı arasındaki süreçte son 72 saatte negatif sonuçlu PCR testi zorunlu hale getirildi, aşılamanın başlaması ardından aşı kartı uygulamaya alındı ve ülkelere göre değişiklik gösteren 14 günlük karantina süreci uygulaması gerçekleşti. Bu durum insanlar arasından hastalığın yayılım hızının azalmasına katkı sağladı. Ancak hava ulaşımı ile seyahat etmeyi zorlaştırdı İnsanların bulundukları bölgeden zorunlu olmadıkça çıkmamayı tercih etmesine sebep oldu.

3.2.2. Tedarik Zincirinin Aksaması

Tedarik zinciri; hammadde temini edip, temin edilen maddenin işlenerek yarı mamül(ara mal) ya da mamül olarak dağıtıcılar aracılığı ile son kullanıcıya ulaşım sağlayan ağın adıdır. Başka bir deyişle bir ürün ya da hizmetin üreticiden başlayarak son tüketiciye kadar olan süreçte bulunan üreticiler, toptancılar, perakende satıcılar, dağıtım görevi üstlenen lojistiğin birey, kurum ve kuruluşların oluşturduğu zincirdir. Tedarik zincirinin her halkası oldukça önem taşır. Tedarik zinciri üyeleri birbirleri ile eş zamanlı çalışmak zorundadır. Ağın başarılı olabilmesi için akışın sürekliliği önemlidir(Özen, 2020, s.13).

Koronavirüs salgınında toplumsal ihtiyaçların karşılanabilmesi dünyanın pek çok bölgesinde önemli bir sorun olarak ortaya çıkar. İhtiyaçların karşılanmasında üretim, dağıtım ve tüketim zincirinin kesintiye uğramaksızın işlemesi, tedarik zincirinin güvenliğinin korunması gereklidir. Küresel boyutta bulunan şirketlerin müşterilerini memnun etme yönünde iyi organize olmuş ve iyi planlanmış tedarik zincirine sahip olmaları her zaman büyük önem taşımaktadır. Koronavirüs salgını ile birlikte ülkelerin sınırlarını kapatması, salgının yayılımını durdurmak için kullanılan farklı yöntemler tedarik zincirinin kırılgan olmasına ve sürecin aksayabileceği gerçeğini gösterdi(Öz, 2020, s.26). Birçok ülkede uygulanmaya alınan sokağa çıkma kısıtlaması, uluslararası giriş çıkışların kapatılması, ülke içerisinde çalışma hayatının aksaması gibi durumlar eğitim, tarım, lojistik, turizm, sivil havacılık, finans sektörleri başta olmak üzere tüm sektörleri etkilemiştir.

Tedarik zincirinde oluşan kırılma üretim yapan şirketlerin işçi maliyetlerinde artışa sebep olmuştur. Ürünlerin hammadde ya da ara mal olarak %70'ini Çin'den getiren imalat firmaları iflas etme noktasına gelmiştir. Çin'deki bulunan fabrikaların kapanması, ulaşım yollarında aksamalar ve ülke sınırlarının kapanmasından sonra ürün alım satımında zorluklar meydana getirdi. Amerika Birleşik Devletleri salgın öncesinde her ne kadar Çin Halk Cumhuriyeti ile ticaret alanın birbirlerine ambargolar uygulamaya çalışsalar dahi özellikle Amerika Birleşik Devletleri Çin'in kapanmasından etkilenecek yaklaşık %75 tedarik zincirinde kopmalar yaşamıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde faaliyet gösteren şirketler piyasaya ürünlerin teslimat sürelerini iki katına çıkardığını bildirdi. Koronavirüs sonrasında küresel boyutta hammadde ve nihai ürün sıkıntısı hava yolu ve deniz yolu ulaşımındaki sorunlardan etkilenecek problemlerin büyümesini tetiklemiştir(Cinel, 2020, s.132).

Çeşitli sektörlerde üretim yapan fabrikalar salgına karşı alınan tedbirler neticesinde hammadde ve ara mal temini etmekte zorluk çekmesi, üretim aşamasında işçilerin mesai kavramının değişmesi ve hatta hastalığa yakalanma durumu ile üretimi durdurmak zorunda kaldılar. Diğer bir tedarik zincirinin dağıtım rolünü üstlenen kargo ve lojistik süreçlerinde de benzer durum yaşanmaktadır. Elemanlarının hastalığa yakalanması, kargo paketlerinin dezenfektan ile temizlenmesi, sipariş verilen kargoların gecikmiş olarak gelmesi ve planlanan dağıtım şekline uyum gösteremeyerek yığılmaların gerçekleşmesi ürün ve hizmetlerin gecikmesine neden oldu. Koronavirüs salgını öncesinde satın alma ve tedarik strateji anlamında da önemli değişimler meydana geldi. Fabrikalar ve şirketler açısından hedef olarak belirlenen unsur maliyetlerin ve riskin asgari düzeye getirilip stokların mümkün olduğunca azaltılması ön plandaydı. Ancak salgın ile beraber hedef değiştirilerek tedarik zincirinde oluşan kopmalardan en az düzeyde etkilenmek adına ve tedarik zincirindeki aksaklık düzelene dek talep gören ürünleri piyasaya sınırlı sayıda göndererek stokları sınırlı kullanma anlayışı gelişti(Senir ve Büyükkelik, 2020, s.638).

Pandemi döneminde güvenilir, yeterli ve temiz gıdaya ulaşım konusunu da etkilemiştir. Kısıtlamaların uygulanması ile üretimin hem yerel düzeyde hem dünya ülkelerine besin ihracatı yapan ülkeler önemli bir konuma geldi. Salgın hastalık ve gıda kıtlığı gibi durumlarda yıkıcı etki yoksullarda daha etkin görülür(Beşirli, 2022, s.23). 31 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü'nün yaptığı ortak basın açıklaması toplum sağlığını korumak için alınan tedbirlerin tedarik zincirini bozmaması konusunda uyarıda bulundu. Tarım ve gıda sektörü dışında çalışan üretici işçilerin çalışma düzenlerini bozan tedbirlerin üretimin azalmasına neden olacağına dikkat çekti. Sınırların kapatılması daha yoğun kontrol ile sınırlardan geçen dağıtım görevinde bulunan araçların uzun kuyruklar oluşturmalarına sebep oldu. İçlerinde yaş sebze-meyve ve çabuk bozulacak hassas ürünler bulunan araçlar sırada daha fazla bekledikleri için ürün kaybına neden olmaktadır. Üretimin azaltılması yanında gıda israfının artması ihtimali tedarik zincirinin sağlık koşullarını yerine getirerek devam etmesi daha fazla önem taşıyor. Gıda ve Tarım Örgütü verilerine göre 820 milyon insan açlıkla mücadele ediyor ve 53 ülkede 113 milyon insan akut açlık durumu ile karşı karşıya kalarak hayat mücadelesi veriyor. Her yıl 3,3 milyon ton gıda

üretilirken bunların yaklaşık 1,1 milyon tonu israf ediliyor. Mevcut durum bu yönde iken yetersiz beslenme ve gıda israfının yükselmesi salgın döneminde kaçınılmaz gerçek olarak karşımızda duruyor.

Koronavirüs salgının sürecinde gıda tedarikinin bozulmasının sebebine bakılacak olursa tarım ve tarım sektörüne bağlı hayvancılık sektörü ile ilgili yaşanan problemdir. Salgın nedeni ile yaşanan durum doğrudan emek piyasasında problemler oluşturdu. Gelişmiş ülkelerde başta Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere tarım sektörü göçmen ve mevsimlik işçiler ile üretim yapılmaktadır. Sınırların kapatılması emek hareketliliğini olumsuz etkileyerek üretimin ve üretilen ürünlerin toplanmasında aksamalara sebep olarak tedarik zincirinde bozulmalar meydana gelmiştir. Üretim aşamasında durum böyle iken son tüketiciye ulaşım aşamasında özellikle gelişmiş ülke olarak kabul edilen ülkelerde market raflarının boş kalması gibi durumlar meydana geldi. Gıda tedarik zincirinde oluşan aksamlar insanların ürünlere ulaşımını zorlaştırırken ihtiyaçtan fazla ürün alma eğilimi oluşturdu. Rafların belirlenen süreden erken bitmesi ve ürünün yok durumuna gelmesi fiyatların artırılmasına sebep oldu. İnsanların gelirlerindeki azalış ve ürün fiyatlarında yükseliş yoksulluk ve açlık sınırlarının yükselmesine yol açtı. Başka bir etken olarak ise dünyada üretimde büyük paya sahip olan ülkelerin ürünleri ihracat ile diğer ülkelere satmaktan vazgeçerek kendi halklarının ihtiyaçlarına kullanma kararıdır. Rusya, Kazakistan, Vietnam, Belarus, Brezilya, Polonya, gibi ülkeler stratejik sayılan buğday, şeker, mısır, pirinç gibi tarım ürünlerinin ihracatını durdurma kararı aldı(Çetin, 2020, s.171-172).

Sanayi sektörü ülkeler açısından hem milli gelir hem de istihdam açısından önem sahibidir. Kendi içerisinde tedarik zincirine sahip sektör ithal edilecek ürünlerin yerli kaynaklarla üretimini sağlayarak üretimde dışa bağımlılığı bitirme ya da minimum seviyede olmasına olanak sağlar. Koronavirüs salgını ile uzaktan çalışma modeline uymayan sanayi sektörü çalışanlar arasında salgının yayılmasına ve sokağa çıkma kısıtlamalarında çalışma faaliyetlerini durdurma veya yavaşlatmak zorunda kaldı. Bu durum sanayi sektörü tedarik zincirlerinin kopmasına neden oldu. Salgının çıkmasını takip eden süreçte aylık cirolarında önemli düşüşler kaydedilirken, ülke ekonomisi büyümesine olumsuz etki etti. Çalışma hayatında normalleşmeler kısıtlamaların kaldırılması dönemine gelinceye kadarki süreçte sanayi sektörü tedarik zincirini eski düzenine getiremedi. Sanayi sektörü içerisinde

otomotiv sektörü dünyanın en büyük altıncı ekonomik gücü olarak kabul edilir. Otomotiv sektörü küresel ölçekli olması sebebi ile dış etkenlerden oldukça çabuk etkilenen tedarik zincirinin doğru üyelerle yönetilmesi gerekir. Koronavirüs salgını ile genel olarak otomotiv üreticisi firmalar çalışanlarının sağlığını korumak için üretim işleyişine ara verdiler. Otomotiv parça üretimi yapan firmaların büyük çoğunluğu Çin'de bulunmaktadır. Salgının başlaması ile parça üretiminin talebi karşılayamaması, üretilen ürünlerin gümrüklerde oluşan yoğunluk nedeni ile gecikmesi, istenirse dahi yeni tedarikçilerin kısa sürede oluşturulamaması otomotiv sektöründe tedarik zincirini koparmıştır. Tedarik zinciri üyelerinden çip üreticileri de oluşan talebi karşılayamadı ve otomotiv sektörü dışında kullanım içinde çip üretimi otomotiv sektörünü olumsuz etkileyen başka bir unsur olmuştur(Özen, 2020, s.21-22).

3.2.3. Üretimin Aksaması ve İstihdam Problemi

İmalat sanayi kapasite kullanım oranları hiçbir zaman tam kapasite ile kullanılamamıştır. Üretimin aksamasına sebep olacak işçi grevleri, yılın farklı günlerinde bulunan tatil günleri, makinelerde yaşanan arızaları gibi bazı sebepler vardır(Cesur ve Kozhan, 2020, s.174). Bu sebeplerin yanında bir de dünyayı kapsayan koronavirüs salgını ve onun oluşturduğu etkenler imalat sanayinin aksamasına sebebiyet vermektedir.

Ekonomi kurumu toplumda üretimi, üretimde bulunan iş bölümünü ve üretimden kazanılan kaynakların bölüşümünü kapsayan ilişkiler bütünüdür. Üretimde kullanılan teknik ve yöntemler, üretimin sınıfsal niteliği, ürünlerin toplumda dağılım şekli toplumun belirleyici dinamiklerinden biri olan ekonomi kurumunu meydana getirir. Koronavirüs salgının dünyayı kapsaması ile birçok devletler bütçelerinde acil eylem planlarını yeniden düzenlemek zorunda kaldı. Ekonomide salgının oluşturduğu koşullar nedeni ile büyüme oranlarında düşüş, istihdam oranlarında gerileme, işsizlik oranlarında artış, ödemeler dengesi ve bütçe dengesinde bozulmalar meydana geldi. Ekonomik yönden yaşanan bu olumsuzluklar aslında bunun sosyal bir krizi tetikleyecek nitelik taşıdığını belirtir. Üretim süreçlerinin yavaşlaması hatta bazı dönemlerde zorunlu olarak tamamen durması, tedarik zincirinin kopması ve gecikmeler yaşanması, ulaşım ağlarının kapanması bu alanda büyük problemler

oluşturmaktadır(Güngörer, 2020, s.400). Salgın belirli bölge ve belirli sektöre ait bir problem oluşturmadığı için geniş kapsamlı olarak ortaya çıkar ve yayılım gösterir.

Salgından bütün imalat sanayi sektörleri etkilenmektedir. Ağır sanayi üretimi yapan firmalar bu durumdan daha derinden etkilenmektedir. Ağır sanayi üretiminin bu denli etkilenmesinin üç sebebi vardır. Tedarik zincirinde oluşan bozulma yönetilmesi zor sorunları meydana getirdi, oluşan belirsizlik ortamı koordineli çalışmayı zorlaştırdı ve satış yapmak imkânsız sayılabilecek bir noktaya geldi(Keskin, 2020, s.464). Salgın ile birlikte Çin ekonomisi üretiminde yaşanan aksama, küresel boyutta arz faaliyetlerinin durması ve yarı mamül(ara mal) ve hammaddeyi Çin'den ithal eden firmalar üretimde daralma yaşamıştır.

Tüm sektörler her krizden mutlaka olumlu ya da olumsuz biçimde etkilenir. Bu salgının oluşturduğu ekonomik krizde de olumlu olarak etkilenen sektörler temizlik ürünü ve maske üreticileri, sağlık araç gereç üreticileri oldu. Hizmet, imalat, turizm, lojistik, eğitim, sanayi, tarım gibi sektörler olumsuz yönde etkilendi. Tedarik zinciri ağlarının bozulması küresel ekonomiyi olumsuz yönde etkiledi. Otomotiv sektörü başta olmak üzere endüstriyel alanda parça üretimi yapan sektörler hammaddeye ulaşamamak, işçilerin düzenli çalışamaması, üretimi aksatan unsurlar olarak karşımıza çıktı(Cinel, 2020, s.131-132).

Üretimde en büyük ihtiyaçlardan birisi de enerjidir. Salgın sonrasında krizden büyük oranda etkilenmiştir. Rusya, Suudi Arabistan arasında salgının çıktığı ilk yılda petrol üretim rekabeti vardı ve bu nedenle petrol fiyatlarında azalış söz konusuydu. Salgın sonrasında talepte meydana gelen azalış petrol fiyatlarının 20 Amerikan dolarına kadar düşmesine sebep oldu. Çin'de tedarik zincirini bozulmasının yanı sıra ekonomilerde oluşan yavaşlama durumu dünyada endüstriyel üretimi azaltarak, enerji sektöründe yakın zamanda böyle bir kesintiye gitmek zorunluluğu oluşmamıştı(Karadağ, 2021). Kısıtlamaların kaldırılması ve normalleşme hamleleri ile ekonomilerde üretime yeniden dönülmesi enerji talebinde artışa sebep olurken arzın bunu hemen karşılayamaması enerji fiyatlarında ani artışa sebep oldu. Bu durumu etkileyen başka etkenlerde meydana geldi. Fakat üretimin belirli bir süreden sonra tekrar başlaması ürünlerin maliyetini artırmakta ve enflasyona sebep olmaktadır.

Türkiye açısından bu durum enerjide dışa bağımlı olması anlamında cari açığın azaltılması için fırsat durumu meydana gelmiştir. Petrol fiyatları düştükçe maliyetler azalacaktır. Üretimin artması tedarik zincirlerinde meydana gelen bozulmalar nedeni ile istenilen düzeyde olmasa da Türkiye bu şartlar altında enerji fiyatları tekrar yükselene kadar olumlu kabul edilebilecek bir zaman yaşamıştır. Enerji talebinin çoğalması ve diğer ülke ekonomilerinin üretime tekrar başlaması durumu eski koşullara getirmiştir.

Koronavirüs salgının ortaya çıkardığı ekonomik etkileri Siyah Kuğu olarak adlandıranlar oldu. Salgın hem tıbbi anlamda bulaşıcı hem de ekonomik anlamda bulaşıcı özelliğe sahiptir. Salgının önlenmesi tedbirleri ekonomileri durgunluğu sürüklemiş ve üretim ile dış ticaret azalmıştır. Üretimde aksamalar, tedarik zincirinde bozulmalar şirketlerin faaliyetlerinin bozulmasına sebep olurken istihdamda azalışlara sebep oldu(Köse, 2020, s.47).

Dünya genelinde ülkelerde salgının ekonomi maliyeti eşit değildir. Her ülkede bir sorun olarak karşımıza çıkan işsizlik durumu salgın nedeni ile daha fazla artış göstermiştir. Krizlerde genel olarak daha genç olanlar ve daha az eğitilmiş olanlar işlerini kaybetme olasılığı ile karşılaşır. Salgın döneminde fiziksel etkileşimi içeren işler üzerinde işsizlik daha fazla görülür. Dünya genelinde 600 milyondan fazla işçi yüksek gelir kaybı riski içindedir(Kaya, 2020, s.230-231).

Salgın ile birlikte dünya genelinde %10 iş kaybı meydana geldi. Her 5 çalışandan 4'ü salgının çeşitli şekillerde etkilendi. Karantina uygulamaları, İzolasyon, sokağa çıkma kısıtlamalar, sınırların kapanması insan hareketliliğini azaltan unsurlardır. Bu durumun sonucunda iş yerleri küçülmeye gitti, geçici ya da kalıcı biçimde iş yerlerini kapatma zorunda kalanlar oldu. İşletme sahipleri kadar bu durum işçilerinde iş hayatlarının sekteye uğramasına sebep oldu. Salgın ekonomik anlamda etkileri farklı olsa dahi bütün sınıflara etkisini gösterdi(Özkan, 2021, s.99).

İşsizlik sigortası, sosyal yardım gibi koruma sistemleri bulunmayan ya da yeterli olmayan gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler işsizliğin etkilerini daha yoğun olarak yaşaması kaçınılmazdır. Koronavirüs salgının çalışma ortamında yeterli mesafe alanı oluşturulamaması gerekçesi ile birçok iş yeri işçilerini ücretsiz izne ya da hafta birkaç gün çalışılacak biçimde çalışma günleri düzenlendi. Emek arzında ve emek talebinde meydana gelen azalış işçilerin gelirlerini ve işlerini kaybetme

tehlikesini oluşturdu. Dijitalleşmenin sağladığı fırsatlar ile evden çalışma modelinin gündeme geldiği salgın hayatında gelişmiş ülkeler ve çalışılan sektörün evden çalışma uygulamasına uygun olması çalışanları bir miktar rahatlatmış ve hem sağlık hem de ekonomik anlamda korumayı başarmış sayılabilir(Kara, 2020, s.274).

Koronavirüs salgının ekonomi alanında etkilerinden olan işsizlik ve geçim sıkıntısıdır. Salgının yayılma hızının insanların evde kalmasını sağlayarak düşürülmeye çalışılması, küçük ve orta boyutta üretim yapan işletmelerin kapanmasına sebep oldu. Toplumda birçok dezavantajlı grup bulunmaktadır. Salgın koşullarında bu grupta yer alan birey sayısı artış göstermektedir. Kaynak ve hizmetlere erişimde sınırlı olan insanların iş kayıpları daha da deriden etkilenmektedirler. Aynı zamanda salgın öncesi dönemde dezavantajlı grupta bulunmazken salgının etkilerinde kaynaklanarak iş ve gelirlerini kaybederek dezavantajlı konumda kendilerini bulabilmektedirler(zkan, 2021, s.101).

Sokağa ıkma kısıtlamaların getirilmesi kayıt dışı çalışan olarak adlandırılan, düzenli geliri olmayan, maaşlı çalışmayan, günlük işler sonucun mesai bitiminde ücretini alarak geçinmeye çalışan insanlar ve aileleri maddi açıdan oluka zor durumda kaldılar. Uluslararası düzeyde sınırların kapanması ve seyahat kısıtlamalarının getirilmesi turizm sektörünü olumsuz etkilerken, inşaat, hizmet, sektörlerinde istihdam alanında kayıplar gerçekleşti(Güngörer, 2020, s.401).

3.2.4. Eğitime Ara Verilmesi ve Uzaktan Eğitim

Toplumsallaşma aracı olarak eğitim toplumsal ve kültürel yapının devam etmesini sağlayan, değişimlere karşı korunma sağlayan toplumsal kurumdur. Eğitim hayat boyu devam eden, gayri resmi biçimde ailede başlayan evde ve genel kültür olarak çevrede devam eden, resmi olarak ise eğitim sistemlerince gerçekleşir. Eğitimin her toplumda biçim olarak farklılık gösterse de gelecek nesillere sosyal ve kültürel bağın kurulmasında zorunludur.

Koronavirüs salgınının bulaştığı eğitim kurumu okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar bütün okulların kapatılmasına sebep oldu. Başta Çin yerel olarak okullarda eğitime ara verilmesine karar verirken bu tedbir diğer ülkelerce uygulanmaya başladı. İtalya 15 Mart 2020 okulların kapatılması kararını bölgesel olarak uygularken salgının lkede hızla yayılması nedeni ile ülke genelinde uygulanması kararı alınmıştır. İran'da okulların kapatılması kararı uygularken ülke

içerisinde 18 milyon 635 bin 825 öğrenci bu durumdan etkilendi. Mart ayından sonra ise Avrupa, Asya ve Amerika kıtalarında toplam 124 ülke hızlı bir karar mekanizması ile yüz yüze eğitime ara verdi(Eken, Tosun ve Tuzcu-Eken, 2020, s.116).

Dünya’da ve Türkiye’de eğitime olan ilginin yoğun olması sebebi ile bu alanda yatırımlar artış gösterir. Nüfusun az olduğu bölgelerde dahi eğitim kurumları bulunmaktadır. Dijital çağın başlaması ile fiziki olarak okulun bulunması ihtiyacı azalmaktadır. Eğitim alanında yaşanan dijital dönüşüm bilgisayar ve internet alt yapısı destekli eğitime katkı sağlamaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı 2018 yılında yayınladığı 2023 Eğitim Vizyon Belgesinde sanal ortam üzerinden bakanlığın kendine özgü tasarımları ile eğitimde dijital dönüşüme hazırlanmaktadır. Bu konuda en önemli unsur hem öğretmenin hem öğrencinin dijital eğitim temellerinin sağlanması gerekliliğidir. Koronavirüs salgını oluşana kadar süreçte farklı gerekçelerle istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Salgının ortaya çıkması sonrasında eğitime ara verilmesi televizyon ve internet altyapısı ile eğitim-öğretim devam ettirilmeye çalışıldı(Öztürk ve Çetinkaya, 2021, s.149-150).

Uzaktan eğitim sisteminin yapılandırılması iyi olursa öğrenci ve öğretmen için birçok fırsat sunabilmektedir. Formel yüz yüze eğitim sürecinde gönülsüz olan, engeli nedeni ile katılamayan, evi ile eğitim kurumu arasında mesafenin çok fazla olması, eğitim-öğretim yaşının tamamlamış fakat eğitim-öğretimini tamamlamak isteyen birçok fertler için önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Bu fırsatların yanı sıra tabi ki sınırlılıkları mevcuttur. Okulun sunduğu sosyal çevreden mahrum kalmakta kendi akran grubu ve öğretmenleri ile iletişimin nasıl kurulacağının deneyimin kazanamamaktadır. Bulunduğu sınıftaki arkadaşları ile ortak eylem gerçekleştirememekte, eğitime yönelik motivasyon oluşmamaktadır. Uzak eğitimde öğrenci, ekran karşısında çevrimiçi biçimde gerçekleşiyorsa bu saat dilimi dışında öğrenciler ve öğretmenler bir araya gelemiyor, bant kayır ise daha önce kurgulanmış içerik dışında herhangi bir etkileşimde bulunamamaktadır. Öğretmen açısından da durum hem fırsat hem de sınırlılıklar içermektedir. Yüz yüze eğitimde, öğretme eylemi ve öğrenme tepkisi aynı ortam gerçekleşirken uzaktan eğitimde bu durum farklılık göstermektedir. Uzaktan eğitim öğrencileri yalıtılmış hissettirebilmekte iş birliğine dayalı öğrenme süreçlerinde mahrum bırakmaktadır(Özer ve Suna, 2020, s.177).

Türkiye’de okulların kapanması ve yüz yüze eğitime geçilmesi 11 Mart 2020 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu ortak çalışması ile karar verildi. 23 Mart 2020’de Eğitim Bilişim Ağı(EBA) üzerinden ve Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu(TRT)’nun belirlenen kanalları üzerinden ilköğretim ve ortaöğretim okulları için yayınlar başlatıldı. Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Bilişim Ağı üzerinden canlı ders uygulaması ile müfredata uygun biçimde televizyon dersler devam ettirilmeye çalışılırken, okulda bulunan öğretmenler ise Milli Eğitimin uygun gördüğü uygulama programları üzerinden eğitim-öğretimi yürütmeye çalıştı. Yükseköğretim Kurumu(YÖK) üniversitelerin uzaktan eğitim yapması yönünde karar alarak üniversitelerde aktif öğrenime ara vererek uzaktan eğitim uygulamasına geçti. Türkiye’de okul öncesi, ilk ve orta öğretim, yükseköğretim öğrencileri dahil toplam 24 milyon 901 bin 925 öğrenci koronavirüs salgını nedeni ile eğitime ara vermiştir. 12 Mart 2020 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı 2 hafta olarak verilen ara 2019-2020 eğitim-öğretim yılı sonuna kadar uzatıldı. Yükseköğretim kurumlarında eğitimle çevrimiçi uzaktan eğitim ile gerçekleştirildi. 16 Mart 2020 tarihinde 3 hafta olarak ara verilen eğitime bütün illerdeki üniversitelerin bahar dönemini kapsayacak biçimde uzatılma kararı alındı. Üniversitelerde Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi(UZEM) ile öğrenime devam etti. Buradaki problem Anadolu Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi’nin mevcut kullandığı uzaktan eğitim alt yapısı ile çözülmeye çalışıldı. Akademisyen ve öğrencilerin erişimine açılan bu alt yapı yeterli geldiği boyutta kullanılmış yetersiz kalındığında ise farklı uygulama programlarında akademisyen ve öğrenci sanal ortamda bir araya gelebilmiştir(Eken, vd., 2020, s.118-119).

TRT EBA TV üzerinde eğitim-öğretimin devam ettiği uzaktan eğitim 19 Haziran 2020 tarihinde sona erdi. 3 ayrı televizyon kanalı üzerinde yapılan yayınlardan 7 milyonun üzerinde öğrenciye ulaşmak hedeflenmiştir. Salgın döneminde uzaktan eğitim ile evlerden katılım sağlayabilen öğrenciler derslere adapte olmak ve odaklanmakta zorluk yaşadılar. Uzaktan eğitimin dönemsel süreceği varsayılsa da vaka sayılarında artışın 2020-2021 eğitim-öğretim yılının büyük çoğunluğunu uzaktan, gerekli şartların sağlanması durumunda hafta 2 gün yüz yüze eğitim olarak eğitim-öğretim yılı tamamlanmıştır. Bu süreç öğrenciler üzerinde olumsuz etki oluşturdu(İnci-Kuzu, 2020, s.508).

Eğitim sürecinde kısmen de olsa okullarda fiziksel donanım yetersizliği, sınıf içi öğretim faaliyetleri, ekonomik gelir farklılıkları bir takım eşitsizlikler oluştururken salgın döneminde ev odaklı eğitim uygulamasında bu durum daha farklı bir boyuta dönüştü. Uzaktan eğitimden yararlanılması için en az bir televizyona ihtiyaç duyan öğrenciler okul öğretmenleri ve arkadaşları ile Milli Eğitim Bakanlığının sunduğu portal üzerinden eğitim-öğretimden yararlanması için internet alt yapısına ve portal uygulamasına uygun işlemcili bir bilgisayara, tablete ya da akıllı telefona ihtiyacı vardır. Ailelerin genel olarak gelir düzeylerine göre teknolojik altyapı ve teknolojiye erişim konusunda kullanım eşitliğinin sağlanamadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra salgın nedeni ile okula gidemeyen çocuklar evde kalmak zorunda oldukları için sosyal ortamdan uzak kaldılar. Anne babaların çocuklarının uzaktan eğitim sürecini takip etmekte zorlanmaları ve bu durumun çocukları arasında çatışmaya neden olduğu durumlar yaşandı(Güngörer, 2020, s.400).

3.2.5. Sağlık Hizmetlerinin Aksaması

Toplum içerisinde bulunan fertler hayatlarını düzenli biçimde sürdürmek için sağlıklı olmak ister. Bu nedenle sağlık hizmetleri bir ihtiyaçtır. Bu hizmetin gerçekleşmesi için sağlık alanında uzmanların sunduğu hizmetler kullanılmaktadır. Sağlık hizmetlerine erişim temel bir insan hakkıdır, ancak tüm dünyada koronavirüs salgınının sağlık hizmetleri sistemleri üzerine getirdiği yük nedeni ile insanın sağlık hizmetlerine erişimini etkilemektedir. Liberalizm anlayışı ile sağlık alanına da dünya genelinde ekonomik değer atfedildi ve sağlık hizmetleri değişim yaşadı. Koronavirüs salgını birçok alanda etkili olduğu sağlık hizmetleri alanında da oldukça derin bir etki oluşturdu. Avrupa Birliği'nin gelişmiş ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri sağlık hizmetleri salgının oluşturduğu kriz ile mücadelede oldukça güç durum yaşamış ve oluşan yoğunluğa karşılık verememiştir. Böyle çaresiz bir durum yaşamalarının en önemli sebeplerinden biri sağlık hizmetlerinin özel sektör aracılığı ile verilmesidir. Gelişmiş ülkeler olarak anılan ülkelere maalesef çevre sorunları, salgın hastalıklar gibi ihtiyaçların karşılanması maddi açıdan sürekliliği olmayan veya kârlı işler olarak kabul edilmediğinden özel sektör tarafından yatırım yapılmamaktadır. Sağlık alanında sunulması gereken bu hizmetler kamu tarafından karşılanmaya çalışılır. Sağlık hizmetleri açısından kamu alanının daralması ile bahsedilen hizmetlere finansman sağlanamamaktadır. Amerika Birleşik

Devletlerinde sağlık hizmetleri büyük eşitsizlik ortamı oluşturmaktadır. Dönemin Amerikan Birleşik Devletler başkanı D. Trump koronavirüs tespitinde kullanılan PCR testinin ücretsiz olarak sunmaya başladı. Ancak buradaki tutarsızlık testi pozitif çıkan kişilere sigortaları yoksa tedavi olmaları tamamen insanları maddi duruma göre şekillenmektedir. Sigortaları olmaları durumunda da sigorta tedavi ücretlerini anlaşmalarının nasıl yapıldı ise ona göre uygulama yapılmaktadır(Karakaş, 2020, s.547-548).

Türkiye’de salgın başlangıcından bu yana kamu hastaneleri pandemi hastanesi olarak ilan edildi. Karar alınırken koronavirüs hasta sayısının artış göstermesi ve mikrobiyoloji, göğüs hastalıkları, iç hastalıkları uzmanlarından en ikisinin bulunması şartı mevcuttur. Donanım olarak ise üçüncü derecede yetişkin yoğun bakım yatağı bulunan Sağlık Bakanlığı hastaneleri, devlet niversitesi hastaneleri ve vakıf niversitesi hastanelerini kapsayacak biçimde düzenlendi. Özel hastaneler ilave ücret almakta zorlanınca gelir kaybetme bahaneleri sunarak pandemi hastanesi ilan edilmekten kaçmaya çalıştı. Sağlık Bakanlığı hastaneleri ve devlet niversiteleri hastaneleri üzerinde bulunan yoğunluk beraberinde problemleri de getirdi. Koronavirüs orta çıktıktan iki buçuk ay geçmiş olmasına karşın kamu hastanelerinde ciddi bir hazırlık yapılmadı. Hastaneler koronavirüs şüphesi ile gelen hastalar ile diğer hastalar aynı ortamda tanı konulmaya çalışıldı. Koronavirüs şüphelileri için ayrı servis oluşturulmadı. Sağlık çalışanlarına yeterli ekipman ve nleme çalışmaları yapılamamıştır. Salgının vaka sayılarında artış göstermesi üzerine kamu hastanelerin pandemi hastanesi ilan edilmeye ve sürecin nasıl ilerletileceğine dair uygulamalar hazırlandı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Pandemi Eylem Planına göre Pandemi Genel Koordinasyon Ekibi oluşturuldu(Sağlık Bakanlığı, 2020).

Hastaların korkuları nedeni ile koronavirüs salgının ilk aylarında randevuların iptal ve ertelenmesi gerçekleşti. Bu durum hem tanı hem de kontrollerde gecikmelerin oluşmasına sebep oldu. Düzenli takip gerektiren hastalıklar için takibin sürdürülememesi ilaç tedavilerinin aksaması, tedavinin kesilmesi ve doğru olmayan yöntemlere başvurulması gibi durumları meydana getirdi. Sağlam ocuk izlenimleri ailelerin hastaneye gitmek konusunda yaşanılan korku nedeni ile ertelenmektedir. Koronavirüs salgını, ülkelerin yüksek kaliteli temel ana-ocuk sağlığı hizmetlerini sürdürmelerini engelleyen önemli zorlukları beraberinde getirmiştir. Ülkelerin

nitelikli sağlık personeli kaynakları, düzenli temel sağlık hizmeti sunumundan pandemi ile müdahale çabalarına yönlendirilmiştir. Gebeler ve yeni doğanları olan anneler, ulaşım kısıtlamaları ve kapanma önlemleri nedeni ile temel sağlık hizmetlerine erişimde zorluk çekmiş veya enfeksiyon korkusu nedeniyle sağlık kuruluşlarına gitme konusunda isteksiz olmuşlardır(Aközlü ve Öztürk-Şahin, 2021).

Dünyada 45 milyon, Türkiye’de ise 700 bin civarında Alzheimer hastası bulunmaktadır. Alzheimer Derneği Yönetim Kurulu salgın döneminde hastaların ve hasta yakınlarının çektiği zorluklara dikkat çekti. Koronavirüse yakalanma konusunda hastalıkları itibari ile risk oluşturmaları dahi hastalar ileri yaşı grubunda bulundukları için salgında dikkat edilmesi gereken gruptadır. Rahatsızlıkları nedeni ile maske takmakta ve temizlik kurallarında sorun yaşadıkları için hastanelere gitmekte problem yaşamaktadırlar. Alzheimer hastalığının en önemli unsur erken tanıdır. Ancak salgın sürecinde hastanelere ulaşım gerek kendi yaşadığı problemler neticesinde gerekse hastanelerin öncelediği hasta kategorisinde olmadıkları için tanı konulması geciken birçok kişi oldu(Aksam Gazetesi, 2020). Avrupa’da koronavirüs salgını nedeni ile yaklaşık bir milyon kanser vakasının tanı konulması gözden kaçırıldığını belirtti. İngiltere’de bulunan Cancer Research UK Derneği ülkede kanser tanı ve tedavisinin olumsuz etkilediğini kanser şüphesi ile bir önceki sene doktora başvuru oranının yüzde 10 daha az olduğunu belirtir.

Koronavirüs salgının oluşturduğu ortam nedeni ile kanser hastaları hastaneye gitmeye çekinmişlerdir. Bunun yanı sıra hastane randevusu alabilmek hastanelerin pandemi hastanesi ilan edilmesi ile zorlaşmaktadır. Kanser hastaları yarı acil hastalardır ve tanı almış hasta uzun süre bekleme şansı yoktur. Kanser hastalığı çok disiplinli bir tedavi gerekmektedir. Tanılarında gecikme yaşandı ve tedavilerine de gecikmeli olarak başlanmak durumunda kalınıyor.

Kamu hastanelerinin pandemi hastanesi olarak ilan edilmesi sonucunda koronavirüs salgınına karşı önemli tedbir alınmış ve salgın kontrol atına alınmaya çalışılmıştır. Ancak mevcut süreçte sadece koronavirüs hastaları yoktur. Salgın öncesinde ve salgın sonrasında farklı hastalıklar neticesinde hastaneye gereksinim duyan insanlar ihmal edilmektedir. Burada aynı zamanda bir ikilem söz konusudur. İlk olarak kamu hastanesini tercih etmek isteyen hakları kamu hastanelerinde tanımlanan hastalar mecburi olarak Türkiye genelinde pandemi hastanesi ilan edilmeyen bölgelerdeki hastanelere gitmek zorundadır. Bu seçenek salgın

başlangıcında şehirlerarası hareketliliğin azaltılması için şehir sınırlarının kapatıldığı dönemde imkânsızdır. Sınırlar kapalı dahi olmasa bu durum hasta biri içi hem fiziksel olarak hem maddi olarak oldukça güç bir durumdur. İkinci seçenek ise kendini pandemi hastanesi olmaktan farklı bahaneler sunarak kaçan özel hastanelerdir. Yine aynı biçimde maddi gücü yeterli olmayan hastalar bu durumdan yararlanamayacaktır. Görüldüğü gibi koronavirüs hastası insanları tedavi etmeye çalışırken diğer hastalar ikinci planda kalmaktadır.

3.3. Pandemi Döneminde Oluşan Risk Ortamı

Ulrich Beck sanayi toplumunda oluşan sorunları ortaya koyduğu risk kavramı ile açıklamaktadır. Risk kavramı yüzyıllardan beri karşılaşılabilecek tehlikeli durumları, insanların kaygılarını anlatmak için kullanılır. İnsanlık tarihi boyunca farklı tehlike ve riskler ile karşılaşmıştır. İnsanlık tarihi kadar eski olan risk kavramı içerik ve anlam bakımından farklılıklar gösterir. Çağın şartlarına göre yeniden tanımlanan risk kavramı soğuk savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında yaşanan siyasi, askeri, teknolojik, ekonomi alanında oluşan rekabet değişimleri meydana getirmiştir. Risk temelinde değişimi Risk Toplumu çalışmasında Batı toplumlarının içindeki bulunduğu durumu sosyolojik bakış ile açıklamaya çalışır. Modernleşme kapsamında dünyanın bilimsel bilgi ile kontrol edildiğini düşünen endüstri temelli modernliğin sorgulanmaksızın teşvik edilmesini, öngörülemeyen risklerin oluştuğu, dünyanın kontrolsüz biçimde sanayileşmesi sonucunda risk toplumunun oluşturduğunu belirtir. Aralık 2019 tarihinden itibaren oluşan koronavirüs salgın hastalığının ortaya çıkışı ise Ulrich Beck'in risk kavramına bakış açısından yararlanarak Dünya'da ve Türkiye'de nelerin risk boyutuna ulaştığını inceleyeceğiz.

3.3.1. Covid-19 Pandemi Sürecinde Oluşan Riskler

Toplum hayatında Koronavirüs salgını ile dünya genelinde birçok alanda kırılmalar yaşanmıştır. Yaşanılan bu kırılmaların oluşturacağı durumu önlemek için ülkeler ekonomi, eğitim ve sağlık alanlarında tedbirler almaya çalışmaktadır(Şenol, 2020). Koronavirüs salgını hayatımıza girdiğinden bu yana tesir ettiği en önemli durumlardan biri sınırların kapatılması ve ulaşımın durdurulmasıdır. Sınırların kapatılması durumu hem insan hareketliliğini kısıtlamakta hem de ticari ürünlerin

hareketliliğini kısıtlamaktadır. Dünya genelinde kademeli biçimde ülkeler birbirilerine sınırlarını kapattı. Salgın başlangıcında kapatma kararının verilmesinde öncelikli durum mevcut ülkede vakanın var olup olmamasına vaka var ise yoğunluğuna bakılarak karar alındı. Sınırların kapatılması başka ülke insanlarına virüs bulaşmasını engellemek veya başka ülkeden gelen insanların taşıyıcı olma ihtimalini kontrol altına almaktır. Salgının bütün dünyaya yayılması sonucunda hemen hemen bütün ülkeler sınırlarında giriş çıkışı durdurdu. Öncelikle kara ve hava yolu ulaşımı bu durumdan etkilendi. Ülkesi dışında bulunan insanlar mevcut konumlarında kaldı ve ülkelerine dönüş sağlayamadı. İthalat ve ihracatın ulaşım yollarının hangisi ile gerçekleştiğinin önemi olmaksızın sınırlar kapalı olduğu için ticari malların sevkiyatında da problemler oluştu.

Türkiye’de salgın başlamadan önce 24 Şubat 2020 tarihinde İran ile kara sınırına kapatma tedbiri getirerek ilerleyen süreçte bütün kara sınırlarını kapatma kararı alınmıştır. Aynı zamanda ülke içerisinde büyükşehirler ile Zonguldak şehri sınırları da kapatılmıştır. Türkiye’de kara sınırlarındaki hareketliliği kontrol edebilmek için farklı yöntemler kullandı. PCR testi, sınır girişlerinde 14 günlük karantina uygulaması, mal sevkiyatlarında tırların içeri girmeden dorselerinin değiştirilmesi gibi önlemler ile hareketlilik kontrol altında tutuldu. Ancak bu süreç ülke dışına çıkması gereken ya da başka ülke sınırından kendi ülkesine girmek isteyen insanlar için artık risk oluşturmaktadır. 14 günlük karantina uygulaması hem zaman hem de maddi kayıplara yol açmaktadır. Aynı zamanda ticari malların sevkiyatı da şirketler için risk oluşturur. Ulaşımın aksamamasından dolayı ürün zafiyeti, planlanan zamanda üretimin yapılamaması gibi risklere ortam hazırlamaktadır.

27 Mart 2020 tarihinden itibaren dış hat uçuşlarının hepsini iptal eden Türkiye ulusal sınırlar içerisinde kendini korumaya çalışmıştır. Hava ulaşımı konusunda ise 27 Mart 2020 ile 11 Haziran 2020 tarihleri arasında uçuşların iptal edilmesi, neler olacağının belirsizliği, insanların uluslararası hareketliliği hastalığa yakalanma ve hastalığı taşıma riskini oluşturdu. Hava yolu ulaşımını kapatarak dünyanın her yerinden salgın hastalığı gelebilecek olasılıklarını ortadan kaldırılmak amaçlandı. Bu tarihler arasında zorunlu uçuşlar ve tahliye uçuşları dışında hem dünyada hem de Türkiye’de uçuşlar durduruldu. 11 Haziran 2020 tarihinden sonra Türkiye’de kademeli normalleşme hareketleri ile uçuşlara yeniden başladı. Dış hatlarda uçuşların anlaşma sağlanan ülkeler ile karşılıklı olarak planlandığı açıklandı. Sivil Havacılık

Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı genelge ile maske kullanımı, yolcuların ateşlerinin ölçümü, terminallere yolcu dışında kimsenin alınmayacağını, yolcular arasında mesafelerin korunmasına dikkat edilmesi şartlarının devam ettiği bildirildi. 23 Eylül 2020'de ise Hayat Eve Sığar uygulamasının kullanımına başlanması ile uçuşlarda Hayat Eve Sığar kodu uygulanması ve PCR testi yaptırılması zorunlulukları getirildi(Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2020). Hava ulaşımı kullanımı 14 Ocak 2021 tarihine dek bu koşullar altında gerçekleşti.

14 Ocak 2021 tarihinden itibaren Dünya ve Türkiye'de Covid-19 virüsüne karşı aşılama uygulaması başladı. Covid-19 aşısı olan insanlar için uygulanan PCR testi uygulaması ve ülkelere göre değişiklik gösteren 3-14 günlük karantina uygulamaları esnetilmeye başlamıştır. Aşı olan kişilerin seyahat etmek istediklerin Dijital Aşı Pasaportu oluşturarak aşı sürecini ve seyahat edenlerin takibini daha kolay takip edebilir hale gelmektedir. Bunlara ek olarak dijital aşı pasaportu olanlar seyahat edilen ülkelerde restoran, kafe ve otel mekânlarında maske kullanım zorunluluğu kaldırılıyor. Ancak aşılama konusunda farklı risk durumları söz konusudur. Çünkü Dünya Sağlık Örgütü, ülkelerin sağlık bakanlıkları ve havayolu ulaşım firmalarının ortak kabul ettikleri aşılamanın tam sertifikasyon ile değil acil kullanım izni ile uygulanmaya başlaması yan etkileri konusunda risk oluşturmaktadır. Dijital aşı pasaportu oluşturulmasının ardından Türkiye'de 3 Mart 2022 ile uçuşlarda Hayat Eve Sığar uygulama kodu uygulaması kaldırılmıştır. Seyahat esnasında uygun şartları taşıyan maskelerin kullanımına devam etmektedir. Ülkeler kendi aldıkları kararlar ile Covid-19 aşısı olma zorunluluğunu kaldırırken bazı ülkelerde ise dijital aşı pasaportu uygulaması devam etmektedir(Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2020). Hava yolu ulaşımında uygulamalar bu yönde iken kara, deniz ve demiryolu ulaşımında Türkiye sınırlarında giriş çıkış yapmak isteyenlere sağlık alanında herhangi bir belge istenmemektedir.

Koronavirüs pandemisi ve havayolu ulaşımı birbirlerini etkiledi. Havayolu ulaşımı yolculuk süresini azaltarak insanların daha çabuk bir yerden bir yere gelmesini sağlayarak salgının yayılmasında etkili olurken hastalığın yayılması ve insan hareketliliğinin durdurulmasında en çok havayolu ulaşımı derinden etkiledi. Türkiye'de havayolu ulaşımını incelemek için Türk Havayolları yıllık faaliyet raporları incelendiğinde 2019 yılı raporunda petrol fiyatlarında görülen azalma ile havacılık sektörü rahatlama yaşadı. Bu dönemde kur hareketleri nedeni ile Türkiye

tatil için cazip hale gelerek bir önceki yıla göre dış hat yolcu sayısında % 3,8 artış kaydedildi. Devlet Hava Meydanları Genel Müdürlüğü(DHMI) verilerine göre 2019 yılı içerisinde Türkiye’de iç hat, dış hat ve Türkiye üzerinden uçuş yapan yolcu sayısı toplamı 208 milyon 911 bin 338 olarak gerçekleşti(Türk Hava Yolları, 2020 ve Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, 2020). 2020 yılının ilk çeyreğinde koronavirüs pandemisinin oluşması ile dünya havacılık sektörü büyük ölçüde etkilenmişti. Dünya genelinde ülkeler vatandaşlarını kendi ülkelerine getirebilmek için tahliye uçuşları düzenlediler. Yılın ilk yarısını tahliye amaçlı uçuşlar oluştururken ikinci yarıda ise tedbirler alınarak yapılan uçuşlar gerçekleşti. Türkiye ise 2020 Devlet Hava Meydanları Genel Müdürlüğü(DHMI) verilerine göre 2020 yılında 81 milyon 703 bin 685 yolcu havayolu ulaşımı kullanarak 2019 yılına göre -% 60,9 oranıyla yolcu sayısında azalış kaydetti(THY,2021 ve DHMI, 2021). Ülkelerin pandemi önemli olarak diğer ülkelere uçuşları askıya alması ve insanların hastalığa yakalanma riski nedeni ile seyahat etmemeleri havayolu sektörünü olumsuz etkiledi. 2021 yılında seyahat kısıtlamaları tamamen kaldırılmasa da 2021 yılı sonu itibari ile aşılama uygulaması sonucunda havayolu ulaşımı kullanan yolcu sayısında artış görüldü. 184 ülke genelinde en az çift doz aşı olan insanlar uygulanan bazı kısıtlamalardan muaf tutularak ülkeler arasında seyahat edebilme fırsatı elde ettiler. Türkiye 2021 yılında havayolu ulaşımını kullanarak seyahat eden yolcu sayısını 128 milyon 350 bin 222 kişi olarak kaydetti. 2022 yılına göre yolcu sayısında % 57,1 artış gözlemlendi. 2022 yılında dünya genelinde seyahat kısıtlamaları gevşetildi ve pandemi dönemi ardından yolcu talebinde artış gerçekleşti. 2022 yılının ilk yarısında Türkiye’de kesin olmayan havayolu yolcu sayısı 96 milyon 647 bin 391 kişi olarak kaydedildi(THY 2022 ve DHMI 2022).

Pandeminin ilan edildiği ilk aylarda insanlar kaotik bir ortamın içinde kendilerini bularak bulundukları yerden nasıl kendi ülkelerine döneceklerinin kaygısını yaşamaya başladı. Bu dünya tarihinde ilk kez gerçekleşti. Daha öncesinde de salgın hastalıklar ulaşımı engellemiş, aksatmış olsa dahi eş zamanlı olarak ilk defa karşılaşılan bir durumdur. Süreç içerisinde pandemi tedbirleri her ne kadar gevşetilmiş ve kalıcı tedbir olarak kabul edilen aşılama uygulamaları devam etse de pandemi dönemi öncesinde bulunan havayolu ulaşımı yolcu sayısını henüz yakalayabilmiş değildir. Pandemi ile zorunlu seyahatler iptal edilmesi, insanlar üzerinde oluşan psikolojik durum, turistlerin karar vererek hareket etmesinde

değişikliğe yol açtı. Genel olarak yolcu talebinde azalmayı beraberinde getirdi. En güvenli ulaşım yolu olarak kabul edilen havayolu ulaşımı tekrar bu güvenliği kazanmak için fazla çaba göstermek zorunda kalacaktır. Sınırların kapatılması ve ulaşımın durması ile ilerleyen süreçte karşımıza çıkan bir risk ise bu sektörde çalışan insanların işlerini kaybetme riskidir. Özellikle havayolu şirketleri yaşanan krizden istihdam politikalarında değişime giderek yüklerini hafifletmeye çalışır. Personelleri ücretsiz izne ayırmak, ücretlerini belirli bir seviyeye kadar ödeyebilmek ya da tamamen ilişkisini kesmek gibi yollara başvurmak zorunda kalan firmalar oldu.

Koronavirüs salgını ile birlikte tedarik zincirleri üzerinde kırılmalara yol açmaktadır. Küresel boyutta oluşturulan tedarik zincirinde ham madde ve yarı mamül(ara ürün) tedarik halkasından Uzak Doğu ülkeleri önemli rol oynamaktadır. Covid-19 salgınının bu bölge başlaması sürecinden en başından beri olumsuz etki yaratmaktadır. Özellikle Çin tarafından temin edilen ürünlerin teslimat süreci iki katı çıkarken üretim kapasitesi yarı yarıya düşmektedir. Çin’de salgın başlangıç döneminde tedbirler sonucunda fabrikalar üretimi durdurmak zorunda kaldılar. Bunun yanı sıra Çin içerisinde ve limanlarında yaşanan lojistik gecikmeler üretimi aksatan unsurlar arasındadır. Çin’in kapasite artırma girişimleri ve kalite iyileştirme hamleleri uzmanların seyahat engellerine takılması nedeni ile aksadı. Bu durum dünya genelinde ham madde ve yarı mamül tedarik edemeyen ülke ekonomilerinin de üretim planlarında kırılmalar meydana getirdi.

Tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar talebin düşmesi, talebin değişmesi, hammadde sağlanamaması, üretimin planlanan doğrultuda gerçekleşmemesi, lojistik ve kargo süreçlerinde sınırlamalar, sevkiyatların gecikmesi, ödemelerin aksaması sorunlarını beraberinde getirir. Tedarik şoku, üretim kesintileri her ülkede ve her sektörde kendini gösterdi. Tedarik zinciri esnek olmayan bir yapıya sahip ve kesinlikle tek bir kaynak veya tek bir coğrafi bölgeden akış sağlanmaya çalışılması sürdürülebilir değildir. Bu durum sadece maliyetin düşürülmesine olanak sağlar. Tedarik şokunun oluşmasında temel sebep bu durum iken talep şoku yaşanması tüketicilerin pandemi tedbiri olarak uygulanan kısıtlamalar döneminde bazı ürünlerin stoklanması davranışına gidildi. Üretim için gerekli hammadde ve yarı mamül ürünlerin tedarikinde yaşanan aksaklıklar ürünlerin piyasa sınırlı sayıda iletilerek stokların hepsinin gönderilmemesi düşüncesini doğurdu(Nakıboğlu, 2020, s. 3-5).

Çin, Covid-19 pandemisinin başlangıcında uyguladığı tedbirleri dünya genelinde virüsün zayıfladığı ve bağışıklık kazanıldığı süreçte tekrar sert tedbirler almaktadır. Sıfır Covid politikası uygulayan Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti kendi sınırları içerisinde virüs yayılımını durdurma amacı ile hareket etmektedir. Bu iki yıllık süreçte en kapsamlı kapanmayı Şanghay'da uygulamaya alındı. 28 Mart ile 1 Nisan 2022 tarihleri arasında şehrin bir kısmı ilerleyen 5 günlük aralıkta ise şehrin diğer kısmı artan vaka sayıları nedeni ile kapanma tedbiri uygulandı. Halkın evlerde kalacağı, toplu taşıma hizmetlerinin durdurulacağı, ihtiyaç duyulan malzemelerin posta ile ulaştırılacağı, zorunlu kabul edilmeyen işletme ve ofisler kapatılacaktır. Vaka sayısında resmi rakamlar doğru kabul edildiğinde 20 Mart 2022'de iki kişi hastalıktan yaşamını yitirmişti. Şanghay kentinde 3bin 500 civarı vaka tespiti yapılırken yaklaşık 50 kişinin belirti gösterildiği söyleniyor. Covid-19 vakalarını sıfırlama amacı için daha birçok kent ve bölgede kapatma uygulamalarının planlandığı ve yürürlüğe girdiği biliniyor(BBC Türkçe, 2022).

Çin'de kapatılması kararı alınan şehir ve bölgeler finans ve endüstriyel üretimde söz sahibi bölgelerdir. Özellikle Şanghay kentinde otomotiv, yarı iletkenler, elektronik alanda üretim yapan fabrikaların üretimin yapmasını durdurma noktasına getirdi. Dünyanın önemli finans, ticaret, imalat, ulaştırma merkezlerine ev sahipliği yapan şehir hem kendi yerel sınırları içerisinde hem de sınırları dışında birçok sektörün tedarik zincirlerinde kırılmalara sebep olmaktadır. Şanghay'da bulunan buluna limanda gemilerin konteynerleri taşıma süresi aksamalara uğradı. Ülkeye gelen malların içeri taşınabilmesi ve ülkeden ihracatı gerçekleşecek malların gemilere yüklenmesi kara yolu ile gerçekleştiği için darboğaza sebebiyet vermektedir(Anadolu Ajansı, 2022). Tedarik zincirinde oluşan kırılmalar özellikle birçok sektörün üretim planlarında aksamalara sebep olmuştur.

Koronavirüs hastalığı ilk olarak Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkması sebebi ile ilk etkilenen ülkede haliyle Çin oldu. Çin özellikle son 10 yıl içerisinde dünya üzerinde kalite standart oluşturmuş biçimde üretim merkezi durumuna geldi. Tedarik zincirinde üretim yapacak olan ülkelere hammadde ve yarı mamül ürün ulaştırılamaması büyük problem oluşturmaktadır. Çin'in ihracat büyüklüğü en fazla olan 10 ülke içerisinde Amerika Birleşik Devletleri, Hong Kong, Japonya, Vietnam, Güney Kore, Almanya, Hollanda, İngiltere, Hindistan, Singapur'dur. Çin bu ülkelerle elektrik ve elektronik ürünler, makine, hazır giyim, ilaç ve kimya, demir-çelik ve

metal, plastik ürünler, mobilya, otomotiv, işlenmiş tarım ürünleri, madencilik ve doğal taşlar; savunma, havacılık ve uzay gibi materyaller üzerinden ihracat gerçekleştirmektedir. 2020 yılında yaklaşık 2,60 trilyon Amerikan Dolar ihracat yapan ve 2021 yılında ise bir önceki yılın % 30 oranında ihracat payını artıran Çin, pandemi döneminin getirdiği koşullar sonucunda tedarik zincirinde oluşan aksaklıkların dünya genelinde büyük ölçekli olumsuzluklarla karşımıza çıkmaktadır. Dünya ticareti üzerinde rekabeti elinden bırakmayan Amerika Birleşik Devletlerinin en fazla ihracat gerçekleştirdiği 10 ülke Kanada, Meksika, Çin, Japonya, Güney Kore, Almanya, İngiltere, Hollanda, Brezilya, Hindistan'dır. Amerika Birleşik Devletleri 2020 yılında ihracat değeri 1,8 trilyon Amerikan Doları olarak gerçekleşirken 2021 yılında %20 artış göstererek ihracatı tamamlar. Dünya üzerinde gerçekleşen ticaret faaliyetlerin bu denli büyük hacme sahip iki ülkede gerçekleşen aksaklıklar dünya üzerinde domino etkisi yaratma potansiyeline sahiptir(Ticaret Bakanlığı, 2022).

2022 yılında ise virüsün farklı versiyonu olan Omicron varyantının yayılım göstermesi sonucunda Çin tekrar kısıtlamaları uygulama kararı aldı. Bu durum Çin'de 2020 Haziran tarihinden itibaren en düşük yıllık artışın kaydedilmesine sebep oldu. 2020 yılında dünya genelinde pandemi tedbirleri büyük ölçüde kaldırılırken Çin'in uyguladığı 'Sıfır Vaka' stratejisi ile Şanghay ve diğer bölgelerde gerçekleşen kapanmalar tedarik zincirini ve dolayısıyla üretimi olumsuz etkiledi(Anadolu Ajansı, 2022).

Salgını döneminde üretimin durma noktasına gelmesinde ya da aksamasında farklı sebepler vardır. Tedarik zincirinde oluşan kırılmalar ham madde ve yarı mamül sevkiyatında önemli bir kayıp oluşturmuştur. Sınırların kapatılması ve lojistik sektöründe yaşanan sorunlar tam mamül ürünlerin sevkiyatında yine sorun olarak karşımıza çıkar. Özellikle salgının başlangıç döneminde işçilerin fabrikalarda çalışmasını engelleyecek tedbirler ya da çalışma imkânı bulsalar dahi kısıtlı zamanlarda çalışmaları üretim sürecini yavaşlatan sebepler arasındadır. Tedbirlerin kademeli biçimde kaldırılması ile insan hareketliliğinin normalleşmeye başlaması üretim süreci devam etse dahi özellikle Çin'in ihracatından kaynaklanan gecikmeler salgının belki de son dönemlerini yaşarken hala üretimde gecikmelere sebep olmaktadır.

Endüstriyel alanda yaşanan bu sorunların yanında tarım alanında da üretimde aksamalar meydana geldi. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü koronavirüs salgının tarım ve gıda sektöründe baskı oluşturduğunu ve arz tarafında aksaklıklar ve salgın tedbirleri doğrultusunda gıda kaybı ve israfı konusunda artış kaydedildiğini bildirdi. Çin, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya ve Fransa hem salgından olumsuz etkilenen ülkeler konumunda iken hem de tarım ürünleri ihracat ve ithalatı konusunda da söz sahibi ülkelerdir(Anadolu Ajansı, 2021).

Tedarik zincirinde meydana gelen aksaklık ve kırılmalar üretimi devamlılığında da sorunlar oluşturmıştır. Kılınç(2022, s.129-130); koronavirüs pandemisinin endüstriyel üretim üzerindeki etki araştırmak için Avrupa Birliğine üye ve aday ülkeler üzerinde araştırmasında 1929 Büyük Buhranından sonra Dünya ekonomi tarihinde görülen en derin kriz olarak Koronavirüs Pandemisi görmektedir. Birçok ekonomide resesyon eğiliminin ortaya çıktığını belirtmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün tavsiyeleri ile birlikte uygulanan pandemi tedbirleri en katı biçimde ülkelerin ekonomilerini etkilemiştir. Ekonomilerin kapanması ile tedarik zincirlerinde büyük aksaklıklar, endüstriyel üretimde olumsuz etki oluşturdu. İşçilerin hastalık bulaşma riski nedeni ile çalışma ortamından uzaklaştırılması üretimi sekteye uğrattı. Ülkeler ekonomik krizden en az düzeyde etkilenmek için para ve maliye politikaları ile önlem almaya çalıştı. Ancak koronavirüs kaynaklı krizin farklı özelliklere sahip olması nedeni ile ülkeler makroekonomik politikaların uygulanmasında güçlük çektiler.

Ülkelerin kendi kararları doğrultusunda stratejik sayılan tarım ürünlerinin ihracatına yasak getirdi. Türkiye tarım ürünleri üretiminde hem kendi iç kaynakları ile üretim yapmaya çalışan hem de diğer ülkelere tarım ürünü ithal eden konumdadır. Koronavirüs salgınında tarım üretimi belki en az etkilenen sektör olarak kabul edilebilir. Ancak tarım ürünlerinin önemini hatırlatır nitelikte yaşanan bu süreç ülkelerin tarım alanında kendi kendilerine yeterli olma durumunu tekrar bizlere hatırlattı.

Koronavirüs pandemisinin hayatımıza girmesi ile birlikte alınan tedbirler neticesinde çalışma biçiminde de değişimler gerçekleşti. Çalışma hayatının temelini oluşturan çalışanlar mavi yakalı ve beyaz yakalı olarak ayrılmaktadır. Beyaz yakalı olarak ifade edilen daha çok masa başı işlerde çalışanlar için pandemi sürecinde uzaktan çalışma yöntemi gelişti. Uzaktan çalışma biçiminin oluşmasında teknolojik

altyapısını yeterli seviyede bulunması ve yapılan işin bu yönetime uygunluğu onu verimli sayılabilecek bir hale getirdi. Uzaktan çalışma biçimi çalışma saatlerinde esneklik, trafikte geçen sürenin bireyin kendine ayırması, bir yerlere yetişme stresinden uzak olmak gibi avantajları olsa dahi ekip arkadaşları ile iletişim kuramamak ve koordinasyonu sağlayamamak, iş ve ev yaşam dengesini değiştirmek, gün içerisinde çok fazla rutine bağlı kalmak gibi dezavantajlara da sahiptir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı uzaktan çalışmaya yönelik bir rehber yayınladı. Zorunluluk hali ile gerçekleşen uzaktan çalışma biçimi çalışanlar ev eşyalarını ofis eşyaları olarak kullanmak zorunda kaldılar. Bu durum iş motivasyonunu düşüren etkenlerdendir. Ayrıca uzaktan çalışma biçiminde çalışan kadınlar ise tamamı ile evde gün geçirerek mesai saatleri diliminde evin bir bölgesinde görevini yerine getirirken günün kalanında ise ev işleri ile uğraşarak 24 saati aynı mekân içinde geçirmek zorunda kalmaktadır.

Türkiye’de tarım alanlarının ekilmesi ve hasat yapılması mevsimlik tarım işçileri ile gerçekleşir. Mevsimlik tarım işçileri genellikle bölgeler arasında ekipler halinde gezerek maddi kazanç sağlarlar. Toprak sahiplerine yardımcı olan bu işçilerin hareketlerinin kısıtlanması ekim-biçim zamanlarında zorluklar yaşanmasına sebep oldu. Tarım işçileri maaşları olmayan, günlük ücret karşılığı çalışan, toplumda dezavantajlı grup olarak bulunan çalışanlardır. Salgın dönemi ile çalışmadıkları ve sosyal güvenlik sigortaları bulunmadığı için devletin kayıtlı çalışan işçiler için uygulanan imkândan yararlanamamışlardır.

Özkanan(2022, s.364-365) pandemi sürecinin çalışmaya etkisini dönüşümlü çalışmayı sevdi mi? başlığı ile makalesinde incelemiştir. Araştırmanın amacı uzaktan çalışma uygulamasının kamu sektöründe çalışan idari personel üzerindeki etkiyi araştırmaktadır. Çalışmasının sonucunda kamu sektörü kalıplaşmış özellikleri olsa da günümüz şartlarının getirdiği ihtiyaçlar birlikte çalışma düzeninin yeniden organize edilme ihtiyacının var olduğu ortaya koyar. Çalışanlar kendi hayatlarına, aile bireylerine zaman ayırmak ve yaşam kalitelerini artırmak istemektedirler. Bu durumun uzaktan çalışma biçimi ile esneyen çalışma şartları ile mümkün olduğu sonucuna varmaktadır. Pandeminin çalışma hayatı ve çalışanlar üzerindeki etkilerine yönelik yapıla araştırmada uzaktan çalışma biçimiyle tanışan insanların iş hayatlarına yönelik oluşacak olumsuz tutumların tersi yönde etki oluşturmada etkili olacağını belirtir.

Pandemi döneminde üretimin aksamaması ve tedbirler amacı ile uygulanan kısıtlı yaşam çalışma biçimlerinde değişimi meydana getirdi. İşçiler kısa çalışma düzeni, ücretsiz izne ayrılma, dönüşümlü çalışma gibi alternatiflerle işten çıkarılmasalar dahi ücretlerinde kayıp yaşadılar. Özellikle günlük yevmiye ile çalışan, herhangi bir sosyal güvenlik hakkı bulunmayan kayıt dışı çalışan işçiler en zor zamanlarını yaşadılar. Pandeminin etkilediği bir diğer çalışan grubu ise mevsimlik gezici tarım işçileridir. Mevsimlik gezici tarım işçileri dünya genelinde iş gücü açısından dışa bağımlı ülkelerde meydana gelen ihtiyacın karşılanmasına yönelik bir organize olma biçimidir. Ülkelerarası hareketlilik gösteren gruplar olduğu gibi sadece yerel ülke içinde çalışan gruplar da bulunmaktadır. Pandemi başlaması ile birlikte sınırların kapatılması sonucunda Mart 2020 tarihinde çalışacak işgücünün hareket alanı kısıtlandığı için Fransa Büyük Tarım Ordusu olarak adlandırdığı mevsimlik tarım işçiliğine işsizleri ve eve kapananları dayanışmaya davet etmiştir. İngiltere ‘ülkeni besle(feed the nation)’ kampanyası ile işsizleri ve geçici olarak işten çıkarılanları geçici tarım işçiliğine davet etmiştir. İspanya ise hem tarım üretimini devam ettirmek hem yetişen ürünlerin zamanında toplanabilmesi için acil durum genelgesi yayınlarak gerekli işgücünü tamamlamaya çalıştı. Amerika Birleşik Devletlerinde durum ise mevsimlik gezici tarım işçilerinin düzenli ve düzensiz göç oluşturduğunu bu işgücü ihtiyacını ise daha çok Meksikalıların kullandığı vize ile karşılamaktadır. Pandemi koşullarında ülkelerin çoğunlukla yabancı tarım işçisi çalıştırma sınırların kapatılması ile güçleşirken izinli olarak çalışacağı ülkeye gelebilen işçi hem bireysel olarak kendi sağlığını hem de içine girdiği topluluğun sağlığı için risk oluşturmaktadır. Bazı ülkelerde karantina uygulamaları gerçekleşse dahi işçilerin karantina sürecinde yapılan harcamalar kendisinde tahsil edilmektedir(Kalınma Atölyesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü, s.35-38). Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Meksika, Almanya, Avusturalya, İngiltere, İspanya, Fransa ve Pasifik ülkeleri koronavirüs pandemisine karşı alınan karantina uygulaması, seyahat kısıtlaması gibi tedbirlerin mevsimlik gezici tarım işçilerinde muaf tutulması durumu gerçekleşti. Ancak diğer yönden ülke içerisinde serbest dolaşımlarını sağlayarak ihtiyacın karşılanmasına yönelik uygulama ise hastalığın işçilerin kendileri aileleri ve bulundukları bölgedeki diğer insanlar açısından risk durumunu meydana getirmektedirler(Kalınma Atölyesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü, s.116).

Türkiye mevsimlik gezici tarım işçisini genellikle ülke içerisinde bulunan işgücünde karşılamaktadır. Ülke dışından ihtiyacın karşılanmasına yönelik bir talep oluşmaz. Pandemi döneminde şehirlerarası seyahat kısıtlaması, günün belirli saatlerinde dışarda bulunmamak ve haftada belirli günler tamamen sokağa çıkma yasağı getirilmesi gibi durumlar mevsimlik gezici tarım işçilerini zor durumda bıraktı. Başka şehirlerde çalışmak isteyen işçiler çalışma izin belgesi çıkarmakta zorlandılar. Çünkü daha önce herhangi bir kayıt işlemi olmadan çalışan işçiler çalışacaklarını kanıtlamakta zorluk yaşadılar. Ayrıca aileleri ile birlikte farklı şehirlere gitmek isteyen işçiler, ailede bulunan 18 yaş altı ve 65 yaş üstü bireylerin nasıl izin alacağı konusunda sorunlar yaşadılar(Kalınma Atölyesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü, s.43).

Pandeminin etkilediği diğer bir alan ise işsizlik oldu. Amerika Birleşik Devletlerinde pandemi ilan edilen tarihe kadar işsizlik oranı % 3-4 arasında değişkenlik gösterirken 2020 yılı ilk çeyreğin % 14,7 oranına çıkarken yılsonuna doğru % 7 oranına gerileyebildi. 2021 yılı sonuna geldiğimizde %5,4 civarında işsizlik oranı kaydedildi. 2022 yılının Temmuz ayında ise %3,5 oranına gerilemiş durumdadır. Amerika Birleşik Devletleri pandeminin oluşturduğu ekonomik etkileri hızlı bir biçimde atlatmak için makroekonomi politikaları izleyerek olumsuz havayı dağıtmak istiyor. Almanya işsizlik oranlarına baktığımızda 2019 yılı içerisinde % 5 oranında iken pandeminin ortaya çıkışı ile birlikte bu oran % 6,4 olarak kaydedildi. 2021 yılı işsizlik oranı % 5,3 gerçekleşirken 2022 yılı içerisinde % 5'in altına düşerken Temmuz %5,6 oranını tekrar gördü. Euro Bölgesi işsizlik oranının 2019 yılında %7,7 iken 2020 yılında % 8,6 oranını görmektedir. 2021 yılında %7,3 oranına düşerken 2022 Temmuz ayında ise % 6,6 oranında düşmüştür. Japonya işsizlik oranları incelendiğinde 2019 yılında % 2,3 oranında iken 2020 yılında %3,1 yükseldi. 2021 yılında % 2,7 oranına düşerken 2022 yılının ilk yarısında % 2,6 oranında işsizlik vardır. Çin işsizlik oranı pandemi öncesi 2019 yılında % 5'in altında değerler bildirirken 2020 yılı pandeminin ortaya çıkışı ile işsizlik oranı % 6,2 olarak bildirilmiştir. 2021 yılında düşüş kaydetmeye devam ederken 2022 yılı Temmuz ayında %5,4 olarak işsizlik ile karşılaştığını bildirir(Tranding Economics, 2022).

Pandemi döneminde arz yönlü etki ve talep yönlü birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedirler. Arz tarafından etki incelendiğinde hastalığa yakalanan ve hastalıktan korunma için kısıtlı hayat yaşayan işçiler iş gücü arzını ve talebinin

olumsuz etkilemektedir. Talep tarafında uygulanan kısıtlamalar, kötü giden ekonomiler, firmaların ve hanehalkının tüketim davranışlarında gerçekleşen düşüşler olarak görülür. Pandemi sürecinde temel olarak iki kanalda emek piyasası etkilenmiştir. İlki hastalık endişesi ile tüketici ve işletmelerde temas yoğun olan faaliyetlerde gönüllü olarak geride duruş ikincisi ise ekonomilerde kısıtlamaların getirdiği zorunlu olmayan işlerin durdurulmasıdır. Bunun yanında çalışma biçiminde, çalışma saatlerinde, iş yapma biçimlerinde değişim gerçekleşmiştir(Kılınç, 2021, s.926-927).

İstihdam alanında koronavirüs salgını soncunda maliyetler artış göstermiş, kamuda ve özel sektörde ödemeler dengesi bozulmuştur. Salgının başlangıcında tedbirler nedeni ile çalışamayan, belirli şartlar altında çalışma imkânı bulan ya da evden çalışma uygulaması ile çalışma hayatı devam etti. Hükümetlerin uyguladığı ücretsiz izne çıkma, yıllık izinlerin erken kullanılması, aylık ücretlerin yarısı kadarını devletin sosyal güvenlik kurumunun karşıladığı diğer yarısını ise işverenin karşılamasına karar verilerek mevcut istihdam düzeyini korumaya yönelik uygulamalar düzenlendi. Ancak üretimin planlandığı gibi gitmemesi, enerji fiyatlarının yükselmesi, enflasyon gibi sorunları doğuran işverenleri etkilemiştir. Salgın döneminin artan maliyetler konusunda tasarruf sağlayacak en kolay durumun işçi giderlerinin azaltılması olacaktır. Bu durum insanların işsizlik riski ile karşı karşıya kalmaları anlamına gelmektedir.

Eğitim alanında dünya üzerinde 1,5 milyardan fazla öğrenci, 63 milyon öğretmen karantina, kısıtlama, okulların yüz yüze eğitime ara vermesinden etkilendi. Çoğu ülkede bilgisayar, internet, çevrimiçi kullanılan uygulamalar eksiktir. Bu alt yapının bulunduğu ülkelerde ise kendi toplumu içerisinde herkese eşit ulaşım fırsatı sunamamaktadır. Uzaktan eğitim olarak adlandırılan bu koronavirüs salgınında geçici olmak üzere süreci atlatabilmek için kullanılan yöntemdir(Balcı, 2020, s.77). Eğitim alanında dolaylı yoldan daha birçok etki vardır. Eğitim kurumunun işlemesi ve toplumsallaştırma sürecini aksatması gelecek nesilde kopukluklar ve aksamalar yaşanması olasıdır. 16 Mart 2020 ile 1 Haziran 2021 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullar farklı yöntemlerle eğitim-öğretime devam ettirilmeye çalışıldı. 1 Haziran 2021 tarihinden itibaren hafta 2 gün olacak biçimde eğitim-öğretim yılı tamamlandı. 6 Eylül 2021 ile başlayan 2021-2022 eğitim-öğretim yılı maske kullanımı ve diğer tedbirler ile tamamen yüz yüze eğitime başladı(Milli

Eğitim Bakanlığı, 2021). Eğitim kurumunun toplumsallaştırma işlevinin gerçekleşmemesidir. Öğrenci Öğretmen etkileşimi, akran iletişimi, sorumluluk duygusunun gelişimi koronavirüs salgını sebebi ile aksadı. Sosyolojik anlamda değişimin yavaş gerçekleştiği kurumlar arasında bulunan eğitim kurumu koronavirüs salgını ile uzaktan eğitim uygulamasına geçerek değişimin bir anda gerçekleşmesine sebep oldu.

Okulların kapatılması, evde uzaktan eğitim uygulamaları toplum açısından eşitsizlik ortamının artmasına sebebiyet vermektedir. Okulların kapalı kalma süreleri salgın başlangıcındaki tahmini süreden daha fazla gerçekleşmiş olması büyük oranda dezavantaj oluşturur. En büyük sorun olacak unsur ise okulların kapalı kalmasından sonraki süreçte okullar açıldığında öğrencilerin okulu bırakma ya da terk etme oranlarında artış yaşanmasıdır(Balcı, 2020, s.78). Bu durum toplum açısından büyük risk oluşturur. İnsan kaynaklarının eğitilememesi durumu hem birey açısından hem toplum açısından büyük kayıp oluşmasına neden olur.

Dünya’da ve Türkiye’de salgın hastalığın yayılımının engellenmesi amacı ile eğitim kurumların yüz yüze eğitime ara verildi. Bu tedbirlerin sonucunda uzaktan eğitim süreçleri başlatıldı. Uzaktan eğitim bilgi teknolojilerinin aracılığı ile mümkün olabilen bir eğitim modelidir. Günümüz şartlarında televizyon, bilgisayar, internet, tablet ya da akıllı cihazlarla mümkün olabilmektedir. Eş zamanlı olarak yapılması planlanan uzaktan eğitim süreçlerinde ise internet alt yapısı vazgeçilmez bir materyal olarak karşımıza çıkar. Bu yönde öğrenciler kadar öğrenci velileri de sürece hazırlıksız yakalandılar. Özellikle de dezavantajlı grupta bulunanlar uzaktan eğitim sürecinde internete erişimde, bilgi iletişim teknolojileri erişiminde, okuldan uzak kaldıkları için öğrencilerin ailelerinin eğitime yönelik desteklerinde sorunlar yaşanmıştır. Öğretmenler eğitsel materyal etkinlik oluşturma ve uygulanmasında eksiklikler yaşamışlardır(Güler, 2021, s.403-404). Uzaktan eğitim öğrencilerin ve öğretmenlerin hangi derecede eğitim- öğrenim verdikleri ve aldıkları ile de bağlantılıdır. Uzaktan eğitim modelinin okul öncesi çocuklarda istenilen etkinin oluşmadığı gözlenmektedir. Okul öncesi dönemde çocukların aktif biçimde hazırlanan uygulamalara katılması beklenir. Çocuğun bilişsel, duyuşsal, sosyal gelişimi, iletişim becerileri açısından önemli bir kazanımdır. Çocukların hareket ve oyun ihtiyaçlarının karşılanması ve akran iletişimi önemli iken hem pandemi nedeni ile formel olmayan eğitim sürecinde hem de pandemi nedeni ile formel eğitim

sürecinde yeterli seviyeye ulaşamamıştır(Aktan-Acar, Erbaş ve Eryaman, 2021, s.47-48). Birinci sınıf öğrencilerde ise ilkokuma yazma becerilerinde sınıf öğretmenlerinin görüşleri incelenen araştırmada EBA, Zoom, Youtube gibi programların oluşu uzaktan eğitim sürecinin devamı için önemli olsa da internete bağlanma sorunları öğrencilerin öğrenciler açısından eksiklik oluşturmuştur. Birinci sınıf öğretmenleri ilkokuma yazma öğretiminde teknoloji dâhil daha birçok kaynaklanması çocuğun öğreniminin kalıcı olmasında fayda sağlamaktadır. Fakat pandemi sürecinde buna uygun ortam oluşurken imkânlar doğrultusunda bu becerilerin kazandırılmasında aksaklıklar meydana gelmiştir. Bu süreçte öğretmenlerden alınan görüşlerde velilerin bir kısmının uzaktan eğitim sürecine önem verdiklerini bir kısmının ise uzaktan eğitim modelini eğitimden saymayarak bir tatil dönemi olarak kabul ettikleri görülmüştür. Pandemi döneminde yaşanan uzaktan eğitim sürecine yaklaşımın iki taraflı olduğu gösteren bu durum bizlere ailelerin uzaktan eğitim süreci hakkında yeterince bilgilendirilmediği ve farkındalık oluşmadığını göstermektedir(Erbaş, 2021, s.373-374).

Yükseköğretim kurumuna bağlı üniversitelerde ise durum maske, mesafe, temizlik kuralları doğrultusunda 2021-2022 akademik takvimi ile başladı. 3 Eylül 2021 tarihinde yayınlanan duyuruya göre fiziksel olarak yeterli havalandırma imkânı bulunan, mümkün olduğu düzeyde derslik kapasitesini doldurmadan ve öğrenciler arasında 1 metre mesafe oluşabilecek biçimde öğretim hayatı başladı. Örgün eğitimde dersler ve sınavlar yüz yüze biçimde gerçekleşecektir. Ancak salgının bölgesel, yerel durumu gözetlenerek, öğrenci sayısı ve üniversitenin alt yapı imkânları göz önünde bulundurularak kararlar alınacaktır. Teorik dersler ve uygulamalı dersleri desteklemeye yönelik uzaktan eğitim süreçleri planlanarak uygulanabilecektir(Yükseköğretim Kurumu, 2021). Salgın süreci boyunca kimi öğrenciler uzaktan eğitim sürecine katılım sağlayabilirken kimi öğrenciler ise hiçbir şekilde uzaktan eğitime katılım sağlayamadı. 16 Mart 2020 ile 6 Eylül 2021 tarihini kapsayan süreç içerisinde yüz yüze eğitime tedbirler dâhilinde geçilmek için çaba gösterildi. Katılım sağlayan sağlayamayan bütün öğrencilerde sosyal eksiklik meydana getirdi. Bunu yanı sıra tam katılım sağlayamayan ve kısmen katılım sağlayabilen öğrenciler üzerinde hem sosyal eksiklik hem de akademik bilgilerin işlenmesinde büyük sorun oluşturdu. Henüz bu arada bulunan kayıp zaman dilimi

için öğrencilerin sosyal ve akademik kayıplarına yönelik telafi programı bulunmamaktadır.

Pandemi şartlarında eğitime devam edebilme ve erişim sağlamak en büyük sorun olarak karşımıza çıkar. Ailelerin içinde bulundukları ekonomik şartlar, yoksunluk şartları, pandemi eğitim sürecinin kaynağını oluşturmaktadır. Uzaktan eğitim süreci her ne kadar fırsat eşitliği olarak görülse de her öğrenci eşit fırsatlara sahip değildir. Erişimini bütün sosyal gruplara açan bu uygulamalar dezavantajlı yaşayanların erişiminde aksaklıklar yaşandı. Pandemi şartları nedeni ile var olan eğitimde fırsat eşitsizliği daha da derinleşmektedir. Temel eğitim-öğrenim öğrencilerin ve velilerin çocukları için yerine gelmesini istediği temel haktır. Pandemi süreci dâhil olmak üzere başka bir süreçte böylesi bir aksaklığın yaşanmaması için gerekli alt yapı ve araç-gereç temininin yapılması gereklidir.

Salgın ile beraber sağlık hizmetlerinin sunulması ülkelerin imkânlarına göre değişiklik göstermiştir. Sağlık çalışanları hastanelerinin genelinin pandemi hastanesi ilan edilmesinden dolayı salgın hastalıkla mücadele için görev almak zorunda kaldılar. Yapılan araştırmaya göre sağlık çalışanlarının salgın hastalıktan korunmak için gerekli ekipman ve eğitimin alıp almadıkları sorularak merkezden uzak hastanelerde ekipman tedarikinde gecikmeler yaşandığını ve çalışanların belirli süre kendi imkanları doğrultusunda ekipman sahibi oldukları yanıtları alınmıştır. Sağlık çalışanları çalışma ortamı ve görevlerinin görevi olarak birçok risk ve tehlike ile karşılaşmaktadırlar. Koruyucu ekipmanların tedarikinde yaşanan sorun kaygı, korku, güvensizlik gibi duyguların oluşabilmesinde ve çalışanların hizmet sunmakta olumsuz durumlara karşılaşılabilmektedirler. Özellikle yoğun bakım hizmeti sağlayan sağlık çalışanları daha kapsamlı bir eğitime tabi tutulmalıdır(Gürer, Gemlik, 2021, s.51).

Covid-19 Pandemisi Sırasında Birinci Basamakta Filyasyon Ekiplerin Çalışanların Deneyimleri adlı makalede sağlık çalışanlarının filyasyonda görev yaparken yaşadıkları sorunlar, deneyimler, önerilerini ortaya koymayı amaçlayan bir araştırmadır. Filyasyon ekibinde görev almaya başlayan çalışanların dörtte üçünde çalışma saatlerinde değişim meydana geldi. Çalışanların yarısı kadarı ise fazla mesai yapmak durumunda kaldı. Gece yarısına kadar çalışma durumu çalışanların aile düzenlerinde ve çocuklarına gösterdikleri ilgi de aksaklıklar meydana geldi. Sağlık çalışanlarının eşlerinin de sağlık çalışanı olması ya da nöbetli bir işte çalışıyor

olmaları çocuklarına yeterli zaman ayıramama gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Filyasyon ekibinin saha çalışmalarına başladığı ilk günler koruyucu ekipman sağlanamaması problemi de yaşandı. Farklı sağlık alanlarında çalışanların filyasyon ekibi olarak çalışmaya devam etmesi çalışanlar açısından uyum süreci gerektirmektedir. Çalışma şartları açısından bu olumsuzlukları yaşarken diğer taraftan ise toplumun filyasyon ekibine karşı olumsuz tutum sergilemesi gibi durumlarla karşılaşıldı. Hasta veya temaslı kişilerin komşularının durumdan haber olmalarını istememesi, toplum tarafından dışlanma kaygısı nedeni ile filyasyon ekibinin gelmesini istememe gibi durumlar yaşandı. Sağlık çalışanları kendi iş risklerinin dışında toplum tutumu nedeni ile işlerinin zorluk seviyesi arttığı da belirlenmiştir (İlgaz, Dağıstan-Akgöz, Aslan, Gözüm, 2022, s.186-187).

Pandemide sağlık hizmetlerinden yararlanamayan önemli hastalardan biri de kanser hastalarıdır. Pandemi sürecinde kanser hastası olanların tedavisi aksarken kanser taraması ve tanı konulmasında aksaklıklar oluştu. Pandeminin ilan edildiği ilk yıl kanser tarama oranında %90 azalış kaydedildi. Sağlık Bakanlığı 2021 bütçe sunum planında görüldüğü üzere 2019 yılında 9 milyon tarama testi yapılırken 2020 yılında 3 milyona düşmüştür. Kanser hastalarının ya da şüphelilerinin başvurduğu Onkoloji Hastanesinde 2020 yılı ile 2019 yılı arasında başvuru oranı % 30 azaldı (Kırımlı, Yalçınkaya, 2021, s.45-46). 2021 yılında ise Sağlık Bakanlığı'nın 4 milyon 500 bin kanser taraması yaptığı kaydedildi (Sağlık Bakanlığı, 2022). Pandemi nedeni ile kanser hastalarında oluşan kaygı ve hastalık şüphesi bulunanların salgın hastalığa yakalanma korkusu ile başvuramamaları kanser tedavisini ve tanı konmasını olumsuz etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkar.

Kanser hastalarına yönelik araştırmada ise katılım sağlayan hastaların tamamına yakının hastalığa yakalanma korkusu olduğu, tedavilerinin aksama endişesi, pandeminin ne zaman biteceğine dair net bir zamanın olmayışı, karantina sürecinin devam etmesi, hastalarda yakınlarına olan özlem, yalnızlık hissi gibi duygusal durumlar yaşadılar. Sağlıkları açısından çalışmak bu dönemde uygun olmadığı için işlerinden ayrılmak zorunda kalmaları, hastaların gelir kaybı yaşaması ile ekonomik güçlüklerle karşılaşılması durumları yaşanmasına sebep oldu (Karabuga-Yakar ve arkadaşları, 2022, s.193-194).

Türkiye'de Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin pandemi hastanesi ilan edildi. Bu durum diğer hastalıklar ile olan mücadeleyi olumsuz etkiledi. Koronavirüs

hastalığı dışında hastalık şüphesi olan kişilerin tespit edilmesinde de gecikmelere sebep olan bu durum salgın sonrasında hasta ve hasta adayları için risk oluşturmaktadır. Pandemi hastanesi ilan edilen hastaneler bulundukları bölgedeki koronavirüs hasta sayısının yoğunluğuna göre normal hastane işlevine dönüp dönmeyeceği kararlaştırıldı. Mevcut durum salgının zayıfladığı dönemde pandemi hastanelerinin çoğu normal işlevlerine geri döndü. Ancak buradaki risk pandemi sürecinde hastaların tedavilerinin aksaması muayene olmaktan ya da şikâyetleri doğrultusunda hastaneye başvurmak isteyip salgın nedeni ile vazgeçen kişilerin takibi nasıl yapılacaktır. Koronavirüs geçirip daha sonra herhangi bir etkisinin olup olmadığını da hemen öğrenememe durumu risk oluşturmaktadır.

3.3.2. Düşünümsel Modernleşme Kavramı ile Pandeminin Oluşturduğu Risklerin İncelenmesi

Ulrich Beck, Risk Toplumu kuramının temellerini atarken dönemin mevcut olguları üzerine düşünerek düşüncesinin kapsamını geliştirmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılması, çevre üzerine farkındalığın artması, gıda üzerinde yapılan kimyasal ve genetik değişimler, nükleer üretim tesislerinin mevcut durumlarını inceleyerek sonuca varmayı planlamıştır. Aralık 2019 tarihinde ilk olarak Çin'in Vuhan kentinde tespit edilen Covid-19 virüsü ile yeni gelişmeler yaşanmaktadır. Ulrich Beck'in risk anlayışında; eski zamanlardan günümüze dek tehlikeli olarak kabul edilen durumları ve insanların endişeleri bulunmaktadır. Risklerin ön görülemez, daha önceden tahmin edilemez ve önlem alınmasının zor olduğunu belirtmektedir. Riskin kaynağının insan olduğunu bu nedenle karamsarlığa kapılmamak gerektiğini ve farkındalık ile risk durumlarının çözümleyicisinin yine insan olacağını altını çizmektedir.

Risk tanımlarının değişmesi ile birlikte riskten kaçınma ihtiyacı da yoruma açıktır ve nedensel olarak düzenlenebilir ve sayısız olarak çeşitlenebilir(Beck, 2011, s.82). Dünya üzerinde Covid-19 pandemisi ilan edildiğinden itibaren insanlar oldukça endişeli, tedirgin ve ne olacağını bilemedikleri için belirsizlik durumunu derinlemesine yaşamaktadırlar. Hastalığın tespit edildiği ilk günden çalışmanın sonlandığı güne kadar ki süreç boyunca her alanda farklı etki yaratan gelişmeler yaşanmaktadır. Öncelikle vaka görülen ülkelere diğer ülkelerin karşılıklı olarak sınırlarını kapatması meselesi insanların büyük bir belirsizlik yaşamalarına sebebiyet

vermiştir. Vatandaşı olduğu ülkede bulunmayan insanlar pandeminin ne kadar süreceğinin belirsizliği, ülkesinde değil iken hastalığa yakalanma endişesi ve ülkelere nasıl geri dönecekleri konusundaki yaşadıkları durum risk unsuru olarak karşısına çıkmaktadır. Ülkelerin kendi karar mekanizmaları ve uluslararası kuruluşlar aracılığı ile tedbirlerin neler olacağı ülkeleri dışında bulunan insanların ülkelere nasıl getirilecekleri konusundaki tedbirlerin uygulanması risk unsurunu ortadan kaldırmaktadır. Salgın ile mücadelede çözüm olarak getirilen sınırların kapatılması sınırlara farklı işlevler yüklemektedir. Sınırlar sadece siyasi olarak bölgelere ayırmakla kalmamış bölgelerin izole edilmesinde de görev üstlenmiştir. Türkiye özelinde bakıldığında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 15 Nisan 2020 tarihinde yaptığı açıklama ile yurt dışında geçici olarak bulunan ve pandemi sürecinde ülkesine dönmek isteyen, 70 ülkeden yaklaşık 25 bin Türk vatandaşı Türkiye sınırlarına gerekli karantina uygulamaları yapılarak getirildi(Dışişleri Bakanlığı, 2020). Salgının başlangıcında oluşan kısa vadeli risk anlayışları alınan tedbirler ve uygulanan yöntemler ile risk unsuru olmaktan çıkmaktadır. Ancak sınırların kapatılması insan hareketliliğini asgari düzeye getirilmesi hedeflense dahi ticari faaliyetler üzerinde risk durumunu oluşturmaktadır. Gümrük kapılarında oluşan aksamlar kara, deniz, hava, demir yolu ulaşım ağlarını etkilemekte ve ürünlerin bir ülkeden diğerine geçişi konusunda belirsizliğe sebep olmaktadır. Ticari faaliyetlerin aksaması ve turizm faaliyetlerinin durması ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Dünya genelinde ise özellikle birçok havayolu şirketinin iflas edeceği tahmin edilmektedir. Çünkü özellikle havayolu ulaşımında ilk defa uzun vadeli bir aksama meydana gelmektedir(Macit ve Macit, 2020, s.112).

Salgının ilerleyen dönemlerinde aşılama çalışmaları başlamış ve özellikle havayolu ulaşımı konusunda dijital aşı pasaportu uygulamasına geçildi. Seyahat konusunda koronavirüs salgını ile beraber bir değişim meydana geldi. Türkiye’de ülke içindeki seyahat ve kamuya açık mekânlara girişlerde kullanılan hayat eve sığar uygulama kare kodu, belirli dönem risk unsurunu ortadan kaldırmak amacı ile uygulandığı ancak 3 Mart 2022 tarihinde uygulamadan kaldırıldı. Bu örnek olay yaşandığında dijital aşı pasaportunun kullanımı tedbir amaçlı bir yenilik olarak kalıp kalmayacağı süreç içerisinde belli olacaktır.

Toplumsal eşitsizliklerin bireyselleşmesi özelliğinde bahsedildiği gibi insanlar koronavirüs salgınında iki ihtimalle karşı karşıya kalmaktadırlar. İnsanlar ya

tamamen işlerinden olacaklar ve istihdam alanından geçici ya da kalıcı biçimde çekilecekler. Veyahut salgın dönemine özgü çalışma şartlarına uyum gösterip bazı özlük haklarından ve gelirlerinden vazgeçeceklerdir. İnsanların istihdam edilmesi yaş, cinsiyet, kimlik gibi konularda yaşanan eşitsizlik durumu salgın döneminde kendine yer bulur. Ancak işten çıkarmanın zor olmasına karşın salgının getirdiği ekonomik şartlar gereği insanlar işverenlerin uygun gördüğü biçimde çalışmak zorunda kaldılar. Bu durum insanların eşitsizlikler karşısında kendi kararları ile bu riski almalarını doğurdu(Beck, 2011, s.152-153). Sınırların kapatılması havayolu şirketlerinin yolcu sayılarında da önemli düşüş kaydettiği için birçok firma iflas etme eşiğine gelmiştir. Türk Hava Yolları 2019 ile 2020 yılları kıyaslandığında pandeminin ilan edildiği yılda % 60 oranında yolcu sayısında azalış gözlenmiştir. Bu durum havayolu şirketlerinde çalışanların istihdamını riske eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Personelleri işten çıkarmamak adına yapılan uygulamalar arasında yıllık izin kullanımı ücretsiz izine çıkma gibi uygulamalar ile personeller gelir kaybına uğramıştır.

Sınırların kapatılması durumu tedarik zincirinin lojistik alanında kopmaları meydana getirmiştir. Ham madde ve yarı mamül ürünlerin sevkiyatın gecikmeler yaşanmakta üretim alanında da aksamalara sebebiyet vermektedir. Pandemi döneminin başlangıcından bu yana birçok kez tedarik zincirinde bozulmalar meydana geldi. İnsanların özellikle gıda alanında yaptığı panik alışverişler tüketim dengesini etkilemiştir. Üretim ve tedarik alanında yaşanan belirsizlikler yerine ürünün nasıl sağlanacağını ya da sağlanabilecek mi? endişesini doğurmaktadır. Üretim alanında insanların günlük hareketlerine getirilen kısıtlamalar doğrultusunda işçilerin fabrikalarda çalışabilme durumunu engellemektedir. Aynı zamanda sadece uluslararası sınırların kapanmaması değil şehirlerarasında da kapanmalar yaşanması belirsizliği meydana getirir. Tarım konusunda mevsimlik işçilerin hasat zamanlarında farklı bölgelerde olması gerektiği için iş bulma konusunda olumsuz etkilendi. Toprak sahibi kişiler içinde mevsimlik işçilerinin gelememe durumu hasadın zamanında yapılamaması ve ürünlerin zayı olma riskini oluşturmuştur(Çetin, 2020, s.174).

Dünyanın bir kısmında insanların gıda yetersizliği nedeni ile hayatlarını kaybederken diğer kısmın ise israf düzeyinde gıda tüketiminin harcama kalemlerinin başında yer tuttuğunu belirtmektedir(Beck, 2011, s.31). Küresel düzeyde gıda dağılımında eşitsizlik böyle göze çarparken koronavirüs pandemisi ile ortaya çıkan

durum başka bir durumu gözler önüne sermektedir. Türkiye’de 2000’li yıllarda tarım ürünleri ve hayvancılık ile elde edilen ürünlerin ülke sınırlarında bulunan kaynaklar ile karşılanması gerekirken salgın öncesinde bu sorunu diğer ülkelerden ithal ederek ihtiyacı karşılama çabası gösterildi. 2000’li yıllara dek Türkiye tarım ürünleri ve hayvancılık konusunda kendi kendine yetebilen nadir ülkeler arasında yerini almaktaydı(Atasoy, 2020, s.77-78). Salgın döneminde oluşan risklerden biri de ülkelerin gıda ihtiyaçlarını karşılayamama durumudur. Gıda konusunda ithalata güvenen ülkeler bu konuda yanıldıklarını salgının ortaya çıkması ile oluşan aksaklıklar sonucunda anlamışlardır. Sınırların kapatılması, tedarik zincirlerinde kopmaların yaşanması ve tarım ürünü ihracatı yapan ülkelerin belirsizlikten dolayı kendilerini korumak adına stratejik sayılan tarım ürünlerinin ihracat ile diğer ülkelere gönderilmesine yasak getirmeleri tarımsal üretimin ne denli önemli bir unsur olduğunu hatırlatmaktadır. Yıllar boyunca gıda dağılımının eşitsizliği tartışıla gelmiş bu durum koronavirüs salgını sonucunda para ile satın alırim düşüncesine sahip ülkeleri haksız çıkarır. Stratejik anlamda önemli sayılan ürün üreten ülkeler ihracatını durdurmuş ve bu ürünlerini kendilerine saklama eğiliminde olmuşlardır. Böylelikle maddi gücü olsa dahi gıda kaynağına ulaşamayan ülkelerin durumunu herkesin görme fırsatı oluşmuştur.

“Bumerang etkilerinin sonuçlarıdır bunlar:...sanayilerin çarkları bile bir gün gelir durmak zorunda kalır.”(Beck, 2011, s.54). Dünya üzerinde koronavirüs salgın tedbirleri kademeli biçimde kaldırılarak normalleşme çabaları başlasa dahi Çin bu son süreçte koronavirüs tedbirlerinin en kapsamlısını uygulamaktadır. Bu durum bizlere ülkelerin riski anlamlandırma ve değerlendirme konusundaki farklılığın boyutunu gözler önüne sermektedir. Çin dünya ticareti konusunda piyasada önemli üretim merkezi haline dönüşmüştür. Ucuz iş gücü ham madde temini ve ulaşım konusunda yeterli seviyede olduğu için küresel ölçekli firmalar Çin’i kendilerine üretim üssü olarak görmektedirler. Ancak Çin’in salgın başından bu yana ve dünya üzerindeki diğer ülkelerin tersine tedbirleri en üst seviyede tutmaktadır. Çin Şanghay ve Pekin kentlerinde koronavirüs vakaları nedeni öne sürülerek sokağa çıkma kısıtlaması uygulamaktadır. Sıfır vaka politikası olarak adlandırılan uygulamada dünya genelinde tedarik zincirinin halkalarını oluşturan unsurlar görevlerini yerine getirememektedir. Şanghay kenti Nisan 2022 tarihinden beri tedbirlerin üst seviyede uygulandığı kenttir. Dünya üzerinde kilit taşı görevi gören Çin, kapanma nedeni ile

Dünyanın en büyük limanı olan Şanghay Limanında sevkiyatlar durma noktasına gelmiş ve gemiler sıraya geçmiş durumdadır. Bu durumdan en çok Avrupa Birliği ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletlerinde bulunan firmaların siparişleri etkilenmektedir. Birçok Avrupa merkezli firma işçileri izole ederek çalışma sistemi ile üretime devam etmek isteseler de bu durum insani bir tavır değil hem de üretim yapacak işçiler sağlansa dahi ham madde konusunda bir çözüm bulunabilmiş değildir. Gemiler liman bölgesinde darboğaz oluşturmaktadır. Çin Komünist Partisi Hükümeti sıfır vaka politikasından taviz vermeyeceklerini belirtmektedir. Bu durum başlı başına bütün dünya ülkelerini risk altında bırakan bir durumdur(Euronews, 2022).

Çin’de üretim kapasitesinin azaldığını gören firmalar taleplerinin karşılanabilmesi için farklı tedarik zincirleri tasarlama kararı alınmıştır. Öncelik olarak tedarik zincirinde kendi sınırları içerisinde bulunan kaynaklardan alternatifler oluşturma girişiminde bulunmuşlardır. Kendi kaynakları yeterli olmayan durumlar için ise Çin yerine başka alternatifler aranmaktadır. Örneğin bazı Amerika firmaları üretim mekanizmalarını Çin piyasası ve bölgesinden çekerek Vietnam’a taşımak için harekete geçmiştir(Zarifoğlu, 2020).

Tedarik zincirine farklı bir biçimde zarar veren bu uygulama küresel ölçekli firmalara tek bir üretim bölgesine dayalı strateji belirlenmemesi gerekir. Ayrıca üretim bölgeleri oluşturulmasında farklı alternatiflerin bulunması gerektiği anlaşıldı. Peki, bu risk Çin’in sıfır vaka politikasını tamamladıktan sonra veya vazgeçmesinden sonra neye dönüşür? Asıl sorun burada başlayacaktır. Çünkü oluşan iş yoğunluğu nedeni ile hangi işin ne zaman ve nasıl teslim edileceğine dair sorunlar ortaya çıkarak tedarik zincirinde yine dengeyi bozacak durumlar oluşacaktır. Çin Hükümetinin bu uygulamaları dünya üzerinde tedarik zincirlerini kırması nedeni ile arz talep dengesini bozarak ürün ve hizmete dayalı enflasyon yaşanması olasıdır.

Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyetinin sadece ihracat rakamlarına bakıldığında burada gerçekleşen tedarik aksaması ya da tedarikin gerçekleşmemesi dünya üzerinde bulunan diğer ülkelere ham madde ve yarı mamül ürünün ulaşamaması ve bu ülkelerin üretim yapamaması anlamına gelmektedir. Ayrıca gelişmiş ülke konumunda olan ülkelere eş zamanlı olarak işsizlik oranlarında artış gözlemlenmiştir. Beck kuramında bu duruma benzer bir durumdan bahseder. Risklerin yan etkilerinden söz eden Beck(2011, s.117) “...yan etkilerin

toplumsal, ekonomik ve siyasi yan etkilerdir: piyasaların çökmesi, sermayenin değer kaybetmesi...” gibi gelişmeler ülkelerde ödemeler dengesinde bozulmalar, işsizlik oranlarında artış, maliyetlerde artış, enflasyon gibi durumların yaşanmasına sebep olmaktadır.

Tedarik zincirinde yaşanan kopukluklar, üretimde yaşanan aksaklıklar ülkelerin istihdam oranında ve işsizlik oranında değişimlere sebep olmuştur. 2020,2021 ve 2022’nin ilk yarısında oluşan işsizlik verileri incelendiğinde pandemi sürecinin birçok kişi gelir kaybına uğrattığı, bazı ülkelerin her ne kadar işsiz kalan kişilere yardım etmeye çalıştığı görülse dahi yetersiz kaldığı ve yeni istihdam alanlarının oluşamaması ülkelerin ekonomilerini büyük bir riskle karşı karşıya bırakmaktadır.

Süreç içerisinde karşımıza risk olarak çıkan bir alanda eğitim olmuştur. Dünya genelinde büyük bir risk oluşturan eğitime ara verilmesi durumu geçici bir süre gibi başlayıp telafisi zor bir eğitimden uzak kalma sürecine dönüşmüştür. Türkiye’de Mart 2020 ile ara verilen eğitim 6 Eylül 2021 tarihine kadar farklı yöntemler ile devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ara verilen bu dönemde risk olarak karşımıza çocukların uzaktan eğitimi sağlayacak materyallerin olmayışı nedeni ile akademik bilgidен eksik kalmaları, yüz yüze gelemeyerek toplumsallaşma sürecinde kesintiye uğramaları durumu çıkmaktadır. İlerleyen süreçte haftanın belirli günleri yüz yüze eğitime devam etme denemeleri gerçekleşse dahi tam manası ile verimli olamamıştır. Eğitim alanında mevcut olan eşitsizlik durumu uzaktan eğitim alternatifi ile daha da derinleşmektedir. Veli, öğretmen, öğrenci bilişim teknolojilerinin kullanımı konusunda ve internet sağlayıcılarının çalışma prensipleri konusunda eksik olmaları süreci aksatan farklı unsurlar olmuştur. Salgının zayıfladığı ve normalleşme uygulamalarının başladığı dönemde eğitim alanında endişeler ve belirsizlikler azalmış olsa da bu süreçte okuldan uzaklaşan çocukların tekrar okula dönmeme ya da dönememe gibi risklerin oluşması gündeme gelmektedir(Balcı, 2020, s.81). Yüz yüze eğitimin sağlandığı dönemde ek olarak uzaktan eğitim sistemi devam etmektedir. Uzaktan eğitim planlanmadığı biçimde dezavantaj oluştururken planlı olarak uygulanabilirse avantajlı ve kolaylıklar sağlayan bir eğitim modelidir. Seçmeli dersler, teorik derslerin bir kısmı ve uygulamalı derslere yardımcı olacak biçimde uzaktan eğitim düzeni yüz yüze eğitim ile birlikte kullanılmaktadır. Covid-19 salgını öncesinde de kısmen kullanılan ya da kullanılmaya çalışılan uzaktan eğitim sistemi artık hibrit biçimde daha yaygın olarak yüz yüze ve uzaktan eğitim biçiminde

gerçekleşmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki salgın sürecinde öğrencilerde meydana gelen akademik bilgi ve sosyal becerilerin eksikliği Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurumu aracılığı ile tekrar edilerek kazanım sağlanmalıdır.

Eğitim-öğrenim alanında gerçekleşen uzaktan eğitim, bilginin teknoloji alt yapısı ile dağıtılmasını ön gören eğitim modelidir. Ancak her toplumda olduğu gibi Türkiye’de de bu teknolojik alt yapıya ve araç gereçlere erişim sağlayamayacak durumda olan insanlar vardır. Eğitimde mevcut olan fırsat eşitsizliği pandemi sürecinde daha da derinleşmiştir. Yüz yüze eğitimin ara verilmesi ile eğitime erişimde her kesimin eşit olamaması durumu ile tekrar karşı karşıya kalmaktayız. Uzaktan eğitim modelinde eş zamanlı olmasa dahi herkesin ulaşabileceği içerikleri CD veya Televizyondan belirli bir akış içinde sağlanması ya da eş zamanlı olarak planlanıyorsa dahi buna uygun alt yapı gelişiminin hızlanması gerekir. Eğitim sürecinde teknolojik yetersizlik nedeni ile erişilememesi eğitimde risk durumunu oluşturmaktadır. Ayrıca veli-öğrenci ve öğretmen ilişkisinin pandemi sürecinde kopması gelecek nesillerin yetiştirilmemesi kültürel aktarımın gerçekleşmemesi riskini de beraberinde getirmektedir.

Sağlık hizmetleri konusunda ise Sağlık Bakanlığına bağlı hastaneler ve devlet üniversitelerine bağlı fakülte hastanelerinin çoğunluğu pandemi hastanesi ilan edildiği için Covid-19 hastalığı dışında kalan diğer hastalıkların tanı konması ve tedavisi devam eden hastaların takibi oldukça zorlaştı. Özellikle kanser tanılarının erken konulması ve tedavi sürecine başlanması büyük önem taşımaktadır. Covid-19 hastalığının oluşturduğu riski en düşük seviye tutmak ve hastalığın seyrini kontrol altında tutmak için yapılan uygulama diğer hastalıklar için risk oluşturmaktadır. Uzmanların tavsiyesi üzerine hastanelerin pandemi hastanesine dönüştürülmesi sonucunda hastaların hastaneye gitmekte tereddüt etmesi Beck’in değindiği sorguyu tekrar bizlere hatırlatmaktadır. Beck;(2011, s.236) “pratik sonuçların görmezden gelinmesiyle yanılmazlık istinadına dayanan, bu yüzden pratik hatalardan ders çıkartmayı daha baştan imkânsızlaştıran geri dönüşsüz durumlar mı yaratılacağı bu bağlamda tayin edici önemdedir.” İfadesi ile uzmanlaşmaya yönelik eleştirel bir söylemde bulunur. 2022 yılında alınan normalleşme çalışmaları ile pandemi hastanelerinin de eski düzenlerine kavuşmaları ve diğer hastalıklar için servis açılması önemli gelişmedir. Ayrıca hastane yoğunluğu nedeni ile hasta olma endişesi ile hastaneye gitmeyenler, tedavilerini aksatanlar Sağlık Bakanlığı kontrolünde tekrar

takibe başlanmalıdır. Ayrıca Covid-19 hastalığı geçirerek daha sonrasında pandemi hastanesi olması gerekçesi ile hastaneye gitmeyen kişilerin de sağlık durumlarının takip edilmesi gerekir. Koronavirüs salgını sonrasında sağlık hizmetleri planlaması yapılarak normal servislere geçiş süreci tamamlanmalıdır.

Ulrich Beck kuramında risk toplumunun belirlenebilmesi için kuramın özelliklerinde bahsetmektedir. Beck, risk bölüşümü ile servet bölüşümü arasında nitelik, model ve araçlarından sistematik biçimde ayrıştıklarını belirtir. Risk bölüşümü tarihinin servet bölüşümdeki gibi sınıfsal olarak bölüşüldüğünü ancak burada tersi yönde bir istikamet izlenmektedir. Servetler toplumların en üstteki sınıfların birleşir ancak riskler toplumun en alt sınıfında birikmeye başlar. Servetler en üstten en aşağıya eşit bir biçimde ilerlemez fakat riskler aşağıdan yukarıya doğru eşit biçimde bütün toplumları hatta dünyayı etkisi altına alır(Beck, 2011, s. 47). Bumerang etkisi ile toplumda oluşan risklerin sınıf ayrımı gözetmeksizin herkese eşit davrandığını, risklerin tahmin edilemez ve sigortalanamaz olduğunu söyleyerek modern toplumların kendileri üzerine yeterince düşünmediklerini vurgular. Başta Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere sınırların kapatılması ve tedarik zincirinde yaşanan kopuşlar ihracat yapmalarını engellerken ithalat yapmalarını da engellemektedirler. Diğer taraftan ise küreselleşmenin getirdiği boyut sonucunda ülke ekonomilerinin iç içe geçmiş olması büyük ekonomi küçük ekonomi ayırt etmeksizin hepsinde krizlerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Toplumsal Eşitsizliklerin Bireyselleşmesi özelliği ile insanların uzaktan eğitim modelinde imkânı olmasına rağmen katılmaması durumu ve uzaktan eğitimi bir eğitim modeli olarak görmemesi toplumsal eşitsizliğin bireyselleşmesine bir örnektir. Ayrıca sağlık hizmetleri konusunda kronik rahatsızlığı olan ve kanser tedavi devam eden kişilerin salgın hastalığa yakalanma korkusu ile tedavileri için hastaneye gidememe durumu bu özelliğe başka bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzmanlaşma kavramı ile hayatı kolaylaştırma adına her şeyi uzmana danışma durumundan bahseder. Risk toplumu uzmanlara olan bağımlılığı artırmaktadır. Daha önceden böyle bir eş zamanlı dünya genelinde bir salgın dönemi yaşanmaması insanları uzmanlara bağılı kılmaktadır. Özellikle pandeminin ilk yılında Dünya Sağlık Örgütü dünya genelinde işe yarayıp yaramayacağı belirsiz olmasına karşın ülkelerin sağlık bakanlıkları aracılığı ile ciddi tedbirler almak zorunda kaldı. Ülkeler ise sağlık bakanlıkları nezdinde ülke içinde uygulanacak kararlar aldı. Türkiye’de ise pandemi

ilan edilmeden önce oluşturulan bilim kurulu kararları ile pandemi süreci için tedbir kararları alındı. Son olarak Beck(2005, s.57) “Düşünümsel modernleşme bütün bir devir için yaratıcı bir (kendini) yok edişin yolunu açar. Bu yaratıcı kendini yok edişin ‘öznesi’, Batılı modernleşmenin krizi değil, aksine zaferidir.” cümlesi ile Düşünümsel Modernleşme kavramı ile risk toplumu özellikleri olarak saydığımız kavramların kalıplaşmış ve çözümünün zor olduğu düşüncesi sarsmak istemektedir. Yaşanılan koronavirüs salgın dönemi için de risklerin kısmen de olsa geride kaldığını ve bu risklerin yeni bir dönemle ortadan kalkacağını düşünmeliyiz. Risk Toplum kuramının ilk aşaması olan Risk Toplumu oluşurken ikinci aşama olan Düşünümsel Modernleşme aşamasına geçiş mevcuttur. Risklerin oluşturduğu karamsar tablonun peşinden gelen çözüm odaklı, eleştirel düşünen, denetleme mekanizmalarını güncellemiş ya da yerine yenilerini oluşturduğu, yaşanan risk toplumu sürecinden dersler çıkararak bilimin de düşünümsel boyuta geldiği ortam ile yeni modernleşmenin gerçekleşmesi gerekir. Kurumların alışılmış, sorunların çözüme ulaşmamasında etkilenmeyen, tekdüzelikten yakını. Risk toplumu etkisinden kurtulmak için bilinçli davranmaya, sorgulamaya ve eleştirmeye ihtiyaç vardır. Risk toplumunun değişimi ancak bu yolla gerçekleşir. Bu nedenle de Düşünümsel Modernleşmenin merkezine eleştirel bakış açısını koymaktadır. Düşünümsel Modernleşme kuramında sınıf ayrımı yapılmamıştır ve belirli bir sınıfın ön plana çıkmasını da uygun görmemektedir. Düşünümsel Modernleşme akıl ve mantığın sağduyu ile hareket etmesi gerektiğini her şeye evet diyerek onaylamaktan çok önerilerin eskisinden daha fazla dikkat edilerek oluşturulmasını belirtir. Koronavirüs pandemisi de daha öncesinde tahmin edilemez ve dünya üzerinde ilk defa eş zamanlı biçimde gerçekleşen salgın hastalık olmuştur. Alınan kararlar ve kararlar doğrultusunda uygulanan tedbirler pandemi ile risklerin oluşmaması ya da oluşan risklerin ortadan kaldırılmasını gözetmektedir. Ancak uygulanan tedbirler mevcut risk durumunu ortadan kaldırsa da uzun vadeli bakıldığında başka risklerin oluşumuna zemin hazırlayabilmektedir. İnsanlık tarihinde bilinen ilk geniş çaplı pandemi olması sebebi ile bu tür aksaklıkların olması normal karşılanmalıdır. Ancak bu risklerin oluşmasını engellemek için toplumun her alanı temsil edebilecek akademisyenlerin, devlet yöneticilerinin ile ortak kararlar alınması elzemdir.

3.3.3. İmal Edilmiş Risk Bağlamında Pandemide Oluşan Risklere Bakış

Giddens risk kavramını Ulrich Beck gibi doğrudan çalışmalarının merkezine koymamıştır. Beck'in düşünümsel modernleşme kavramı ile Giddens'in geç modernleşme kavramı aynı dönemi ifade etse de yükledikleri anlam farklıdır. Beck risk toplumundan kurtuluşun anahtarı olarak düşünümsel modernleşmeyi görürken Giddens risk toplumunun modernliğin son aşaması olarak görmektedir.

Giddens riskleri iki kategoride inceler. İlki sanayi modernleşmesi içerisinde geleneğin sabitliklerinden kaynaklanan dışsal risktir. İkincisi ise genellikle çevresel riskleri tanımlayan, elde edilen bilginin dünya üzerindeki etkisinden kaynaklanan ve hakkında tarihsel bir deneyime sahip olunamayan imal edilmiş risktir. Dışsal risk bireylerin beklenmeyen anda, dışardan gelen; kuraklık, doğal afet, hastalıklar, kıtlık gibi olayların oluşturduğu risklerdir. Bu riskler bütün nüfus içerisinde tahmin edilebilir ve hesaplanabilir oldukları için sigorta edilebilir özelliktedirler. Giddens'a göre insanlar modernliğin ilk aşamasında doğadan gelen risklerden kaygı duymaktadırlar. İnsanlığın bilgi birikimi ve teknolojinin gelişimi ile artık doğanın insanlara yapacaklarından ziyade insanın doğaya yapacaklarından kaygı duyulmaya başlanmıştır. Giddens İmal edilmiş riski sanayi modernliğinden düşünümsel modernliğe geçişin göstergesi olarak kabul eder. İmal edilmiş risk insanlığın gelişimi sürecindeki ilerlemeler ile oluşur. Bu risklerin hesaplanabilir bir yanı yoktur(Giddens, 2000, s.40).

Giddens oluşan yeni risk durumları için farklı bir kavram olarak yüksek maliyetli risk kavramını kullanmaktadır. Yüksek maliyetli riskler olarak ifade ettiği yeni riskler, uzun vadede sonuçları bilinmeyen, telafi edilemeyen ya da telafisi çok güç olan ve net bir biçimde değerlendirilemeyen risklerdir. Modernliğin karanlık yüzüne işaret eden bu riskler, doğaya zarar veren insanın, tekrar doğaya dönme sürecinde meydana getirdiği insan dayanışmasının olumsuz yanıdır. Giddens, yüksek maliyetli risklerden kaçışın pek mümkün gözükmediğini ifade eder. Yüksek maliyetli riskleri sahip oldukları büyük boyutun, tehlikelere kazandırdığı farklı niteliği ile öne çıkarmıştır(Giddens, 2010, s.158-159).

Koronavirüs pandemisi Giddens'in risk anlayışına göre imal edilmiş risk kategorisine girmektedir. Koronavirüs gerek biyolojik olarak gerekse etki alanı olarak daha önce insanlık tarihinde bilinen bir duruma denk gelmemektedir. Dünya

üzerinde bulunan bütün ülkelerin eş zamanlı olarak birbirlerine her türlü ulaşım sınırlarını kapatan, küreselleşmenin oluşturduğu durum itibari ile tedariklerin ülkelere birbirini bağımlı kılması sonucunda zincirin bir halkasında meydana gelen bozulma neredeyse bütün ülke ekonomilerini etkileyecek biçimde tesir etmiştir. Dünya ülkelerinde işsizlik oranı eş zamanlı olarak artış göstermekte ve yeni istihdam alanları oluşmamaktadır. Eğitim sistemlerinde oluşan aksaklık farklı yöntemlerle çözülmeye çalışılsa dahi her ülkede farklı bir uygulama ile devam ettirilmeye çalışıldı. Sağlık sistemleri aynı zaman diliminde çok sayıda hastaya yanıt verebilecek ölçüde olamadığı için hastaların tedavileri ve daha önceden farklı hastalığa sahip kişilerin tedavileri yarıda kaldı. Sağlık çalışanları ise çalışma ortamları gereği her daim salgın hastalığa yakalanma riski ile karşı karşıya kaldılar.

Risklerin oluşum merkezi olan bilim ve teknoloji aynı zamanda risklerin ortaya çıkarılması ve tanı konmasında da etkili olmaktadır. En önemli sorun ise risklerin sınırlandırılması için alınan teknolojik önlem veya buluşların olası yan etkileri belki kısa vadede belki de uzun vadede ortaya çıkacaktır. Dışsal risklerde alınan önlemler sonucu güven duygusu tekrar sağlansa da imal edilmiş risklerde güven sorunu devam etmektedir. Bilim ve teknoloji imal edilmiş risklerin temelini oluşturduğu gibi önlemlerde de kullanılarak riskin yeniden üretilmesine ve farklı boyutlara taşınmasına sebep olmaktadır. Koronavirüs pandemisi için de geçerli olan risklerin ortadan kaldırılması için uygulanan tedbirleri kısa ya da uzun vadede yeni risklerin üretilmesine sebep olabilmektedir. Pandemi gereği alınan tedbirler tedarik zincirinde kopma, üretimde aksama ve işsizlik oranlarında artışı meydana getirdi. Pandemi için alınan tedbir imal edilmiş risk olarak kabul edilirse pandemi sonrası ülke ekonomilerinde gerçekleşen risk durumları ise yüksek maliyetli riskler için örnek oluşturmaktadır. Aynı zamanda eğitim konusunda tedbirler sonucunda ortaya çıkan uzun süreli eğitim takvimindeki kayıp telafi edilmesi güçleşen ve yüksek maliyetli risklere örnek teşkil edecek durumdur. Sağlık hizmetleri alanında ise kronik hastalığı olan ve özellikle kanser hastası olan kişilerin tedavi sürecinde yaşanan aksaklıklar bunun dışında hastanelere gelme korkusu yaşayan kişilerin kanser tarama uygulamalarından mahrum kalmaları, kişilerin sağlık durumları ve ülkelerin sağlık alanında yapacakları harcamaları artıracak potansiyele sahip olması sebebi ile yüksek maliyetli riskler arasında bulunacaktır. Oluşması muhtemel yeni risklerin ise yine daha önce karşılaşılmamış riskler olması sebebi ile bir kısır döngüye dönüşebilir.

Buradan da anlaşılacağı üzere Beck risk toplumu kavramına karamsar baksa dahi düşünömsel modernleşme ile risk toplumunun oluşturduğu durumun yeniden modernleşme ile yeniden inşa edileceğini düşünür. Giddens, Beck'ten farklı olarak risk kavramına sadece olumsuzluk yüklemenin yanı sıra, risk toplumunu modernliğin son aşaması olduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanlar ve toplumlar için değişim kaçınılmazdır. Toplumsal değişmenin tek yönü yoktur. Değişimin ilerleme mi, gerileme mi, bozulma mı olduğu her zaman tartışılan konu olmuştur. Toplumsal kurumlar toplum içerisinde yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını karşılamakla görevlidir. Ancak bazı durumlar vardır ki bu ihtiyaçlara karşılık veremez. Bu durumlar genellikle beklenmedik bir an karşında oluşur. Ekonomik krizler, sosyal sorunlar, salgın hastalıklar gibi. Toplumsal kurumların işleyişlerinin bozularak işlevini kaybetmesi toplumsal değişmede ilk belirtiler sayılabilir.

2020 yılında Çin'den başlayan Covid-19 pandemisi dünya genelinde yayılım göstererek birçok alana etki etti. Başlangıçta hazırlıksız bulunan ölkeler ve yöneticileri kısa vadede atlatılır bir durum olduğunu ya da pandeminin ölçeğinin bu kadar genişleyeceğini tahmin etmeyerek bölgelerine ulaşmayacağını düşündüler. Ancak 2020 Mart ayından itibaren dünya üzerinde hemen hemen bütün ölkeler vakalar görölmeye başladı. Hastalığın ne olduğunu ve nasıl engelleneceğine dair net bilgilerin olmayışı insan hareketliliğinin devam etmesi pandeminin oluşumunu tetikleyen unsurlar arasındadır. Vaka sayılarında oluşan hızlı artış ölkeleri vaka görölen ölkelere sınırlarını ve her türlü ulaşımı durdurma kararı alındı. İnsanlık tarihinde bu denli büyük etki oluşturan bir durum yaşanmamıştı.

Çalışmamızda Dünya genelinde ve Türkiye'de pandemi başladığı gün itibarinden bugüne dek ne tür tedbirler alındı ve bu tedbirlerin toplumda ne tür değişimlere neden olduğunu saptamak amacı ile yazıldı. Pandemi döneminde oluşan her şey ani değişimleri meydana getirdi. Yaşanılan pandemi durumuna karşı alınan tedbirlerin etki alanlarını belirleyerek sosyo-ekonomik alanda sınırların kapatılması, tedarik zincirinde oluşan kopmalar, üretimin aksaması ve istihdamda oluşan sorunlar olarak ele alındı. Bunların yanı sıra eğitime ara verilmesi ve sağlık hizmetlerinin aksaması konusunu da ele aldık.

Covid-19 pandemisi ile sınırların kapatılması ve uçuşların durdurulması tedbiri insanlık tarihinde eşine rastlanılması zor bir engelleyici eylemdir. Bütün dünyada aynı uygulamanın eş zamanlı gerçekleşmesi ulaşım, ticaret, insan hareketliliğini etkilemektedir. Alınan bu karar ile insanlar farklı sebepler ile ülkeleri dışında bulunurken kendi ülkelerine geri dönmek istediklerinde bu durum artık kolay bir iş olmaktan çıktı. Ülkeler vatandaşlarını sınırları içine almak için planlamalar yaparak getirmek zorunda kaldı. Pandemi öncesinde pasaport vize kontrolleri dışında bir uygulamaya maruz kalmazken şimdi ülkelerinin belirlediği ulaşım aracı ile ülkelerine gelecek ve burada karantina süreci yaşayacaklar. Bu durum insanlar üzerinde maddi ve manevi kayıplara sebep oldu. Sınırların kapatılması ve ulaşımın durması aynı zamanda sınır kapılarından yapılan ticari faaliyetleri de olumsuz etkiledi. Ticari malların gümrük kapılarından nasıl geçeceği komsunda da kara yolundan yüklerin sınırlar içindeki taşıtlar ile taşınması planlandı. Diğer ulaşım yollarında ise hareketlilik tamamen durdu.

Tedarik zincirinde kırılmamaların yaşanması ise sınırların kapalı kalması, üreticilerin sokağa çıkma kısıtlamaları nedeni ile çalışamamaları, çalışarak üretim yapabilseler bile ürünlerin sevkiyatında problemler yaşanmıştır. Sanayi üretimi olarak ham madde ve yarı mamül ürün bulmakta zorluklar yaşanmıştır. Sanayi üretim merkezi olarak küresel piyasanın Çin'i ucuz iş gücü nedeni ile kendine üretim üssü olarak seçmesi ve Çin'in Pandemide ilk etkilenen bölge olması tedarik zincirlerinde kopmaların yaşanmasına sebep oldu. Gıda üretimi ve gıda tedarik zincirinin kopmasında ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sanayi üretimi ağırlıklı hamleler yaparak tarım ürünlerinin üretimini göz ardı etmesinde kaynaklanır. Pandemi öncesinde bu ülkeler ithalat ile kendi gereksinimlerini karşılarken pandemi ile birlikte hem hareketliliğin azalması hem de bazı ürünlere stratejik önem verilerek ülkelerin bu ürünleri satmama kararı alması gıda tedarikine sorun oluşturdu. Türkiye'de durum benzer durumdadır. Tam manası ile kendi kendine tarım alanında yetemeyen Türkiye bazı gıda ürünlerinin tedarikinde zorluk yaşadı.

Tedarik zincirinde oluşan kopmalar üretimi aksatmakta bu durum en çok istihdamı etkilemektedir. İşten çıkarmalara kısıtlamalar getirilse de işçilerin yıllık izin kullanım hakların, ücretsiz izin hakları pandemi döneminde kullanıldı. Devletin uyguladığı politikalar sonucundan pandemi sürecinin kapalı kalınan döneminde

maaşların yarısı sosyal güvenlik kurumu ile aracılığı ile yarısı ödeyerek işçi ve işveren arasında denge sağlanmaya çalışıldı. Dünya ülkeleri üzerinde eş zamanlı olarak işsizlik oranında artışlar kaydedildi. İhracat ve ithalat rakamlarında gerilemeler meydana geldi. Üretim girdi çıktılarında yaşanan problemler nedeni ile üretimde verimli olarak ve planlanan biçimi ile gerçekleşemedi.

Eğitim alanında ise eğitime ara verilmesi öğrenciler için büyük bir kayba neden oldu. Her ne kadar uzaktan eğitim modeli ve devlet televizyon kanalında sınıflara göre eğitim verilse dahi materyallere erişim ve odaklanma konusunda problemler yaşandı. Herkesin mekân olarak evi kullanmak zorunda olduğu pandemi döneminde öğrencilerin televizyon ders takibi ne kadar verimli olabilirdi. Uzaktan eğitim modelinde ise toplumsal eşitsizliklerin varlığı bu süreçte derinleşerek eğitim materyallerine ulaşım güçleşti. Aynı evde birden fazla öğrenci ancak bazen elektronik bir materyal olması bazen hiçbir elektronik materyal olmaması eğitim-öğretimin nasıl devam etmesini beklenebilir. İmkânları olan öğrenciler bu konuda şanslı iken bu konuda yetersiz kalan öğrenciler eğitim-öğretim sürecinde kayıplar yaşamaktadır. Mart 2020 ile Eylül 2021 arası süreçte okullar çoğunlukla kapalı sürecin son aylarında ise haftada 2 gün okullar yüz yüze eğitim öğretim verdi. Eğitime erişim eşitliği hiçbir ülke içinde tam manasıyla gerçekleşemezken pandemi döneminde ise bu durum derinleşerek ekonomik anlamda dezavantajlı gruba dahil bireylerin eğitime erişim sağlayacak teknolojik araç gereçlere ve alt yapıya ulaşımı güçleşti. Ekonomik anlamda avantajlı bulunan gruplarda ise uzaktan eğitim modeli uygulandığı için eğitimin genel işlevleri tam manasıyla gerçekleşemedi.

Sağlık hizmetlerinde ise durum vaka sayılarının artması ile sürecin takibini kolaylaştırmak için Sağlık Bakanlığına bağlı hastaneleri ve sağlık kuruluşlarını pandemi hastanesi ilan ederek servislerde sadece Covid-19 vakası görülen hastalar tedavi edilmeye başlandı. Bu durum tabii ki elzemdir. Sağlık sisteminde sorun yaşanmaması için böylesi bir uygulama gerekliliği tartışmaya açıktır. Ancak burada unutulmuş diğer hasta ve hastalıkların takibini yapacak bir sistem kalmaması sorunu vardır. Bunun yanı sıra insanlarda hastaneye gitme kaygısı da oluşmuş ve bu nedenle de hastaneye gitmeye çekinen kişilerde vardır.

Dünya ve Türkiye genelinde bakıldığında pandeminin ilan edilmesinden sonraki 6 ay oldukça güç geçmiştir. Daha sonrasında PCR testinin yaygınlaşması ile sınırlar arasında hareketlilik başladı. 2021 yılında aşılama ile birlikte aşı zorunluluğu

sınırlarda hareketlilik tamamen başladı. Çalışmanın bittiği güne kadar ki süreçte ise ülkeler kademeli biçimde normalleşme faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Vakaların düşüş göstermesi nüfusların büyük çoğunluğunun aşılanmış olması ve hastalığı geçirerek bağışıklık kazanan insan sayısı artmıştır. Beck kuramında kullandığı Düşünümsel Modernleşme kavramı ile sanayi toplumunda oluşan risk durumlarının modernleşme ile birlikte oluştuğunu savunur. Sanayi toplumunun denetlenmeden, sorgulanmadan kabul edilen uygulamaları nedeni oluşan risk durumlarının risk toplumunu oluşturduğunu belirtir. Ancak Beck risk toplumu konusunda karamsar değildir. Çünkü riske sebep olan insanın yapıp ettikleridir. Çözümde yine insanın bu yapıp ettikleri üzerinde akıl ve mantığının sağduyu ile çalışması sonucunda yeni bir modernleşme gerçekleştirmesi ile risklerin ortadan kalkacağını ve yeni bir toplumun oluşacağını belirtir. Bu modernleşme biçimine Düşünümsel Modernleşme demektedir.

Çin'in üretim üssü olarak tekel olmaya doğru giderken firmaların alternatif tedarik oluşturmak veya firmanın ait olduğu ülkenin kaynakları içerisinde üretim ve tedariki sağlamak gibi hamlelerde bulunacaktır. Tarım ürünlerinde ise tedarikin oluşturduğu sorun ortaya çıkınca ürünün kıymeti anlaşıldı. Ülkeler sanayi, hizmet gibi sektörlerinin yanında tarımın kıymetini pandemi dönemi ile hatırlamış oldu. İstihdam alanında fiziki olarak çalışmak zorunda olan iş grupları kapanma dönemlerinde çalışamazken kısıtlamaların kaldırıldığı dönemde çalışabildiler. Devletler bu konuda bütçe ayarlaması yaparak olası böyle bir durumda işçilerin çalışmadıkları durumlarda ödeneklerinin bu bütçeden karşılanması gerekir. Beyaz yaka olarak tabir edilen çalışan grup ise evden çalışma modeline geçerek bu süreçte ev ofisi formatın çalışma hayatlarına kısmen devam ettiler. Bu durum pandeminin zayıfladığı ve normalleşmenin devam ettiği dönemde dahi hala evden çalışma modeli ile iş hayatlarını devam ettiren iş grupları bulunmaktadır. Eğitim konusunda ise pandemi öncesi döneme geri dönmüş durumdadır. Özellikle Milli eğitim Bakanlığına bağlı okullarda tamamen yüz yüze eğitim devam etmektedir. Yükseköğretim Kurumuna bağlı üniversitelerde ise pandemi öncesinde de bazı derslerin uzaktan eğitimle verildiği okullar varken pandemi sonrasında bu durum daha fazla benimsendi ve yaygınlık kazandı. Hibrit eğitim olarak karşımıza çıkan bu model bazı seçmeli derslerin ya da teorik derslerin uzaktan eğitim ile diğer derslerin ise yüz yüze yapıldığı durumlar oluştu. Salgın döneminde en çok etkilenen sağlık

hizmetleri ise pandemi hastanelerinin kapatılması ile servislerin normal görevlerine dönmeleri sonucunda aksaklıklar giderilmiştir. Pandemi sonrası süreçte bireyler ve kurumlar genelinde değişimin etkileri daha sürecektir.

Pandemisi sonrası döneme yeni normal olarak adlandırılması yeni bir denge arayışında kaynaklanmaktadır. Pandemi ile toplumsal alanda yaşanan değişimler bakıldığında bu değişimlerin büyük çoğunluğu ani gelişen değişimlerdir. Ani oluşan değişimlerin kalıcı olup olmadığı zaman içerisinde kendini gösterecektir. Ancak toplumsal kurumların yapı ve işlevlerinde değişim yaşatmıştır. Beck'in kuramına göre bu durumu analiz edelim. Hastalığın sebebi olan yeni tip koronavirüsün ortaya çıkışı hakkında farklı tartışmalar sürmektedir. İnsanlık tarihi boyunca salgın hastalıklar bir şekilde var olmuşlardır. Ancak insanlar olarak sosyal düzeni sağlamak adına yapılan tedbirlerin boyutunun neler sebep olacağını bilemeden yapılan hamleler bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Pandemi sonrası süreçte yeni denge oluşması, tedbirler sonucunda etkilenen insanlar ve toplumsal kurumlar üzerine Beck'in bahsettiği düşününsel modernleşme ile pandemi süreci üzerine tekrar düşünmek gerekir. Koronavirüs pandemisinde son uygulanan tedbirler incelendiğinde salgının en zayıf olduğu dönemleri yaşamaktayız. Ancak pandemi etkilerinin incelenmesi daha birçok araştırmaya kapı aralayacak durumdadır.

KAYNAKLAR

- Ahmadı, A., A. Şirin, H. ve Ergüder, T. (2020). Dünyada Salgın Tarihçesi. *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Dergisi*, 1(2), 9-19.
- Akbaba, M., Kurt B. ve Nazlıcan E. (2014). Yeni Coronavirüs Salgını. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 12(3), 217-227.
- Akca, M. (2020). Covid-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 45-64.
- Aközlü, Z. ve Şahin-Öztürk, Ö. (2021). Covid-19 Pandemisinde Sağlık Hizmetlerine Erişim: Çocuk Sağlığı Nasıl Etkilendi?. *Çocuk Dergisi*, 21(2), 149-156.
- Aktan-Acar, E., Erbaş, Y., H., Eryaman, M., Y. (2021). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Covid-19 Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 31-54.
- Aslan, R. (2020). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8(85), 35-41.
- Ata, B. (2009). *Bilim Teknoloji ve Sosyal Değişme*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Atasoy, F. (2020). Bir Virüsün Yol Açtığı Yeni Bunalım Döneminin Sosyolojik Yansımaları. *Türk Yurdu Dergisi*, 109(393), 72-78.
- Ay, H. ve Uçar, Ö. (2015). Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 1-11.
- Ayar, M. ve Kılıç, Y. (2017). Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 163-181.
- Aydoğdu, S. ve Bağcı, K. (2016). Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizlerinin Dış Ticarete Etkileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 46-54.
- Balcı, A. (2020). Covid-19 Özelinde Salgınların Eğitime Etkileri. *Uluslar arası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(3), 75-85.
- Baran, M. (2013). Avrupa'da Gelişen Modernlik ve Modernleşme Anlayışları ve Bu Anlayışların Türkiye'ye Yansımalarına Tarihi Sosyolojik Açından Bir Bakış. *Turkish Studies*, 8(11), 55-79.
- Beck, U. (2005). *Siyasallığın İcadı* (Çev: N. Ülner). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, (Çev: K. Özdoğan ve B. Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Beşirli, H. (2022). Post-Pandemik Toplum: Salgın Sonrası Toplumda Örüntü Değişimi. İçinde H.Beşirli,, Z., S., Tekten-Aksürmeli ve İ. Çapıcıoğlu (Edt.). *Toplumsal Pandemi Halleri: Pandemide Toplumsal Dönüşüm*, (ss.9-26), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Birkök, M, C. (1998). Modernizmden Postmodernizme: Yeni Problemler. *Yeni Türkiye Dergisi*.
- Bozkurt, V. (2015). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Buzgan, T. (2020). Tıbbi Yönüyle Kovid-19. İçinde İ. Demir(Edt.). *Kovid-19 ve sonrası: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*. (ss.10-23). Ankara: Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.
- Cesur, F. Ve Kozhan, S. (2020). İmalat Sanayisine Kısa Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(3), 170-179.
- Cinel, E., A. (2020). Covid-19'un Küresel Makroekonomik Etkileri ve Beklentileri. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(1), 124-140.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları* (Çev: E. Ataçay. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Coser, L, A. (2008). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler*. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Çetin, M. (2020). Popülizm ve Salgınla Ulus Devlete Geçiş, Gıda Tedarik Zinciri ile Birliğe Dönül, *EURO Politika*, 4(2), 163-186.
- Çuhacı, A. (2004). Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Çuhacı, A. (2007). Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı. *Sosyoloji Dergisi*, 3(14), 129-157.
- Delibaş, K. (2017). *Risk Toplumu: Belirsizlikler ve Söylentiler Sosyolojisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü* (Çev: Ö. Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durmaz-Akyol, A. (2005). Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu (Sars) Ve Korunma Önlemleri. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 21(2), 107-123.
- Erkal, M. (2016). *Sosyoloji(Toplumbilimi)*.İstanbul: Der Yayınevi.
- Eken, Ö., Tosun, N. ve Tuzcu-Eken, D. (2020). Covid-19 Salgını ile Acil ve Zorunlu Uzaktan Eğitime Geçiş: Genel Bir Değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1). 113-128.
- Elmas, M., S. (2010). Güvenlik Paradigmasının Değişimi: Küresel Risk Toplumu, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.
- Engin, C. ve Göllüce E. (2016). 2008 Küresel Finans Krizi Ve Türkiye Üzerine Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 27-40.
- Esgin, A. (2008). *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Esgin, A. (2013). İmal Edilmiş Belirsizlikler Çağının Sosyolojik Yönelimi: Ulrich Beck ve Anthony Giddens Kaynaklı "Risk Toplumu" Tartışmaları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Sayı 12(3), 683-696.
- Erbaş, Y., H. (2021). Covid-19 Salgını Döneminde Eğitim: İlkokuma Yazma Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 360-380.
- Eryeşil, N. (2015). Risk Toplumunda Kitle Medyasının Rolü Rahim Ağzı Kanseri

Riski ve HPV Aşısının Haberleştirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Ezer, F.(2010).1929 Dünya Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 427-442.

Fidan, A. ve Fırat, E. (2020). 2008 Küresel Finans Krizinin Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkisi: BRIC Ülkeleri-Türkiye Karşılaştırması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(39), 85-100.

Fichter, J, H. (2011). *Sosyoloji Nedir?* (Çev: N. Çelebi). Konya: Toplum.

Furedi, F. (2001). *Korku Kültürü* (Çev: B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (Çev: O. Akinhay). İstanbul: Alfa Yayınları.

Giddens, A. ve Pierson, C. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak / Anthony Giddens'la Söyleşiler* (Çev: S. Uyurkulak ve M. Sağlam). İstanbul: Alfa Yayınları.

Giddens, Anthony, (2009). *Sağ ve Solun Ötesinde* (Çev: M. Sözen ve S. Yücesoy). İstanbul: Metis Yayınları.

Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum* (Çev: Ü. Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Güler, K. (2021). Uzaktan Eğitim Modelinde Karşılaşılan Sorunlar- Fırsatlar ve Çözüm Önerileri. *International Journal of Contemporary Educational Studies*, 7(1), 393-412.

Güloğlu, B. ve Altunoğlu, A. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(27), 107-133.

Güngör, E. (1992). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güngör, B. ve Aksöz, F. (2021). 1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye'ye Yansımaları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 33-52.

Güngörer, F. (2020). Covid-19 'un Toplumsal Kurumlara Etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 393-427.

Gürer, A., Gemlik, H. N. (2021). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sahada Olan Sağlık Çalışanlarının Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Nitel Bir Araştır. *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, 4(2), 45-52.

Hopancı, B., Akdeniz, H. ve Şahin, Ö. (2021). Covis-19 Pandemisinin Havacılık Sektörü Üzerine Etkileri. *Mühendis ve Makine*, 62(704), 446-467.

Ilgaz, A., Dağıstan-Akgöz, A., Aslan, T., Gözüm, S., (2022). Covid-19 Pandemisi Sırasında Birinci Basamakta Filyasyon Ekiplerinde Çalışanların Deneyimleri. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 4(2), 175-189.

İnci-Kuzu, Ç. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Uygulanan İlkokul Uzaktan Eğitim Programı (EBA TV) ile İlgili Veli Görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 505-527.

- İzci, N. ve Akkuş, B. (2017). Modernizm, Postmodernizm ve Türkiye’de Kamu Yönetiminde Uygulamaları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 309-324.
- Işık, N. ve Duman E. (2012). 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 73-101.
- Kanra, G. ve Kara A. (2003). SARS: Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 0(46), 155-161.
- Kara, E. (2020). Covid-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam Tedbirleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 269-282.
- Karabuga-Yakar, H., Oğuz, S., Güneş, C., Turak, E., Keteneci, E., Combaş, H. S., Yıldız, H., Köse, M. (2022). Covid-19 Pandemisinde Kansere Hastalarının Yaşadığı Güçlükler. *Kocaeli Tıp Dergisi*. 11(2), 188-197.
- Karadağ, H. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Türkiye Ekonomisinde Enerji Sektöründe Yaşanan Gelişmeler. *Turkish Business Journal*, 2(3), 11-23.
- Karahanoğulları, Y. (2019). Türkiye’de Neoliberalizmin Kuruluş Süreci 1980-1994. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 74(2), 429-464.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 541-573.
- Kaya, Y. (2020). Küreselleşen Dünyada Dalgın ve Salgın Sonrası Dünyada Küreselleşme.İçinde D. Demirbaş, V. Bozkurt, ve S. Yorğün (Edt.). *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, (ss.217-232). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Kaya, D, G. ve Durgun, Kaygusuz, A. (2015). 2008 Küresel Krizi Ve Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikalarına Genel Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 171-194.
- Keksin, H. (2020). Yeni Normalde Sektörlerin Geleceği ve Firmaların Dönüşümü.. İçinde M. Şeker, A. Özer, C. Korkut(Edt.). *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, (ss.451-472). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Keskin, H., Kiriş, H. ve Şentürk, C. (2006). 2001 Krizinin Ekonomik Ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 46-73.
- Kılınç, E., C. (2021). Covid-19 Salgını ve İşsizlik Oranları İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 922-945.
- Kılınç, E., C. (2022). Covid-19 Pandemisinin Endüstriyel Üretim Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği’ne Üye ve Aday Ülkeler Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 117-131.
- Kırımlı, E., Yalçınkaya, K. (2021). Covid-19 Salgınında Birinci Basamakta Ertelenen Sağlık Sorunları ve Geride Bırakılan Milyonlar. *Türk Tabipleri Birliği, Rapor Adı:Covid-19 Pandemisi 18 Ay Değerlendirme Raporu*.
- Kongar, E. (2011). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Korkmazer, G. (2010). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Gelişimi: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 1(2), 79-92.
- Köse, Z. (2020). Covid-19'un Küresel Ekonomiye Etkileri. İçinde E. Şen, D. Hıdıroğlu, O. Yılmaz(Edt.), *Covid-19 Pandemisinde Yönetim ve Ekonomi* (ss.43-66). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kurtkan, A. (1976). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Kuş, C. (2014). Genç Ortaçağ'da Meydana Gelen Veba Salgınlarının Demografik ve İktisadi Etkileri Üzerine Bazı Düşünceler. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 45-57.
- Macit, A. Ve Macit, D. (2020). Türk Sivil havacılık sektöründe Covid-19 Pandemisinin Yönetimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 100-116.
- Marx, K. (1975). *Sosyoloji ve Felsefe* (Çev:A. Margos). İstanbul: May Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Kapital Ekonomi Politikasının Eleştirisi* (Çev: M. Selik ve N. Satlıgan). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. ve Engels, H. (2013). *Komünist Parti Manifestosu* (Çev: E. Özalp). İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Menekşe, M. (2020). İzmir'de Kolera Salgını ve Etkileri (1893). *Tarihi Araştırmalar Dergisi*, 39(67), 385-433.
- Nakıboğlu, G. (2020). Covid-19 Döneminde Küresel Tedarik Zincirlerinde Yaşananlar ve Dönüşüm. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 1-16.
- Oğurlu, E. (2020). Tarih Boyunca Pandemiler ve Uluslararası Sisteme Etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4). 791-805.
- Okumuş, E. (2016). *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Öz, T. (2020). Covid-19'un Lojistik Sektörüne Etkileri Kapsamında Türkiye Değerlendirmesi. *MSÜ Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, 2(Pandemi Özel Sayısı), 23-28.
- Özbey, K. (2021). Covid-19 Sınırlar: Küresel Salgın Döneminde Sınırların Değişen Anlamı. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(19), 3701-3726.
- Özdemir, K. ve Keten, M. (2010). Ekonomik ve finansal Krizlerin Şirket Birleşmeleri Üzerindeki Etkilerinin 2001 ve 2007-2009 Krizleri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 105-122.
- Özdere-Sözer, S. (2020). Türkiye'deki Salgın Hastalıkların Türk Ekonomisine Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Özen, M. (2020). Covid-19 Salgını Ortamında Otomotiv Yan Sanayi Sektöründe Tedarikçi Seçiminde AHP, Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS Yaklaşımı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Özer, M. ve Suna, H.E. (2020). Covid-19 Salgını ve Eğitim. İçinde M. Şeker, A. Özer, C. Korkut(Edt.). *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, (ss.171-192). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

- Özkalp, E. (2017). *Sosyolojiye Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Özkan, G. (2021). Covid-19 Pandemisi ile Yoksulluğun Derinleşen Yüzü: Çalışan Yoksullar. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(14), 93-108.
- Özkanan, A. (2022). Covid-19 Pandemisi ve Çalışmaya Etkisi: Dönüşümlü (Uzaktan-Evden) Çalışmayı Sevdik mi ?. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 353-369.
- Özmen, S. (2014). *Risk Analizi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Öztürk, B. ve Çetinkaya, A. (2021). Pandemi Döneminde Bir Eğitim Aracı Olarak Televizyon: TRT EBA TV. *İnanü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 140-162.
- Öztürk, S. ve Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Pehlivan, A. (2008). Risk Kavramından Hareketle Türkiye’deki Sigortacılık Sektörü Üzerine Değerlendirmeler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 87-101.
- Ritzer, G. (2014). *Klasik Sosyoloji Kuramları* (Çev: H. Hülür). Ankara: Deki Yayınevi.
- Senir, G. ve Büyükkelik, A. (2020). Covid-19 Salgınının Tedarik Zincirlerine ve Lojistik Faaliyetlere Etkileri. İçinde M. Şeker, A. Özer, C. Korkut(Edt.), *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, (ss.627-644). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Snowden, F., M. (2021). *Salgınlar ve Toplum: Kara Ölüm’den Günümüze* (Çev: A., E. Pilgir). İstanbul: Tellekt.
- Soydemir, S. (2011). Modernizmin Karanlık Yüzü: Risk Toplumu. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 169-178.
- Soylu, B. (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19’un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 169-185.
- Şen, G. ve Bütün, E. (2021). Covid-19 Pandemi Salgınının Havacılık Sektörüne Etkisi: Gig Ekonomisi Alternatifi. *Journal of Aviation Research*, 3(1), 106-127.
- Şenol, D. ve Taştan, A. (2020). Covid-19 (Corona Virüs) ile Mücadelenin Görünmez Kahramanları: Ev Kadınları. *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 6(27), 831-851.
- Şenol, D. (2022). Kadınların Dilinden Covid-19 Pandemi Süreci. İçinde H.Beşirli,, Z., S., Tekten-Aksürmeli ve İ. Çapıcıoğlu (Edt.). *Toplumun Pandemi Halleri: Pandemide Toplumsal Dönüşüm*, (ss.9-26), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tekin, A. (2021). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40(2), 330-355.
- Tuğçe, B. ve Özçalık, M. (2020). *Salgın Hastalıkların Ekonomi Üzerine Etkileri*. Ankara: İKSAD Yayınevi.
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 56-80.

Turner, J. H., Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Türk, A., Ak, Bingül, B. ve Ak, R. (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(Covid Özel Sayı), 612-632.

Türkdoğan, O. (2014). *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Weber, M. (2006). *Sosyoloji Yazıları* (Çev: T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.

Weber, M. (2012), *Ekonomi ve Toplum* (Çev: L. Boyacı). İstanbul: Yarı Yayınları.

Yavuz, E. (2021). 1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'ye ve Diğer Ülkelere Olan Etkisinin İstatistik Analizi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 376-390.

Yenen, O. S. (2005). Biyolojik Silah Olarak Çiçek ve Aşısı. *Klinik Gelişim*, 18(3), 63-88.

Yılmaz, C. (2010). *Risk Kapıyı Kırınca Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik*, İstanbul: Libra Yayıncılık.

Yılmaz, S. ve Kalkan, D. (2017). Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Yılında Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 169-199.

Zafer, K. (Edt.)(t.y.). *Das Kapital*. Antalya: Flipper Yayıncılık.

Online Kaynaklar

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). Covid-19 Döneminde Uzaktan Çalışma Rehberi. <https://www.csgb.gov.tr/media/68338/kiplas-covid-19-doneminde-uzaktan-calisma-rehberi-26022021.pdf> Erişim Tarihi: 20.08.2022.

Aksam Gazetesi (2020). Pandemi Alzheimerli Hasta ve Yakınlarını Vurdu. <https://www.aksam.com.tr/gunes/pandemi-alzheimerli-hasta-ve-yakinlarini-vurdu/haber-1111549> İndirme Tarihi: 18.04.2022.

Anadolu Ajansı (2021). Tarım ve gıda sektörü Kovid-19 salgının küresel etkilerini mercek altına aldı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tarim-ve-gida-sektoru-kovid-19-salgininin-kuresel-etkilerini-mercek-altina-aldi/2294536> İndirme Tarihi: 15.05.2022.

Anadolu Ajansı (2022). Çin'de İhracat Artışı, Nisanda son 22 ayın en düşük seviyesinde. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/cinde-ihracat-artisi-nisanda-son-22-ayin-en-dusuk-seviyesinde-/2582614> Erişim Tarihi: 20.08.2022.

Anadolu Ajansı (2022). Şanghay'daki Kovid-19 kapanması ekonominin can damarlarını tıkıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sanghaydaki-kovid-19-kapanmasi-ekonominin-can-damarlarini-tikiyor/2569236> İndirme Tarihi 15.05.2022.

BBC, Türkçe (2021). Wuhan'daki İlk Covid Karantinasının Birinci Yılı: Çin, Salgını Nasıl Kontrol Altına Aldı?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55764013> İndirme Tarihi: 03.04.2022.

BBC.Türkçe (2022). Çin 'Sıfır Covid' politikasına daha en kadar dayanabilir?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60817484> İndirme Tarihi: 15.05.2022.

CNN, Türk (2022). Koronavirüs Covid-19 Verileri. <https://www.cnnturk.com/corona-virusu-haberleri> İndirme Tarihi: 08.04.2022.

Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (2022). İstatistikler. <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx> Erişim Tarihi: 20.08.2022.

Dışişleri Bakanlığı (2020). Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun NTV'de Yaptığı Açıklama, 18 Nisan 2020. <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-ntv-kanalina-yaptigi-aciklama-18-04-2020.tr.mfa> İndirme Tarihi: 12.05.2022.

Euro News (2022). Çin'in Covid-19 kısıtlamaları küresel tedarik zincirini tehdit eder hale geldi. <https://tr.euronews.com/2022/04/14/cin-in-covid-19-k-s-tlamalar-kuresel-tedarik-zincirini-tehdit-eder-hale-geldi> İndirme Tarihi: 15.05.2022

İçişleri Bakanlığı (2020). Koronavirüs ile Mücadele Kapsamında-Yeni Kısıtlama ve Tedbirler Genelgesi. <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-ile-mucadele-kapsaminda-sokaga-cikma-kisitlamalari---yeni-kisitlama-ve-tedbirler-genelgeleri> İndirme Tarihi: 15.04.2022.

İçişleri Bakanlığı (2020). Cami ve Mescitlerde Cemaatle İbadet Edilmesi Genelgesi. <https://www.icisleri.gov.tr/cami-ve-mescitlerde-cemaatle-ibadet-edilmesi-genelgesi> İndirme Tarihi: 15.04.2022 .

İçişleri Bakanlığı (2022). 81 İl Valiliğine PCR Testi ve HES Koduna İlişkin Genelge Gönderildi. <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-pcr-testi-ve-hes-koduna-iliskin-genelge-gonderildi>. İndirme Tarihi: 16.04.2022.

Kalınma Atölyesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü (2021). Virüs mü, Yoksulluk mu? Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Onların Çocukları ile Bitkisel Üretime Olası Etkisi. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/--ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_743368.pdf Erişim Tarihi: 20.08.2022.

Milli Eğitim Bakanlığı (2021). Basın Açıklaması. <https://www.meb.gov.tr/basin-aciklamasi/haber/23320/tr> İndirme Tarihi: 12.05.2022.

Pegasus Hava yolu Şirketi (2022). Türk Vatandaşlarının Aşı ve PCR Testi ile Gidebileceği Ülkeler. <https://www.flypgs.com/turk-vatandaslarinin-covid-19-asisi-ve-pcr-test-kosulu-ile-gidebilecegi-ulkeler#:~:text=Herhangi%20bir%20a%C5%9F%C4%B1%20gerekli%C4%9Fi%20bulunmamaktad%C4%B1r,Resmi%20vize%20kurallar%C4%B1%20ge%C3%A7erlidir>. İndirme Tarihi: 15.05.2022.

Sağlık Bakanlığı (2017). Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele Rehberi. <https://hsgm.saglik.gov.tr/dosya/mevzuat/genelge/Bulasici-Hastaliklar-ile-Mucadele-Rehberi-Genelgesi-2017-11.pdf> İndirme Tarihi: 03.04.2022.

Sağlık Bakanlığı(2020). Covid-19 bilgilendirme Platformu. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66493/p.html> İndirme Tarihi: 03.04.2022.

Sağlık Bakanlığı (2020). Covid-19 Nedir? [https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html#:~:text=Yeni%20Koronavir%C3%BCs%20Hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20\(COVID%2D19,2020'de%20tan%C4%B1mlanan%20bir%20vir%C3%BCst%C3%BCr](https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html#:~:text=Yeni%20Koronavir%C3%BCs%20Hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20(COVID%2D19,2020'de%20tan%C4%B1mlanan%20bir%20vir%C3%BCst%C3%BCr) İndirme Tarihi: 03.04.2022.

Sağlık Bakanlığı (2020). Pandemi Hastaneleri. <https://shgmhastahakdb.saglik.gov.tr/Eklenti/36907/0/pandemi-hastaneleripdf.pdf> İndirme Tarihi: 15.04.2022.

Sağlık Bakanlığı (2021). Covid-19 Aşısı Ulusal Uygulama Stratejisi. <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77706/covid-19-asisi-ulusal-uygulama-stratejisi.html> İndirme Tarihi: 15.04.2022.

Sağlık Bakanlığı (2022). 4 Şubat Dünya Kanseri Günü. <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/haberler/4-subat-dunya-kanser-gunu-2022.html> Erişim Tarihi: 15.08.2022.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (2021). Havaalanı Pandemi Tedbirleri ve Sertifikasyon Genelgesi. <https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/genelgeler/2020/Havaalani-pandemi-tedbirleri.pdf> İndirme Tarihi: 29.04.2022.

Stratejik Araştırmalar Merkezi (2020). Covid-19 Sonrası Küresel Sistem : Eski Sorunlar Yeni Trendler. <http://sam.gov.tr/pdf/sam-yayinlari/sam-covid-kitap.pdf> İndirme Tarihi: 28.04.2022.

Ticaret Bakanlığı (2022). Çin Halk Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri İhracat Rakamları. <https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/cin-halk-cumhuriyeti> <https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/abd> Erişim Tarihi: 20.08.2022.

Trading Economics (2022). Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avrupa Birliği, Japonya, Çin Halk Cumhuriyeti işsizlik Oranları. <https://tr.tradingeconomics.com/united-states/unemployment-rate> Erişim Tarihi: 15.08.2022.

Türk Dil Kurumu (2022). Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 02.04.2022.

Türk Hava Yolları (t.y.) Dijital Aşı Pasaportu. <https://www.turkishairlinesholidays.com/tr-tr/dijital-asi-pasaportu> İndirme Tarihi: 30.04.2022.

Türk Hava Yolları (2022). Mali ve Operasyonel Veriler Faaliyet Raporları. <https://investor.turkishairlines.com/tr/mali-ve-operasyonel-veriler/faaliyet-raporlari> Erişim Tarihi: 20.08.2022.

Yükseköğretim Kurulu (2021). Yök, Üniversitelerdeki Kovid-19 Tedbirlerini Ve Eğitim Süreçlerinin Çerçevesini Belirledi. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/yok-ten-covid-19-tedbirlerine-yonelik-uygulama-rehberleri.aspx> İndirme Tarihi: 16.05.2022.